

Aleix Jiménez i León

L'àmbit urbà i periurbà de *Rhode* entre el 195 aC i el segle II dC

Directora: Anna Maria Puig i Griessenberger

Universitat de Girona

Setembre del 2011

Agraïments

En primer lloc vull mostrar el meu reconeixement a tots aquells arqueòlegs i arqueòlogues que han realitzat excavacions en el jaciment de *Rhode*, sense el seu esforç i dedicació aquest treball no s'hauria pogut realitzar. En aquest sentit, vull mostrar la meua més profunda gratitud cap a l'arqueòloga-conservadora de Roses i actual directora del jaciment de *Rhode*, Anna Maria Puig i Griessenberger, no tan sols per la seva tasca com a directora del treball sinó també per les facilitats alhora de proporcionar-me accés a la informació del jaciment de *Rhode* i com no, per la seva paciència.

També voldria agrair a l'arqueòleg d'Empúries, Joaquim Tremoleda i Trilla, i a la directora del jaciment de la Pleta, Cristina Garcia Dalmau, l'ajuda que m'han ofert per a realitzar l'estudi dels materials ceràmics.

Índex

1.	Introducció	
1.1	Objectiu de la recerca i introducció metodològica	4.
1.2	Context històric	4-5.
1.3	Delimitació del territori	5-6.
1.4	El paisatge de <i>Rhode</i> en l'antiguitat	6-7.
2.	Estat de la qüestió	
2.1	Les fonts clàssiques	8-18.
2.2	Els resultats arqueològics	
2.2.1	Intervencions a la Ciutadella de Roses	19-49.
2.2.2	Jaciments arqueològics documentats a l'exterior de la Ciutadella de Roses	49-59.
2.3	El tractament bibliogràfic i historiogràfic	58-71.
3.	Els materials: la ceràmica i les àmfores	
3.1	Materials d'entre el 195 aC i finals del segle II dC	72-78.
3.2	Materials anteriors al 195 aC que perduren després	78-79.
3.3	Materials que inicien la seva producció entre el segle I dC i II dC que perduren després	80-83.
3.4	Conclusions	83-87.
4.	Conclusions	
4.1	Caracterització de l'àmbit urbà i periurbà de <i>Rhode</i> entre el 195 aC i el final del segle II dC	88-91.
5.	Bibliografia	92-95.

1. Introducció

1.1. Objectiu de la recerca i introducció metodològica

Aquest projecte de recerca es planteja, com a objectiu principal, elaborar una contextualització de *Rhode* entre el 195 aC i mitjan segle II dC. Es tracta d'assolir noves hipòtesis sobre el final relativament sobtat que pateix la fundació massaliota, quin són els motius del seu abandonament, si aquest es produeix totalment, quins fets porten a la recuperació d'aquest espai i quin paper pot jugar l'àmbit periurbà de *Rhode* durant tot aquest període. Alhora, es cerca posar en relació els esdeveniments que passen a *Rhode* amb el procés de romanització que pateix el territori.

El desenvolupament d'aquesta recerca es divideix en dos grans blocs i les conclusions. La primera part és un estat de la qüestió. Aquest es basa en la recerca bibliogràfica amb el respecte buidatge de les fonts escrites que parlen de *Rhode* en el període de temps en que es delimita l'estudi. Els textos que s'utilitzen són les fonts clàssiques i també els diferents estudis realitzats per altres autors que han treballat directa o indirectament el tema. D'aquests documents se'n realitza un buidatge de la informació, la qual queda dividida en tres subapartats. El primer dedicat a les fonts clàssiques, el segon dedicat a la presentació dels resultats arqueològics i finalment, un tercer, en el que es realitza un recull dels principals treballs realitzats sobre la *Rhode* del període que s'estudia en el present treball.

La segona part del treball es centra en l'estudi de la ceràmica i el material amfòric que hi ha d'aquest període en el solar de *Rhode* i en el seu territori periurbà del període estudiat. En aquest apartat es presenten aquests materials i se'ls contextualitza. Alhora, es realitza una comparativa amb els materials que es troben en altres jaciments terrestres i subaquàtics del mateix marc cronològic. Finalment es presenten unes conclusions sobre aquest apartat.

Per últim, a les conclusions s'exposa una contextualització de l'ocupació de l'àmbit urbà i periurbà de *Rhode* entre el 195 aC i el segle II dC.

1.2. Context històric

El jaciment arqueològic de *Rhode*, situat en el conjunt arquitectònic de la Ciutadella de Roses, és la segona fundació massaliota coneguda en tota la costa catalana. Aquest conjunt és, a més, un espai on es pot observar, gràcies a les restes de diferents èpoques

que preserva, una evolució gairebé lineal de la història de Catalunya, des de la fundació de *Rhode* a partir del primer quart del segle IV aC, passant per l'ocupació romana, la d'època tardoromana o visigòtica, la vila medieval, la fortalesa de construcció abaluartada renaixentista, fins pràcticament avui dia. De tota la història que succeeix en aquest espai, un dels períodes en que resta més deshabitat és entre el 195 aC i mitjan segle II dC. Aquest abandonament és conseqüència de l'amotinament dels hispans en el *castellum* de *Rhode* durant la gran revolta indígena produïda com a resultat de l'aixecament contra el procés de dominació del territori que van començar a dur a terme els romans des de que van desembarcar a Empúries (218 aC) en el context la Segona Guerra Púnica. Al 195 aC les tropes romanes dirigides per Cató varen vèncer als hispans amotinats a *Rhode* i el territori, que fins llavors era l'antiga colònia, va restar gairebé deshabitat fins a mitjan segle II dC, quan la zona va recuperar l'activitat ocupacional, tal i com indiquen les troballes arqueològiques.

1.3. Delimitació de l'àmbit urbà i periurbà de *Rhode*

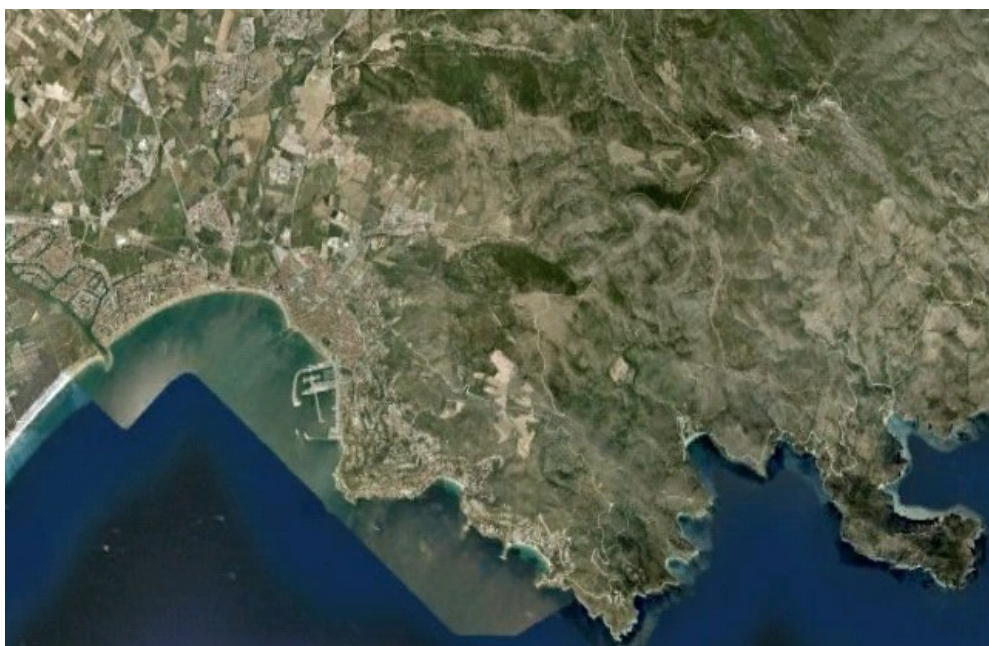

Figura 1: El territori de Roses (Google Earth - Institut Cartogràfic de Catalunya 2011).

Per una banda l'àmbit urbà es delimita en l'espai que ocupa la fundació massaliota a l'interior de la Ciutadella de Roses. Per altra banda es delimita l'espai periurbà en un àrea equivalent als actuals límits del terme municipal de Roses. Aquest àmbit es podria

relacionar amb els límits de la *chora* de *Rhode*, el territori més proper d'on els seus habitants obtenien els recursos primaris. Diferents treballs remarquen aquesta possibilitat partint de la similitud de *Rhode* amb d'altres colònies massaliotes (Martin, Puig 2001, p. 53-68; Puig 2011). Aquesta possible *chora*, segons Puig, s'hauria de delimitar a la franja de costa elevada del litoral i al rerepaís que s'estén cap al nord, fins a la falda de les muntanyes properes (Puig 2011). Es per això que es considera oportú delimitar aquest espai seguint els límits del terme municipal rosinc, que amb alguns matisos no hauria de divergir molt amb els límits de la *chora*. A més aquest àmbit periurbà esdevé d'allò més interessant per la documentació de diferents espais amb presència d'ocupació romana, alguns d'ells ben documentats i presentant cronologies del període estudiat, els quals podrien aportar, potser, una mica de llum en el coneixement de l'evolució de l'àmbit urbà.

1.4. Descripció del paisatge de *Rhode* en l'antiguitat

És fa difícil concebre el paisatge antic d'aquest paratge en l'actualitat, tanmateix el coneixement d'aquest esdevé fonamental per la comprensió de diferents apartats d'aquest estudi. Aquest paratge ha patit nombroses modificacions amb el pas dels segles, destacant en especial els moviments de terres produïts per la creació de la fortalesa renaixentista, el desenvolupament de barres de sorres litorals, les aportacions de materials de les rieres i, evidentment, per la transformació del territori amb el *boom* de la construcció a mitjan del segle XX, vinculat al creixement del turisme [Figura 2]. Resultat de totes aquestes transformacions es fa indispensable conèixer com era aquest espai en l'antiguitat per tal d'ubicar correctament les restes arqueològiques.

Alguns autors han parlat puntualment de

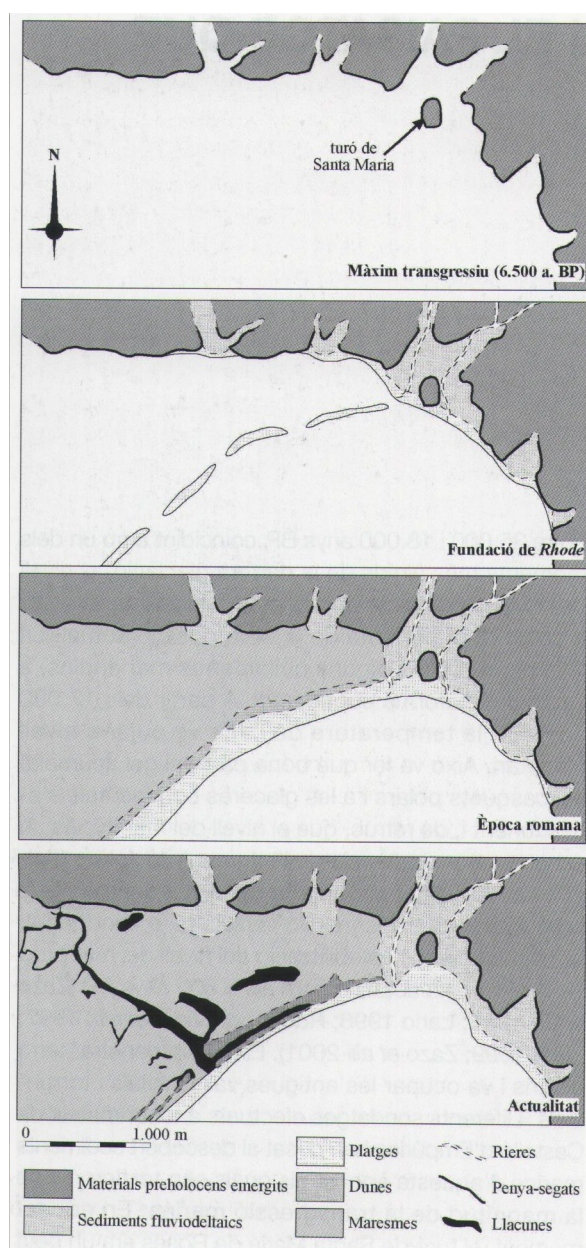

Figura 2: Configuració geològica del perfil de la costa fins avui dia (Puig, Martín 2006. Fig. 3.1).

diferents aspectes de la transformació del paisatge d'aquest indret, és el cas de Xavier Nieto quan fa esment, en el seu treball sobre l'edifici A de la Ciutadella de Roses, de la diferència de les terres a banda i banda del mur hel·lenístic UE-549. Aquest separa la terra ferma de la sorra de la paleoplatja (Nieto 1993). Aquest fet mostra que la línia de costa es trobava dos-cents metres més a l'interior que l'actual. Alhora, ens hem d'imaginar una costa plena de maresmes, similar a les àrees d'aiguamolls que encara resten en algunes zones del golf de Roses, aquestes però s'estenien molt més cap a l'interior, acostant-se a les bases de la serra de Rodès. És important destacar-hi la presència d'importants estanys, com el gran *stagnum Tonon* descrit a les fonts clàssiques i que es trobava a la zona propera a Castelló d'Empúries. En conseqüència la zona de terra conreable era més aviat escassa i es trobava principalment pròxima a la serra de Rodès. El turó de Santa Maria era el punt més elevat proper a la costa, que segons els estudis estratigràfics era d'uns 8 metres d'alçada. Aquest turó es trobava envoltat per dues rieres, La Trencada a ponent i el rec Fondo a llevant. El rec Fondo feia el seu recorregut entre el turó de Santa Maria i el turó de l'Escorxador on s'assenta l'anomenat barri hel·lenístic. Cal esmentar que aquesta riera no seguia el mateix traçat que l'actualitat. Va ser desviada durant la construcció de la Ciutadella renaixentista [Figura 3]. Finalment cal destacar el posicionament estratègic que representa aquest indret ja que és la zona més protegida dels vents, tant de llevant com de la tramuntana. En conseqüència aquest era un lloc idoni per a l'activitat portuària (Puig, Martín 2006, 31-38).

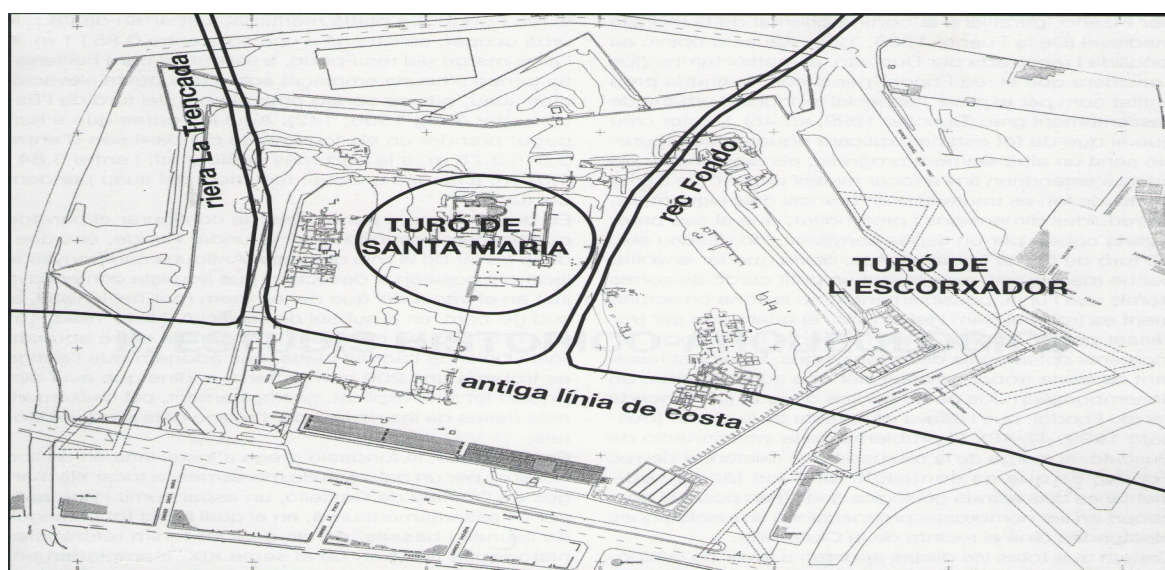

Figura 3: Reconstrucció del paratge antic de Rhode (Puig, Martín 2006, fig. 3.4).

2. Estat de la qüestió

2.1. Les fonts clàssiques

Llarga i abastament s'han estudiat les fonts clàssiques que fan referència a la colònia grega de *Rhode*. Algunes obres de referència són les de J. Maluquer de Motes (Maluquer de Motes 1971, p. 125-138), els comentaris de Rouillard sobre la presència grega a la península Ibèrica (Rouillard, 1991) i l'estudi de Mª J. Pena (Pena 2006, p. 41-52). Els autors que han estudiat les fonts les han traduït de maneres diferents posant més èmfasi en alguns aspectes depenent de les explicacions que es volien donar sobre aquesta fundació massaliota.

Els primers estudis sobre les fonts clàssiques varen incidir en l'origen fundacional de *Rhode*. En un inici el debat s'establia entre els partidaris de la fundació ròdia, els partidaris de la fundació emporitana i els partidaris de la fundació massaliota de *Rhode*. Els partidaris de l'origen rodi argumentaven aquesta teoria partint de la interpretació dels textos clàssics que citen l'origen rodi d'aquesta polis. Ho vinculaven al moment d'esplendor del poble rodi i situaven la fundació en un període molt anterior al que els resultats arqueològics han demostrat. Un dels altres arguments que utilitzaven és el tipus d'encuny del revers de la dracma de *Rhode* i els seus divisors que presentaven una rosa tetrapètala similar a les encunyacions dels rodís (Maluquer de Motes 1965, p. 17-22; Maluquer de Motes 1971, p. 125-138; Villaronga 1973, p. 247-248). Els partidaris de l'origen emporità partien de la cita d'Estrabó que parla, segons la seva traducció, d'una factoria emporitana, la qual consideraven com a fet definitori de la fundació, per exemple el cas de Werner, el qual afirmava que els habitants de *Rhode* eren provinents d'Empúries (Bosch i Gimpera 1919, p. 197-202; Werner 1971). Cal fer esment que aquestes teories varen ser desenvolupades en una època on les excavacions no s'havien dut a terme de manera continuada i no es gaudien de gaires resultats arqueològics per poder contrastar-les. Actualment, vistos aquests resultats, s'ha descartat l'origen fundacional rodi perquè no hi ha mostres de cap tipus de presència ròdia en el jaciment ni materials més antics al segle IV aC. La tesi fundacional emporitana ha quedat descartada per la descontextualització de la cita d'Estrabó, la qual parla d'un període més tardà a la fundació. La tesi fundacional que pren més força és la foceu-massaliota, tant pel que citen les fonts com pels resultats arqueològics de les diferents campanyes d'excavacions.

Al marge d'aquesta breu introducció al debat fundacional de *Rhode*, el treball es centra en

la informació que aporten les fonts sobre aquest indret en el període de temps en que es delimita l'estudi.

Es coneixen fins a sis autors clàssics que han citat la colònia de *Rhode* en les seves obres. Aquests són Pseude-Escimne, Estrabó, Tit Livi, Pomponi Mela, Claudi Ptolemeu i Esteve de Bizanci. Per les necessitats concretes del treball tan sols es tracten les referències d'Estrabó, Tit Livi, Pomponi Mela i Claudi Ptolemeu, així com la cita d'Esteve de Bizanci, malgrat que sigui molt més tardana.

En la primera part de l'estudi de les fonts clàssiques les cites són transcrits, traduïdes i contextualitzades. Se'n descriu el moment en que són escrites i alhora es fa un anàlisi sobre quin període de temps fan esment de *Rhode*. També es menciona la informació que utilitzaven d'altres autors atès que en moltes ocasions feien servir referències més antigues. Finalment es mostren les diferents traduccions i interpretacions que s'han fet de les fonts clàssiques, posant especial atenció a aquelles paraules que més controvèrsia han portat alhora de definir que és *Rhode*.

En la segona part es realitza una descripció crítica dels diferents debats oberts amb les diferents traduccions i interpretacions de les cites.

Finalment, en la darrera part, s'exposa una nova interpretació i valoració sobre les diferents cites, en la qual es plantegen diferents qüestions a resoldre.

Transcripció, traducció i contextualització

Estrabó (*circa* 63 aC – *circa* 23 dC).

La Geografia és la seva obra més important i es basa en els estudis d'Hiparc, Èfor, Polibi, Posidoni i Eratòstenes. Aquest autor esmenta *Rhode* dues vegades en aquesta obra. La primera d'elles és al capítol III, 4, 8. Aquest capítol està dedicat íntegrament a Iberia. La segona es troba en el capítol XIV, 2, 10. D'aquestes dues citacions, la primera és la més rellevant pel desenvolupament del treball atès que la segona parla exclusivament de la possible fundació ròdia de *Rhode*.

Referent a la cita estudiada es calcula que Estrabó va acabar el capítol III de Geografia al voltant de l'any 17 dC (Pena 2006, p. 41-52). En el cas de que fos certa aquesta dada ens trobem davant d'una descripció de *Rhode* a inici del segle I dC, dos segles després de la seva teòrica destrucció.

La cita:

- **Geografia, llibre 3, 4, 8.** <<Ευταῦθα δ' ἐστὶ καὶ ἡ Ῥόδος πολίχνιον Ἐμποριῶν, τινὲς δὲ κτίσμα Ῥοδίων φασί,...>>.

Diferents autors ja han traduït aquesta cita. Les principals divergències sorgeixen en la paraula *πολίχνιον* i la relació que mantenia el nucli de *Rhode* amb *Emporion*. Segons Mª José Pena la cita diu: “aquí es troba també *Rhodos*, petita ciutat dels emporitans, segons alguns fundació dels rodís” (Pena 2006, p. 41-52). Pena descriu *πολίχνιον* com una petita ciutat. Tanmateix altres autors prefereixen altres interpretacions, per un costat els partidaris de traduir la paraula com una factoria, com Maluquer de Motes, i per l'altre com un fort, com Santiago (Maluquer de Motes 1971, p.125-138; Santiago 1994, p. 51-64).

Al marge d'aquestes tres traduccions altres autors també han anat realitzat les seves, algunes d'elles molt partidistes com és el cas de la de Marcet i Sanmartí: “allí es troba la petita vila de *Rhode*, els habitants de la qual procedeixen d'*Emporion*” (Marcet i Sanmartí 1989, p. 9). Estrabó mai diu que els habitants de *Rhode* provenien d'*Emporion*.

Partint de qualsevol de les tres traduccions sempre es considera *Rhode* com a un petit nucli de població, en un període en el que, segons els resultats arqueològics, hi ha molt poca activitat.

La cronologia de la redacció per part d'Estrabó del capítol tercer de la Geografia, establerta a inicis del segle I, és molt rellevant per no descartar que realment hi hagi un petit nucli de població en el territori de *Rhode*, que alhora es trobi sota jurisdicció d'Empúries. En cas de ser verídica aquesta informació, existiria un petitíssim poblament en el solar de *Rhode* a inicis del segle I dC. Fins ara, els resultats arqueològics no hi han mostrat cap tipus d'ocupació.

Tit Livi (59 aC – 17 dC).

Tit Livi és l'autor de l'*Ab Urbe Condita*. En aquesta obra es relata la història de Roma des del moment de la fundació de la ciutat. Malgrat que la informació que aporta és molt rellevant per la comprensió del món de la Roma clàssica s'ha de tenir present que l'autor partia d'uns valors romans republicans i romanistes molt fermes i aquests són molt presents en la seva obra. La història de Roma està descrita des d'un punt de vista romà, en la qual hi ha presència de llegendes, prodigis, reflexions i concessions lligades al destí d'eternitat de Roma. En el cas de la cita estudiada es creu que Tit Livi hauria usat l'obra

Origines de Marc Porci Cató de la que només se'n coneixen alguns fragments.

La cita:

- **Ab Urbe Condita**, llibre 34, 8, 4. <<*M. Porcius consul, postquam abrogata lex Oppia est, extemplo uiginti quinque nauibus longus, quarum quinque sociorum erant, ad Lunae portum profectus est eodem exercitu conuenire iusso et edicto per oram maritimam misso nauibus omnis generis contractis ab Luna proficiscens edixit ut ad portum Pyrenaei sequerentur: inde se frequenti classe ad hostes iturum. praeteruecti Ligustinos montes sinumque Gallicum ad diem quam dixerat conuenerunt. inde Rhodam uentum et praesidium Hispanorum quod in castello erat ui deiectum. ab Rhoda secundo uento Emporias peruentum: ibi copiae omnes praeter socios nauales in terram expositae.>>.*

Traduïda per Mª José Pena com:

“El cònsol M. Porci, després de la abrogació de la llei Opia, amb vint-i-cinc naus llargues, cinc de les quals eren dels aliats, va partir ràpidament cap el port de Luna, on havia ordenat que es reunís l'exèrcit i envià una ordre per tota la costa per a reunir naus de tot tipus; al sortir de Luna, va ordenar que el seguiren cap al port dels Pirineus; des d'allà pensava anar contra els enemics amb una nombrosa flota. Una vegada deixades enrere les muntanyes de la Liguria i el golf Gàl·lic, es reuniren el dia previst. Des d'allà arribaren a *Rhoda* i expulsaren per la força el destacament d'hispanos que hi havia en el castell. Des de *Rhoda*, un vent favorable els portà a *Emporiae*. Allà desembarcà tota la tropa, menys els soldats de marina” (Pena 2006, p.41-52).

Aquest text havia estat interpretat en anterioritat per Maluquer de Motes. En va extreure que la missió de Cató fou desembarcar directament a *Rhode* per acabar amb la guarnició indígena que amenaçava la ciutat des d'un “castell” proper, que Maluquer suposava que es podria relacionar amb el Puig Rom. Ho argumentava indicant que les restes arqueològiques mostraven com en aquell espai ja hi existia un establiment dels indigetes (Maluquer de Motes 1965, p. 17-22).

Seguint la traducció de Mª J. Pena, aquesta cita ens diu que el cònsol M.P. Cató abans d'arribar a Empúries va intervenir militarment contra el destacament d'hispanos que es trobaven amotinats en el *castellum* a l'any 195 aC. Cal destacar l'existència d'un castell i alhora que aquells que l'ocupen són anomenats hispanos. Pena relaciona aquesta

fortificació que citen les fonts amb la troballa d'un tram de la muralla hel·lenística en les excavacions de la rasa 3 del pati d'armes.

Pomponi Mela. (segle I dC).

En la seva obra *Chorographia* descriu el món conegut a la seva època. Rep la influència dels jonis així com d'Heròdot, Eratòstenes i d'Estrabó. Es calcula que Mela va escriure la *Chorographia* a la primera meitat del segle I dC, al voltant del 40 dC.

La cita:

- ***Chorographia* II 6, 89.** <<At si litoras legas, a Ceruaria proxima est rupes quae in altum Pyrenaeum extrudit de in Ticis flumen ad Rhodam, Clodianum ad Emporias,...>>.

Traduït per Mª José Pena com: “Però, si es segueix la costa, prop de *Cervaria*, hi ha una roca que s'alça cap a l'elevat Pirineu, després del riu *Ticis* (la Muga) prop de *Rhoda*, el *Clodianum* (Fluvià) prop de *Emporiae*” (Pena 2006, p. 41-52).

Si la *Chorographia* va ser escrita al voltant de l'any 40 dC semblaria doncs que seguiria existint una ocupació en aquest moment. Aquesta cita pot ser fa referència a la descripció que fa Estrabó, en la que *Rhode* seria una molt petita ciutat a inicis del segle I, poblament que avui dia encara no s'ha pogut identificar a través dels resultats arqueològics.

Claudi Ptolemeu. (circa 90 dC – circa 170 dC).

En la seva obra *Geografia* descriu el món que existia en la seva època. No es coneix en precisió en quin moment del segle II dC es va redactar. Aquesta obra va ser un referent pels seus mapes dels territoris, no només en la seva època sinó fins ben avançat el segle XVI.

La cita:

- ***Geografia* II, 6, 19.**

Ἐμπορία	ιη°	Λ´δ	μβ°	γ´
Κλωδιαοῦ ποταμοῦ ἐκβολαί	ιθ°		μβ°	ς´
Ῥοδίπολις	ιθ°	Λ´	μβ°	λ´

En aquest text Ptolemeu cita *Ῥοδίπολις*, literalment ciutat ròdia, entenent que es refereix a *Rhode*, tenint present que els llocs propers que es citen són Empúries i el riu *Clodianum*,

l'actual Fluvià. El fet de que Ptolemeu parli d'una ciutat ròdia pot guardar relació amb l'assimilació del mite fundacional de *Rhode*¹.

Esteve de Bizanci. (s.VI dC).

Malgrat ser un autor tardà, cita *Rhode* en el seu recull de vocabulari geogràfic *Ethnica*. Aquesta obra és d'enorme valor perquè descriu geogràficament l'antiga Grècia, aportant molta informació sobre aquest període. Dels fragments que resten d'aquest text s'observen nombroses referències a autors clàssics, entre ells Heròdot, Polibi i el mateix Estrabó.

La cita:

- *Ῥόδη, πόλις Ἰβηρίας.*
Ῥόδοι, πόλις Ἰνδική.

Traduït per Mª José Pena com:

“*Rhode*, ciutat d'Iberia i *Rhodoe*, ciutat indiqueta”.

Amb aquesta cita es fa evident que Esteve de Bizanci no descriu la geografia de la seva època, principalment perquè parla d'una població indiqueta, poble que havia estat assimilat amb molta anterioritat per l'estat romà.

Pena considera que aquestes descripcions podrien no ser contradictòries ja que podrien reflexar diferents moments en el temps (Pena 2006, p. 41-52). Probablement descrigui un període on *Rhode* sigui la *polis* grega o qui sap si l'establiment del qual fan referència Estrabó i Pomponi Mela. L'altre moment podria fer esment del període en que aquell indret seria dominat pels indiquetes, potser en el que Tit Livi descriu que els hispans es troben amotinats en el *castellum* de *Rhode*. Una altra opció podria ser que ambdues nomenclatures fossin equivalents al mateix moment, però que una fos el nom grec i l'altra el nom indígena, de la mateixa manera que Padró i Sanmartí relacionen *Indica* i Empúries de l'obra d'Esteve de Bizanci (Padró, Sanmartí 1987, p. 25).

Fals epigràfic: el *Municipium Flavium Rhodiorum*

Existeix una inscripció de Cartago (*Corpus Inscriptionum Latinarum* VIII, n.º 1.148) que fa esment d'un personatge, fill d'un *Municipium Flavium Rhodiorum*.

---

1 Per més informació: Maria José PENA. 2000 EPI SVTHRIAI TVN ANYRVNVN, Encore sur la colonisation rhodienne de *Rhodé*, *ZPE* 133, p. 109-112.

Epigrafia:

R

PROCON

OCAVIT C

FL. SACERDO

PI. FL. RHODINOR

ORE. V. C. LEGAT

Segons Nolla i Casas podria fer referència a *Rhode*. Si aquesta teoria fora certa, aquesta localitat hauria rebut l'estatut municipal en el segle I dC, entre el 69 i el 93 aC, durant el principat de Vespasià (Nolla, Casas 1984, p. 89) com a conseqüència de l'edicte de llatinitat d'Hispania (Puig, Riera, Vieyra 1988, p. 26-27). Aquesta inscripció però, és un fals epigràfic. Si fos certa se l'hauria de relacionar amb el marc cronològic de les descripcions que fan Estrabó i Pomponi Mela de *Rhode*. Tanmateix sembla impossible que un espai descrit com una petitíssima ciutat hagués pogut rebre l'estatut de municipi en temps de Vespasià. Alhora la manca d'estructures d'aquest període a *Rhode* fa descartar completament aquesta possibilitat. De totes maneres en aquest espai es manté actiu en aquest moment, tal i com mostren la presència de ceràmiques

Anàlisi crític entorn als debats suscitats per les fonts clàssiques

Aquestes cites han estat estudiades i interpretades abastament per diferents autors, principalment les d'Estrabó i Tit Livi, que han estat el centre principal dels diferents debats. Les altres cites però també aporten una important informació sobre aquest període, algunes reafirmant la cita d'Estrabó (Pomponi Mela) i d'altres aportant dades sobre diferents moments entre el 195 aC i el segle II dC.

El primer gran debat és sobre l'evolució de *Rhode* des del 195 aC, quan pateix l'atac dirigit per Cató, fins mitjan segle II, quan es reactiva la activitat en el solar de *Rhode*, tal i com mostren les restes arqueològiques. Dins d'aquest debat s'inclourien la relació entre l'antiga colònia grega i *Emporion* i també el coneixement de qui són els seus habitants. L'altre gran debat és l'elecció de la traducció més apropiada pel concepte *πολίχνιον*.

Debat sobre l'evolució de *Rhode*

Per Maria José Pena ambdues cites, tant la d'Estrabó com la de Tit Livi, fan referència a dos moments diferenciats del període final de *Rhode* entre el 230 i el 195 aC. Estableix aquest inici de prenent de referència l'abandonament de la producció de dracmes a la seca de *Rhode* (Campo 2006, p. 575-583). Pena considera que en aquest període s'ha de distingir dues fases cronològicament seguides. En la primera *Rhode* seria una *πολίχνιον* depenent d'Empúries com indica la cita d'Estrabó. La segona fase seria la del *praesidium Hispanorum* durant les guerra dels pobles indígenes de l'any 195 aC que es descriu en la cita de Tit Livi (Pena 2006, p.41-52).

Si s'observa la cronologia establerta per les diferents cites en l'anterior punt, s'observa que la classificació de Pena pot ser errònia. D'entrada ambdues cites, malgrat haver estat escrites en un temps relativament proper, a cavall del segle I aC i inici del segle I dC, no fan esment al mateix moment històric de *Rhode*. Tit Livi cita aquesta *polis* en un context al voltant del 195 aC ja que diu que hi ha un *castellum* amb la presència d'un destacament d'hispanos que són expulsats per la força, coincidint amb l'atac dirigit per Cató. Mentre que la cita d'Estrabó faria referència a una *πολίχνιον* emporitana en el període posterior al 195 aC, ja que en un principi realitzaria una descripció de la *Rhode* de la seva època. En aquest període, doncs, uns anys més tard, sembla que *Rhode* encara existiria com un petit establiment.

L'esment de *Rhoda* per part de Pomponi Mela pot reforçar aquesta teoria, perquè la *Chorographia*, és una descripció del món conegut a la seva època i la seva escriptura està datada al voltant del 40 dC.

En aquest punt podria entrar en joc la inscripció de Cartago sobre el *municipium flavium Rhodiorum*, en el cas que es referís a Roses. Tanmateix no semblaria possible que la *πολίχνιον* que cita Estrabó tingués l'entitat suficient com per rebre aquest títol. Si *Rhode* hagués rebut aquest estatus jurídic, hauria viscut un important creixement de població alhora que hauria estat acompanyat de la construcció d'importants edificis públics. Aquest fet no es veu refermat per les poques restes arqueològiques que s'han trobat d'aquest període en les excavacions del solar de *Rhode*, les quals haurien de ser molt més abundants en el cas de que aquesta localitat hagués rebut el títol municipal.

La cita de Claudi Ptolemeu, datada ja en el segle II dC, que parla de *Ῥοδίπολις* pot relacionar-se amb les construccions que s'han trobat de mitjan i final del segle II dC a

l'interior de la Ciutadella que en un principi marquen l'inici d'una nova ocupació del territori. Descriure *Rhode* com una ciutat pot tenir a veure amb el creixement que sembla viure a partir de mitjan segle II. Aquest fet marcaria una diferència de mides entre l'ocupació de la *Ῥοδίπολις* de Ptolemeu i la *πολίχνιον* d'Estrabó.

Debat sobre el significat del concepte *πολίχνιον*

Un altre debat suscitat per les diferents traduccions és el significat que s'ha de donar al terme *πολίχνιον*. Segons el diccionari de vocabulari del grec clàssic *Lexicon* (Lidell, Scott, Jones, McKenzie 1996), aquesta paraula és el diminutiu de *πολίχνη*, terme que alhora és el diminutiu de *πόλις*, que es tradueix com a ciutat. Així doncs pot ser traduït com una molt petita ciutat. De totes maneres el diccionari presenta una altra interpretació, *πολίχνιον* podria ser també un fort.

Si entenem el terme *πολίχνιον* com un fort i es considera que la citat de Tit Livi i Estrabó descriuen un mateix moment històric, aquesta traducció seria correcta. Cal destacar la presència d'una fortalesa datada en el darrer quart del s.III aC, en el context de la Segona Guerra Púnica, a l'espai proper al nucli del turó de Santa Maria ha estat confirmada en els darrers anys a través de les excavacions dutes a terme dins del recinte de la Ciutadella (Puig 1998, p.139-164). Aquesta obra és descrita com enterament construïda a base de grans blocs irregulars de pedra, complementats amb altres menors, majoritàriament de granit local, lligats amb argila compactada [...] el mur assoleix una amplada d'uns 130 cm, el que dóna al mur una destacable solidesa, tot i que no resulta una obra defensiva excessivament potent (Puig, Teixidor 1998, p.136-148). Ens trobem doncs davant la confirmació de l'existència d'un *castellum* en el solar de *Rhode*. Faltaria saber si aquesta construcció seria també la *πολίχνιον* d'Estrabó. En el cas de que no facin esment al mateix moment històric, no es podria traduir igual, atès que en els dos segles que passen la muralla no estaria en condicions per seguir-se considerant un fort.

En el cas que *πολίχνιον* es traduís com a factoria o una petita ciutat a *Rhode* existiria un petit establiment. Els resultats arqueològics de moment tan sols han presentat un petit establiment a la zona sud del barri hel·lenístic, el qual data de mitjan segle II dC. Data que es relacionaria millor amb la *Ῥοδίπολις* de Ptolemeu que no pas amb la cronologia de la cita d'Estrabó. En conseqüència podem creure que encara resta el residu de la muralla i un petit establiment que roman sota la influència d'Empúries després del 195 aC. Aquesta

opció no es pot descartar tenint present que, malgrat que no s'han trobat indicis d'aquesta, resta molt terreny per excavar dins de l'espai de la Ciutadella de Roses, el terreny de l'interior de la fortalesa renaixentista ha estat molt remogut i al tractar-se d'un poblament molt reduït pot ser que hagi estat destruït, alhora existeix la possibilitat que l'espai urbà sigui més ampli que el que ara coneixem i que sigui en un punt d'aquests on es pugui trobar la Roses d'aquesta època, finalment s'ha de considerar el dany que pot haver causat el creixement de la ciutat de Roses en la segona meitat del s.XX al conjunt de les restes arqueològiques.

Prenent qualsevol de les traduccions, el que sembla fer-se evident és que *Rhode* i el seu territori proper hauria passat a formar part dels dominis d'*Emporion* després de l'enfrontament del 195 aC, en cap cas abans.

Conclusions

Atenent a l'exposició feta en anterioritat, seguint les fonts clàssiques es podria classificar l'evolució de *Rhode*, entre el 195 aC i el segle II, en les següents tres fases:

- **Fase 1.** Al 195 aC. Existència d'un *castellum* amb presència d'un destacament d'hispanos, tal i com indica la cita de Tit Livi. Aquests hispanos varen ser derrotats per les tropes romanes dirigides per Cató.
- **Fase 2.** Després del desallotjament de Cató al 195 aC fins mitjan el segle II dC. Existència d'una *πολίχνιον* sota control d'Empúries tal i com descriu Estrabó. *Rhode* i el seu territori d'influència hauria passat a dependre d'Empúries després de la derrota, com a resultat de l'aliança que tenia aquesta altra ciutat amb la República romana, la qual va esdevenir en aquest període un nucli de primer ordre en el territori (Puig 2006, p.620).
- **Fase 3.** A partir de mitjan segle II dC. Existència d'un nucli de població, *Ῥοδίπολις*, tal i com diu Claudi Ptolemeu. Aquesta cita coincidiria temporalment amb les primeres restes trobades dins del territori de la Ciutadella de Roses que denoten una reactivació de l'ocupació d'aquest espai.

Atenent el que ens mostren les fonts, se'ns plantegen nombroses preguntes a les qual se'ls hi cercarà possibles respostes al llarg del treball. Aquestes preguntes són:

- Podria existir realment una *πολίχνιον* en el territori de *Rhode* tenint present que les

cites d'Estrabó i Pomponi Mela així ho indiquen i malgrat no hi ha coneixement de restes arqueològiques importants del període entre el 195 aC i mitjan segle II dC a l'interior de la Ciutadella de Roses? Es podria trobar aquesta ocupació fora de l'àmbit urbà conegut de *Rhode*?

- Si es té en compte que la Geografia de Ptolemeu va ser escrita al llarg del segle II dC, l'esmentada *Ῥοδίη πολις* pot fer referència a la reocupació del solar de *Rhode* que es produeix a mitjan i finals d'aquest segle segons mostren les restes arqueològiques?
- Finalment, tenint en compte que Esteve de Bizanci parla de l'antiguitat, aquesta doble classificació de *Rhode* i *Rhodoe* podria fer referència a la convivència en aquest espai de dues comunitats diferents? Seria la traducció d'un mateix nucli? En conseqüència, la doble nomenclatura faria esment de la important presència d'un element indígena a la població? O bé estaríem davant de dos nuclis diferenciats?

2.2. Els resultats arqueològics

2.3.1. Intervencions a la Ciutadella de Roses [Figura 4]

Figura 4: Imatge aèria de la Ciutadella de Roses (Google Earth - Ajuntament de Roses 2011).

Introducció: les antigues actuacions a l'interior del recinte de la Ciutadella de Roses

La primera intervenció arqueològica que es va portar a terme a l'interior de la Ciutadella de Roses fou a l'any 1916. Aquesta va ser dirigida per Pere Bosch-Gimpera, professor d'arqueologia de la Universitat de Barcelona, amb l'objectiu de confirmar arqueològicament la fundació ròdia de *Rhode* a inici del segle VIII aC. Aquest objectiu també va ser compartit per Joaquim Folch i Torres, de la Junta de Museus, en l'excavació que va realitzar l'any 1917 (Bosch-Gimpera 1921, p. 62-63). Els resultats no foren els que esperaven i com a conseqüència els treballs no es reprengueren fins als anys 1934-1936 quan Francesc Cufí va realitzar diferents sondeigs que donaren resultats positius. Tanmateix la Guerra Civil espanyola va frenar en sec les investigacions de l'antiga *Rhode*. Després d'aquest període convuls tan sols es realitzaren alguns sondeigs, com el de l'any 1938 per part de Francesc Riuró i Francesc Cufí (Riuró, Cufí 1961, p. 203-204). La *Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona* va reprendre els treballs a mitjan dels anys 40 sota la direcció de Lluís Pericot. Entre el 1945 i el 1947 es realitzaren diferents campanyes, les quals formaven part del *Plan Nacional de*

Excavaciones i estaven subvencionades per l'Estat, la Diputació i el Govern Civil. Les intervencions es desenvoluparen en el turó de Santa Maria, espai on Riuró i Cufí ja havien realitzat algunes cales, així com en d'altres espais de dins i fora de la Ciutadella. En aquestes campanyes hi intervingueren Miquel Oliva, Francesc Riuró i Pere de Palol els quals amb els seus treballs aconseguiren demostrar la gran importància del jaciment romà i tardo-romà (Pericot, Oliva 1946, p. 294-297; Pericot et al. 1952, p. 134-145). Francesc Riuró a l'any 1958 com a delegat local del *Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas* va tornar a excavar a l'interior del recinte. Aquesta excavació es pot considerar com el tret de sortida del manteniment continuat de les intervencions en aquest espai, malgrat que es pateixen algunes interrupcions puntuals. El 23 de febrer de 1961 la Ciutadella de Roses va ser declarada Conjunt Històric-Artístic de caràcter nacional, després d'un període de greus destruccions del recinte causats pel traspàs de drets de l'exèrcit a l'ajuntament de Roses. Aquestes dues institucions havien pactat que aquesta entrega es faria a canvi de la destrucció de la fortalesa. Per sort del recinte el cost de la seva destrucció era molt elevat i va impedir la seva immediata demolició. La protecció d'aquest espai va permetre frenar la seva destrucció. Els espais que havien estat destruïts varen deixar veure diferents restes arquitectòniques, les quals varen ser posteriorment excavades (Riuró 1985, p. 197-212). Pocs anys després Joan Maluquer de Motes des de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona va dirigir una part de les intervencions del barri hel·lenístic. En el mateix moment, Miquel Oliva, des del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de Girona, excavava les restes de més al sud, la zona de l'edifici romà conegut com actualment com l'edifici A (Oliva 1964a, p. 162-164; Oliva 1964b, p.62-66; Oliva 1965, p.67-78).

Al llarg del darrer quart del segle XX es dugueren a terme nous i importants treballs dins del recinte. Aquest eren dirigits pel Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona. Aurora Martín va dirigir les excavacions del barri hel·lenístic entre els anys 1975 i 1984. Alhora F. Xavier Nieto i Josep Mª Nolla varen dirigir conjuntament les excavacions de l'edifici romà, conegut llavors com la vil·la baix-imperial de salaons i que avui dia es coneguda com l'edifici A, entre 1976 i 1981. Des del 1981 fins el 1987 les excavacions varen ser dirigides només per F. Xavier Nieto (Martín, Nieto, Nolla, 1979; Nolla, Nieto 1980, p. 267-274; Nolla, Nieto 1982, p. 187-200; Nolla 1982, p. 430-450; Tarrús, Martín, Nieto, 1989, p. 313-331; Nieto 1993).

Des d'aquest moment el jaciment resta sis anys sense activitat arqueològica quedant abandonat del tot. Es per aquest motiu que es va elaborar el *Pla Director de la Ciutadella de Roses*. Aquest pla consistia en desenvolupar un programa d'actuacions en el recinte, els quals serien costejats i duts a terme per part de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona i l'actual propietari del jaciment, l'ajuntament de Roses (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 14-16). Aquest pla ha permès desenvolupar diferents campanyes d'excavació i de restauració del recinte de manera continuada des del 1993. A l'any 2008 l'ajuntament de Roses reprèn altra cop l'activitat mitjançant un nou projecte dirigit per Anna Maria Puig i Griessenberger.

Intervencions de l'STIA entre el 1975 i el 1987

Les diferents excavacions que es dugueren a terme a l'anomenat edifici A al llarg del segle XX posaren a la vista un important conjunt d'estructures. De totes aquestes en destaquen les que va interpretar Xavier Nieto com un conjunt termal i tres dipòsits [Figura 5], que per les ceràmiques que s'hi relacionaven es varen poder datar en un context de mitjan segle II dC (Nieto 1993) .

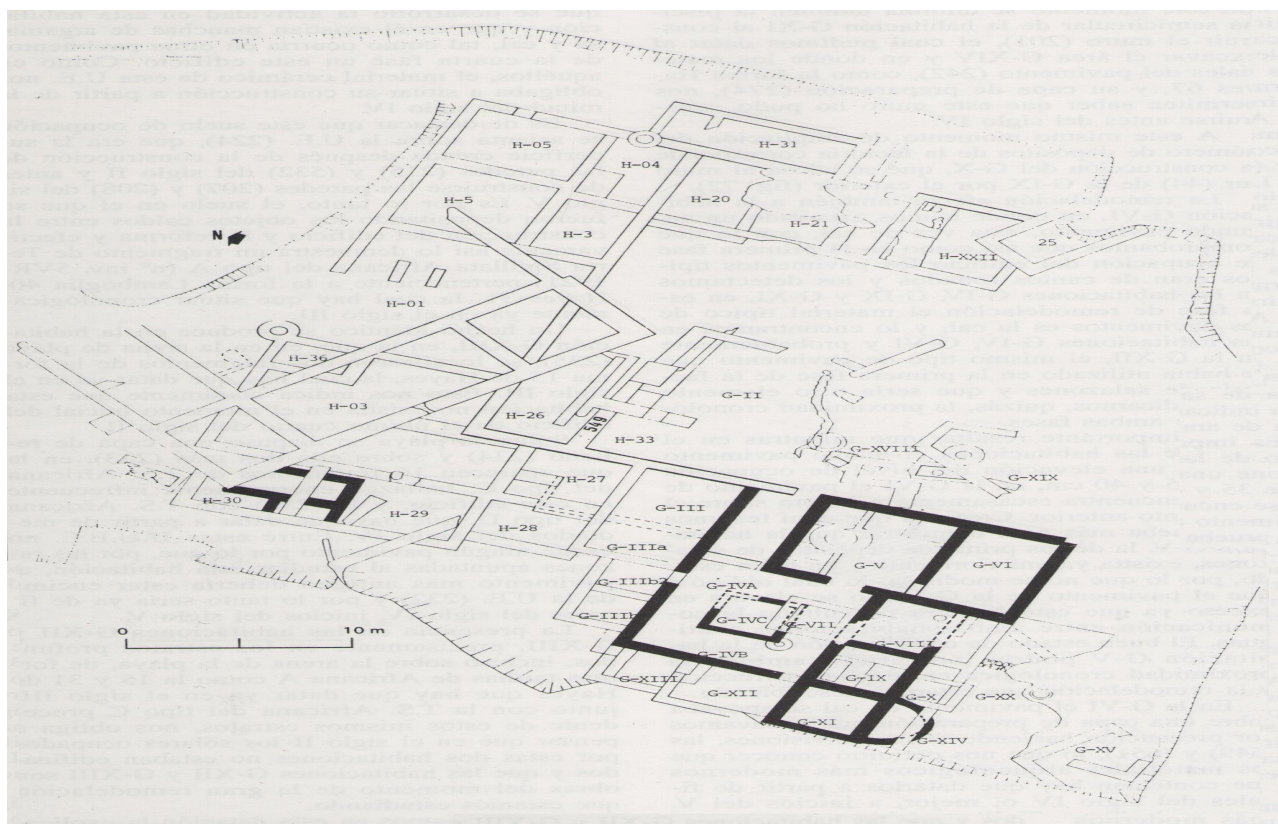

Figura 5: Planimetria de l'edifici A. En negre el conjunt termal i dels dipòsits de mitjan segle II dC (Nieto 1993).

1. Els dipòsits de les habitacions H-29 i H-30 [Figura 6]

Els primers treballs arqueològics es desenvoluparen entre el 27 i el 28 d'agost de 1968 sota la direcció de Maluquer de Motes. Aquesta excavació va quedar escrita en un diari on es descriuen els treballs que es feren principalment a l'habitació H-30, com es varen treure els nivells superficials, coneguts com estrats I i II, i com es varen excavar els estrats III i IIIA fins a trobar el paviment dels dipòsits recoberts d'*opus signinum*. L'estrat III era de color groguenc i l'estrat IIIA de color marró amb presència de grans carbons. Sota d'aquests estrats i repenjan-se al paviment es varen trobar nombroses pedres i pissarres. La manca de temps de les excavacions va fer interrompre els treballs i es varen recobrir amb terra.

L'any 1985 sota la direcció de Xavier Nieto es va treure la terra de l'habitació H-29. Les dues habitacions varen quedar al mateix nivell. En aquesta habitació i sobresortia una tomba formada per pissarres. El cos del mort presentava mostres d'important deteriorament. Els treballs duts a terme aquest any varen centrar-se en la recuperació de les estructures conegudes, la realització de la planimetria i en el descobriment d'algunes dades per tal de datar les fases d'ocupació.

Els dipòsits, numerats per Nieto com el 457, 456 i el 471, es troben construïts sobre el sòl natural. Aquest està compost per argila dura i compacta. El dipòsit 457 mesura 522 centímetres per 196 centímetres. El dipòsit 456 mesura 225 centímetres de llarg hi se'n desconeix l'amplada total. Finalment el dipòsit 471 se li desconeixen les mides totals tan de llargada com d'amplada. Els tres es troben agrupats, estant el 471 i el 457 un al costat de l'altre separats per una paret (469). El dipòsit 456 es troba paral·lel amb els altres dos, aquest però està separat per un mur (465).

El material que es va obtenir del trinxat del paviment del dipòsit 457, que mesurava al voltant d'uns 14 centímetres, va servir per datar la construcció d'aquest en el primer quart del segle II dC. Es recolliren:

- 4 fragments de ceràmica africana de cuina de les formes Lamboglia 10A/Hayes 23B, concretament un peu, dues vores i una base.
- 2 fragments de T. S. Sudgàlica de la forma Dragendorff 15/17.

Sota del paviment es trobaren unes capes de preparació formades per dos estrats de pedres separats per un altre de terra (463). Aquest estrat de terra va aportar:

- 16 fragments ceràmics.

- 14 fragments d'àmfores.

Totes les que es podien identificar eren ceràmiques del període republicà.

Sota la capa inferior de pedres (473) es varen recollir:

- 33 fragments ceràmics.

També donaven una cronologia republicana (Nieto 1993, p. 169-171).

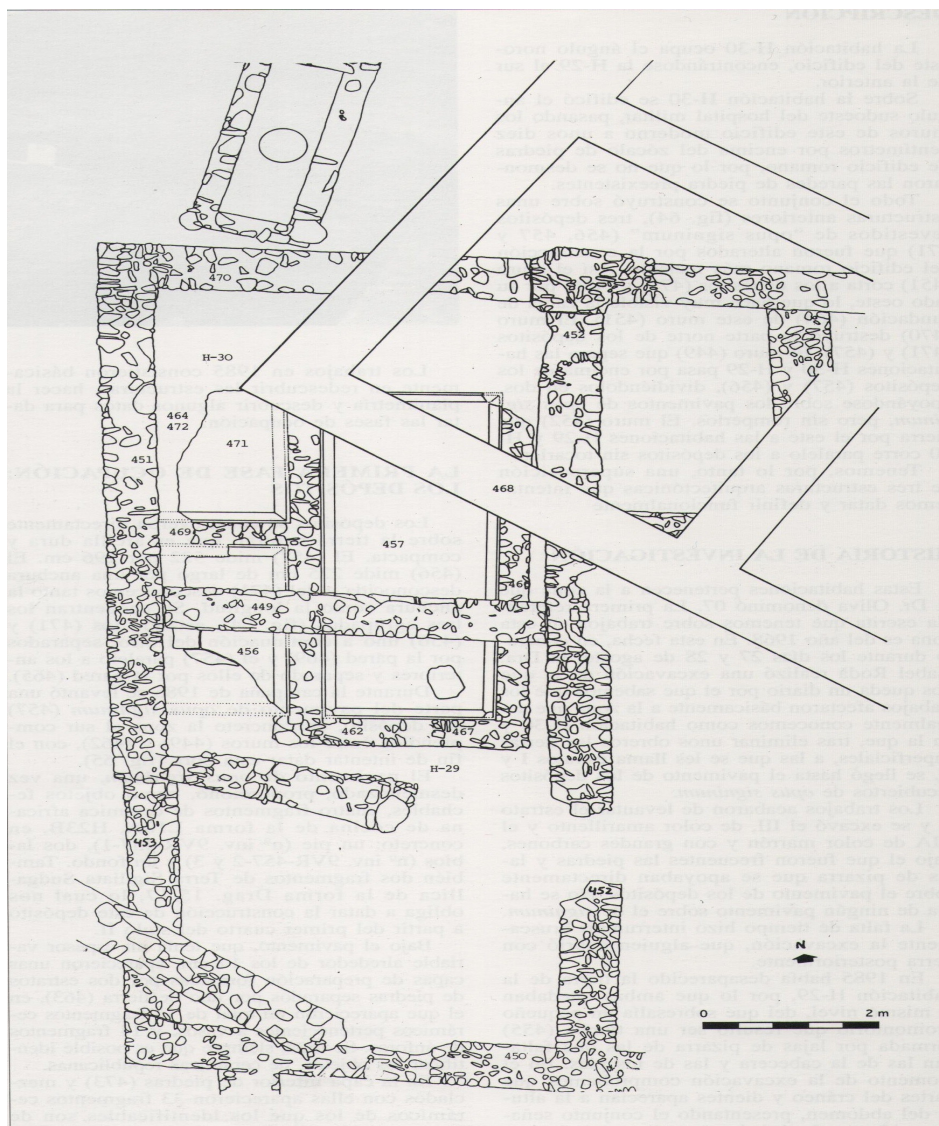

Figura 6: Planimetria de les habitacions H-29 i H-30 de l'edifici A, on s'observen els dipòsits de mitjans segle II dC (Nieto 1993).

2. El conjunt termal

L'habitació G-IV [Figura 7]

Aquesta habitació es va començar a excavar el 7 de juny de 1963 quan es va ampliar cap al sud l'excavació de l'habitació G-III. El primer que es va excavar va ser l'ample passadís

que comunicava les habitacions G-IV i G-II. Les dimensions del passadís varen fer pensar als arqueòlegs que es tractava d'un carrer. El 18 d'octubre de 1974 es reiniciaren els treballs a la zona nord, coincidint amb la mort del director de l'excavació, el Dr. Oliva. El novembre del mateix any es va excavar la zona est, deixant al descobert la paret nord del dipòsit G-VII i la meitat nord de la G-IVC. Existeix un diari d'excavació, però se'n desconeix l'estratigrafia correcta i també els treballs que s'hi varen fer.

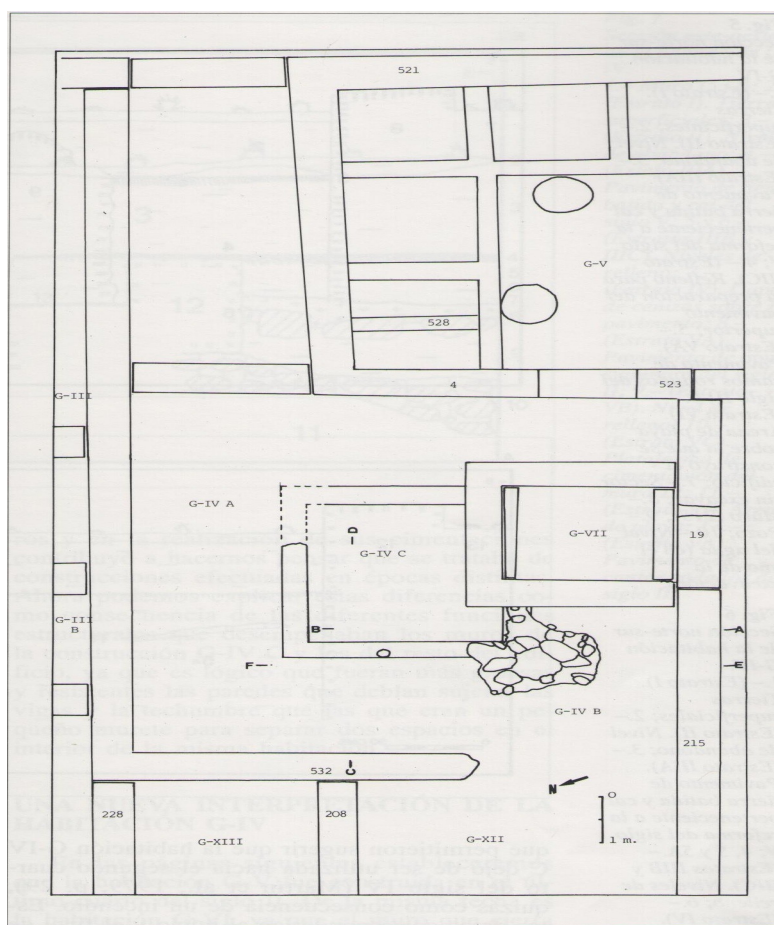
L'any 1976 es va excavar el quadrant sud-oest que restava per acabar els treballs a l'habitació. Els resultats d'aquests es troben publicats en una obra detallada. Aquesta excavació va permetre establir la primera seqüència estratigràfica de l'edifici. En aquesta campanya es va fer patent la presència d'una construcció (G-IV C), que es datava gràcies a la troballa de:

- 4 fragments de T. S. Clara A, de les formes Lamboglia 9A, Hayes 181 i Lamboglia 10A/Hayes 23B.

Aquests fragments varen ser trobats sota el paviment d'*opus signinum* d'aquest espai (Martín, Nieto, Nolla 1979, p. 23).

L'habitació G-IV està tancada al sud i a l'est pels murs de les habitacions G-V i G-IX, que són del segle II, en conseqüència aquesta habitació també seria del segle II. Aquest fet coincideix amb les datacions del material trobat sota del paviment. La zona de l'habitació G-IV que envolta l'espai G-IV C estava formada per un paviment de còdols igual que les habitacions G-IX i G-XI, els quals tenien una capa de cendres per sobre, de la mateixa manera que el paviment de la zona G-IV C. En conclusió, l'habitació G-IV és una habitació quadrada pavimentada amb còdols, amb el centre ocupat per una zona quadrada (G-IV C) pavimentada amb un paviment d'*opus signinum*, separada per un mur de reduïdes dimensions de la resta de l'habitació. Aquesta habitació es troba envoltada per altres i es comunica amb l'exterior a través d'un passadís. Un altre element a destacar d'aquesta habitació és un forat circular que es troba en el mur oest de l'habitació G-IV C. Aquest orifici de forma està esculpit en un gran bloc de pedra (Nieto 1993, p. 21-29).

Figura 7: Planimetria de l'habitació G-IV de l'edifici A (Nieto 1993).

L'habitació G-XI [Figura 8]

Es tracta d'una habitació de forma quadrada de 3,30 metres de costat i presenta una prolongació en forma d'absis. Es va construir en el mateix moment que l'habitació G-IX.

L'excavació d'aquest espai es va realitzar l'any 1981. Els treballs es van parar quan es va trobar el paviment de l'habitació. En aquell moment es va poder comprovar que el paviment de l'absis (205), de la mateixa manera que les parets, era d'*opus signinum*. A la resta de l'habitació, el paviment (199) estava fet per petits còdols i pedretes unides amb argamassa. El paviment de l'absis estava separat de l'altra part de l'habitació per un mur (202) que es trobava 20 centímetres per sota del paviment de còdols.

En el paviment de còdols s'hi varen trobar enganxades dues rajoles quadrades, unides a una fina capa de cendres (198) trobada sobre el paviment. En aquest estrat tan fi de cendres s'hi va trobar:

- 1 fragment de ceràmica grisa emporitana.

Cal destacar la presència d'un orifici (191) en el mur 55 que comunica amb l'habitació G-

IX. La llum de l'orifici és d'uns 25 centímetres i l'alçada s'estima inferior a 80 centímetres. L'any 1985 es va aixecar part del paviment de còdols per tal de conèixer la seva data de construcció i alhora saber si hi havia fases d'ocupació anteriors. Es va comprovar que el paviment (199) estava fet amb terra batuda (416) barrejada amb calç i que la superfície feta amb còdols i pedres era tan sols una manera de donar-li més consistència. Entre la terra batuda d'aquest paviment s'hi varen recollir 19 fragments ceràmics, d'on en destaca el fragment més modern, un fragment de T. S. Sudgàl·lica. El bon estat del paviment va permetre que els estrats inferiors estiguessin intactes. Sota del paviment es va trobar una important capa de rebliment de preparació d'uns 56 centímetres (417-418). Aquesta capa de rebliment estava formada per terres argiloses que contenien carbonets i alguns trossos de revestiment pintat de parets. En aquest estrat s'hi va trobar una peça ceràmica que la seva línia de tall coincidia amb una peça de la preparació del paviment de l'habitació G-IX. En aquest estrat es recolliren un total de 652 fragments ceràmics, d'on destacaven:

- 85 fragments de ceràmica africana de cuina. D'aquests fragments es varen identificar dues vores de la forma Lamboglia 10B/Hayes 23A, dues vores de la forma Lamboglia 10A/Hayes 23B, sis peus de la forma Lamboglia 10A/Hayes 23B, 14 vores de la forma Atlante CVII-7/Hayes 197, tres vores d'una olla petita, una vora de la forma Atlante CVI-8/Hayes 194 i quatre vores de tapadora de vora fumada.
- 18 fragments de T. S. Sudgàl·lica dels quals s'identifiquen dues vores de la forma Dragendorff 37, quatre parets de vasos decorats, cinc parets decorades de les formes Dragendorff 29 i 37, dues parets llises sense forma, dues vores i un fons amb el *sigillum* ACVTI.
- 13 fragments de ceràmica de parets fines, on hi destaca la presència d'una vora de la forma Mayet 42 amb decoració d'escames de pinya, vuit fragments de paret sense classificar i dues vores, probablement de la forma Mayet 35-37 amb decoració reticulada.
- 73 fragments d'àmfora, s'identifica una nansa de la forma Dressel 2/4.

Finalment aquest estrat es recolzava directament sobre la sorra de la platja (423). En aquest estrat s'hi va trobar:

- 1 fragment de ceràmica africana de cuina de la forma Atlante CIV, 7.

Aquest fragment dona una cronologia de mitjan del segle II. També es recolliren:

- 2 fragments de T. S. Sudgàl·lica, una vora de la forma Dragendorff 37 i un fragment de

paret sense classificar.

- 1 peu de parets fines amb decoració sorrenca probablement de la forma Mayet 35-37.
- 22 fragments amfòrics, on hi destaquen: una vora de la forma Dressel 20 i dues nanses de la forma Dressel 2/4 (Nieto 1993, p. 35-41).

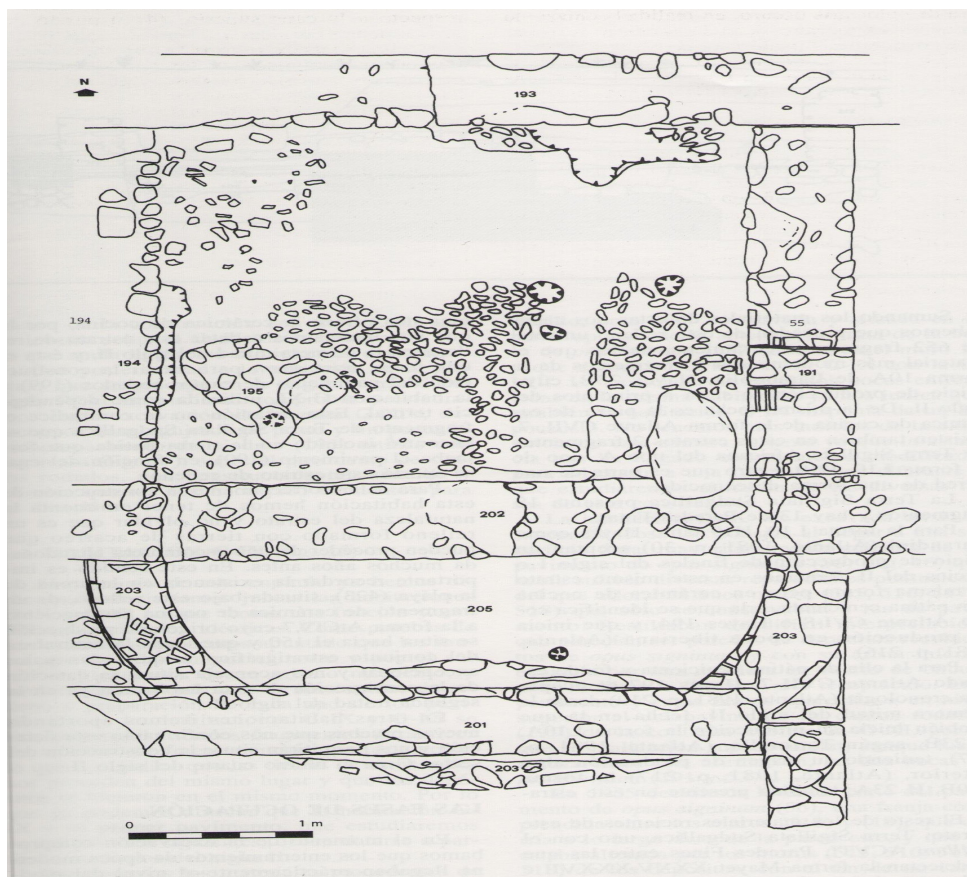

Figura 8: Planimetria de l'habitació G-XI de l'edifici A (Nieto 1993).

L'habitació G-IX [Figura 9]

Aquesta habitació va ser excavada l'any 1981. Es tracta d'una habitació quadrangular de 3,30 metres per costat, que es troba separada de l'habitació G-XI, que és gairebé igual, per un mur (55) d'una amplada d'entre 58 i 60 centímetres. Els treballs es varen aturar un cop es va trobar una superfície dura, coberta en la seva major part per un paviment d'*opus signinum* (56), el qual mostrava diferents reparacions. D'aquest paviment hi afloraven quatre murs que es conservaven a ran del paviment, però que es trobaven per sobre del paviment de l'habitació G-XI amb la que manté una relació directa, com mostren els dos orificis que comuniquen ambdues sales.

L'any 1985 es va aixecar part del paviment d'*opus signinum*, una franja compresa entre

els murs 518 i 18 que resseguia la paret est i que no es trobava alterada per cap mur. El paviment presentava un forat que ja havia estat identificat com a modern l'any 1981, el qual es va tornar a netejar. El paviment va mantenir intactes els estrats inferiors, que va permetre excavar un paviment de calç i un altre de còdols que es trobaven per sota.

El paviment (427) va aparèixer intacte, estava format per còdols i terra batuda, presentant evidència clares d'haver estat en contacte amb el foc. Les pedres estaven ennegrides i a les juntures d'aquestes s'hi acumulava una capa fina de cendres. L'estrat (428) format per la terra batuda i les pedres son el reforç del paviment. En aquest s'hi recolliren:

- 1 fragment informe de ceràmica comuna.
- 2 fragments de *tegula*.

A sota d'aquest estrat s'hi va trobar el nivell de preparació per la construcció del paviment. Aquesta preparació va ser feta amb terres de dos indrets diferents. El nivell superior (429) era de terra negrosa amb restes d'elements constructius, com vuit fragments de revestiment de paret pintat. S'hi recolliren:

- 3 fragments informes de T. S. Africana A.
- 8 fragments de ceràmica africana de cuina, una vora de la forma Atlante CVII-5 i set informes.
- 3 fragments de T. S. Sudgàl·lica, dues vores Dragendorff 18 i un informe.
- 2 fragments de vernís negre.
- 1 fragment d'àmfora punico-ebussitana.

El nivell inferior (430) era de terra argilosa de tons verdosos, amb presència de fragments de pintura mural, carbons i una pedra treballada que formava part d'un element arquitectònic. En aquest estrat es varen recollir 297 fragments ceràmics, els més significatius són:

- 13 fragments de T.S. Africana A on destaquen dues mostres informes amb decoració, que podrien ser identificades com a formes Lamboglia 21/Hayes 10A, una vora de la forma Lamboglia 4/36A/ Hayes 3B, una base sense classificar i nou fragments informes.
- 34 fragments d'africana de cuina formats per una vora similar a la forma Atlante CVI-7, una vora de la forma Lamboglia 9A, Hayes 23B, una vora de la forma Lamboglia 9A, Hayes 181, quatre vores de la forma Atlante CVII-6, tres vores de tapadores de vora fumada, tres peus sense classificar i vint informes.

- 13 fragments de T. S. Sudgàl·lica dividits en quatre vores inclassificables, quatre informes de paret decorada i cinc informes de paret llisa.

Aquest nivell està format per les mateixes terres que l'estrat 418 de l'habitació G-XI, el qual presenta les mateixes característiques i a més s'hi va recollir un fragment de ceràmica que lligava amb un de l'altra cambra.

Aquest rebliment es recolzava directament sobre la platja (431), formada per sorra fina amb abundant material arqueològic, destacant per sobre de tot la presència de T.S. Africana A i la ceràmica africana de cuina. En total es recolliren 79 fragments ceràmics. Aquest bloc ceràmic està format per:

- 1 fragment de paret de T. S. Africana A.
- 21 fragments de ceràmica africana de cuina, constituïts per una vora de la forma Atlante CV, 7, una vora de la forma Atlante CVI, 3, dues vores de la forma Atlante CVII, 6, 14 fragments informes de paret, una vora de la forma Lamboglia 10A/Hayes 23B i dues vores de la forma Lamboglia 10B/Hayes 23A.
- 2 fragments informes de paret decorada de T. S. Sudgàl·lica.

Aquests materials donen una cronologia de construcció d'aquestes habitacions en un moment avançat de l'últim quart del segle II (Nieto 1993, p. 41-49).

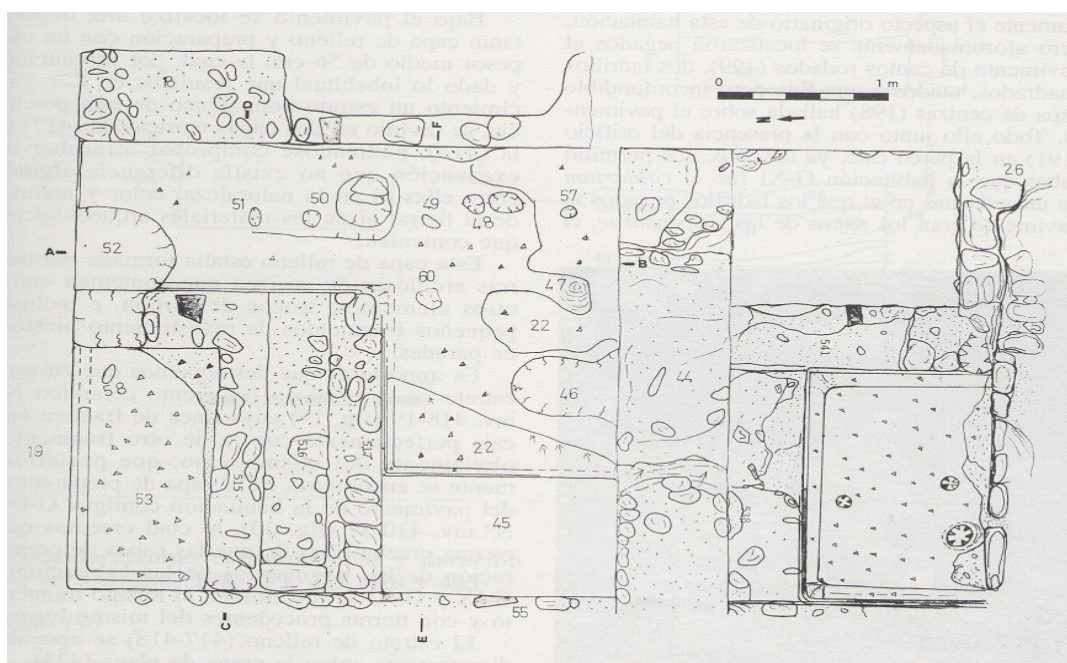

Figura 9: Planimetria de les habitacions G-IX i G-X de l'edifici A (Nieto 1993).

L'habitació G-V [Figura 10]

Aquesta habitació es va excavar en les campanyes dels anys 1978 i 1979, juntament amb un treball puntual que s'hi va dur a terme l'any 1985, que va consistir en l'aixecament d'un paviment d'un dipòsit per tal d'aportar més llum en la datació de la construcció del paviment. És una habitació de forma lleugerament trapezoïdal. Mesura 6 metres en la seva cara nord, 6'40 metres a la cara sud i 5'80 metres en les cares est i oest. Limita per l'est amb el pati G-II, per l'est amb l'habitació G-IV, pel nord amb el passadís que comunica l'habitació G-IV amb el pati G-II i pel sud amb l'habitació G-VI. L'espai està ocupats per diferents dipòsits vinculats a una factoria de salaons. L'habitació presenta dues portes, una en la cara oest que comunica amb el pati G-IV i una en la cara sud que obre cap a la cambra G-VI.

El treball de 1985 va permetre conèixer els estrats inferiors del paviment (433) que es troben sota del dipòsit de l'angle nord-oest de la cambra. L'esmentat paviment estava format per argamassa i petits fragments ceràmics, d'on destaca:

- 1 fragment indeterminat de T. S. Africana A.

Seguidament es va trobar el nivell de preparació del paviment (436), que es trobava separat per una bossa d'aire (434) causada com a resultat de la construcció d'un pou en el segle XX. Aquest estrat està compostat per argiles negroses, presència de sorra i abundant material arqueològic, format per 392 fragments. El material ceràmic més destacat que es va recollir és:

- 1 vora de T. S. Africana A de la forma Hayes 6.
- 48 fragments de ceràmica africana de cuina, destacant la forma Hayes 181.
- 33 fragments de T. S. Sudgàl·lica, destacant 3 vores de la forma Dragendorff 29.
- 16 fragments de ceràmica de parets fines, amb 12 fragments de clova d'ou i una base amb decoració sorrenca, probablement de la forma Mayet 35-37.
- 88 fragments de material amfòric, destacant-ne les vores de la forma Dressel 2/4.

L'estrat de preparació del paviment es recolza directament sobre la platja (437). Es va recollir abundant material arqueològic que es trobava barrejat amb la sorra. El material ceràmic recollit està format per:

- 3 fragments de ceràmica africana de cuina.
- 8 vores de T. S. Sudgàl·lica, destacant una vora de la forma Dragendorff 24/25, una vora i paret de la forma Dragendorff 27 i una vora de la forma Dragendorff 30.
- 16 fragments de ceràmica de parets fines, d'on sobresurten quatre fragments de clova

d'ou i dues vores de la forma Mayet 35-37 amb decoració sorrenca.

Aquest conjunt ceràmic és gairebé idèntic el que es va recollir en el vaixell Culip IV i dona una datació de l'època de Vespasià (Nieto *et al.* 1989; Nieto 1993, p. 71-75).

L'habitació G-VI [Figura 10]

Aquesta habitació va ser excavada l'any 1979. Aquesta cambra mesura aproximadament 4,10 metres de nord a sud i 6,35 metres d'est a oest. Només té una porta situada a la cara nord que comunica amb l'habitació G-V. En el moment de l'excavació de la sala es va poder comprovar que patia alteracions importants en la seva estratigrafia, principalment causades per les explosions produïdes durant la Guerra Gran (1793-1795). Malgrat aquesta situació es varen poder identificar dos paviments, el més modern de terra batuda i calç i el més antic de terra batuda, que pertany al moment de construcció de l'habitació.

El paviment de terra batuda es va trobar en tres dels quatre quadrants en que es va dividir l'excavació, el quadrant nord-est, el quadrant sud-est i el quadrant sud-oest, tot i que aquest no tan clarament.

El quadrant nord-oest (648) tan sols es va identificar una petita superfície plana, en la que era molt difícil distingir entre el paviment i la seva capa de preparació. L'estrat va aportar fins a 630 fragments ceràmics. Els elements més significatius són:

- 14 fragments de ceràmica de vernís negre.
- 27 fragments de T. S. Sudgàl·lica, d'on destaquen 1 vora de la forma Ritterling 8, 1 vora de la forma Dragendorff 27, 1 sigillum amb la inscripció ...LICISO i 7 parets decorades de les formes Dragendorff 29 i 37.
- 49 fragments de T. S. Africana A.
- 43 fragments de ceràmica africana de cuina.
- Fragments de ceràmica de parets fines.
- Fragments de ceràmica comuna.
- Fragments d'àmfora indeterminada. Representats per 1 pivot i 3 nanses de difícil identificació.

En el quadrant sud-est (653) s'hi conservaven indicis del paviment, però per realitzar-ne la seva datació es va utilitzar el material provinent del rebliment de preparació del paviment.

En aquest rebliment si varen localitzar 718 fragments ceràmics, entre els quals hi ha:

- 4 fragments de ceràmica de vernís negre.

- 2 fragments de T. S. Aretina.
- 94 fragments de T. S. Sudgàl·lica, dels quals en destaquen 1 tros de paret de la forma Dragendorff 37, 1 vora de la forma Ritterling 8, 5 vores de la forma Dragendorff 29, 2 vores de la forma Dragendorff 37, 2 vores de la forma Dragendorff 36, una vora de la forma Dragendorff 27 i una vora de la forma Dragendorff 24/25.
- 17 fragments de T. S. Africana A.
- 1 fragment de T. S. Marmorata.
- 19 fragments d'africana de cuina.

També es recolliren 210 mostres d'àmfores, dels quals cal destacar:

- 2 nanses de la forma Dressel 20.

En el quadrant sud-oest es va comprovar l'existència de restes del paviment (647) i del rebliment de preparació del paviment (661-662). En l'estrat 647 s'hi varen recollir un total de 1006 fragments ceràmics. La mostra més interessant està formada per:

- 24 fragments de T. S. Africana A.
- 25 fragments de ceràmica de cuina.
- 69 fragments de T. S. Sudgàl·lica, d'on destaquen 3 vores de la forma Dragendorff 37.
- 11 fragments de ceràmica de vernís negre.
- 4 fragments de T. S. Aretina.

El rebliment (661) va aportar 251 fragments ceràmics. D'aquest paquet de ceràmiques en destaquen:

- 10 fragments de T. S. Sudgàl·lica, amb un fragment de vas de la forma Dragendorff 27.
- 3 fragments de ceràmica africana de cuina.
- 8 fragments de T. S. Africana A.

En el segon nivell (662) s'hi recolliren 488 objectes ceràmics, dels quals 225 són fragments d'àmfora. De la ceràmica en destaquen:

- 27 fragments de ceràmica de vernís negre.
- 21 fragments de T. S. Sudgàl·lica, d'on destaca la presència d'una vora de la forma Dragendorff 24/25, 1 fragment de paret de la forma Dragendorff 27, d'una vora de la forma Dragendorff 29, 1 vora de la forma Ritterling 12, 3 fragments de paret decorada i 5 bases.
- 2 fragments de T. S. Marmorata, amb una vora de la forma Dragendorff 15/17 i una vora de la forma Dragendorff 27.

- 8 fragments de T. S. Africana A.

Dels fragments d'àmfora cal remarcar la presència de:

- 1 vora de punico-ebussitana.
- 1 vora d'àmfora bètica de salaons.
- 1 vora de la forma Pascual 1.
- 3 parets acanalades.

Aquest conjunt ceràmic data la construcció d'aquesta habitació en el darrer quart del segle II.

A l'angle sud-oest de l'habitació també si va localitzar la rasa de fonamentació dels murs. Es va excavar separant el material en dos nivells (654 i 656). Aquests dos estrats varen proporcionar:

- Fragments de T. S. Africana A.
- 2 fragments de ceràmica de cuina de les formes Lamboglia 10A/Hayes 23B i Lamboglia 9a/ Hayes 27.
- Fragments de T. S. Sudgàl·lica.
- Fragments de T. S. Aretina.
- Fragments de ceràmica de vernís negre.
- Fragments d'africana de cuina.

Per sobre del paviment de terra batuda hi havia dos estrats més moderns que feien de preparació del paviment de cal en els que es va trobar abundant material, amb un important presència de materials republicans i alt-imperials. El primer estrat (651) va aportar 1.637 fragments ceràmics, dels que 466 eren del període republicà i alt-imperial. En destaquen:

- 89 fragments de T. S. Sudgàl·lica.
- 51 fragments de ceràmica africana de cuina.
- 7 fragments de vernís negre.
- 11 fragments de ceràmica roja pompeiana.

La segona capa de preparació va aportar 1.438 fragments ceràmics, dels que 498 eren del període republicà i alt-imperial. En destaca la presència de:

- 72 fragments de T. S. Sudgàl·lica.
- 1 fragment de T. S. Marmorata.
- 18 fragments de T. S. Africana A.

- 73 fragments de tapadora de ceràmica africana de cuina fumada.
- 28 fragments de llavis de cassoles d'africana de cuina de pàtina cendrosa.
- 13 fragments de vernís negre.
- 5 fragments de ceràmica roja pompeiana.
- 16 fragments de grisa emporitana (Nieto 1993, p. 85-89).

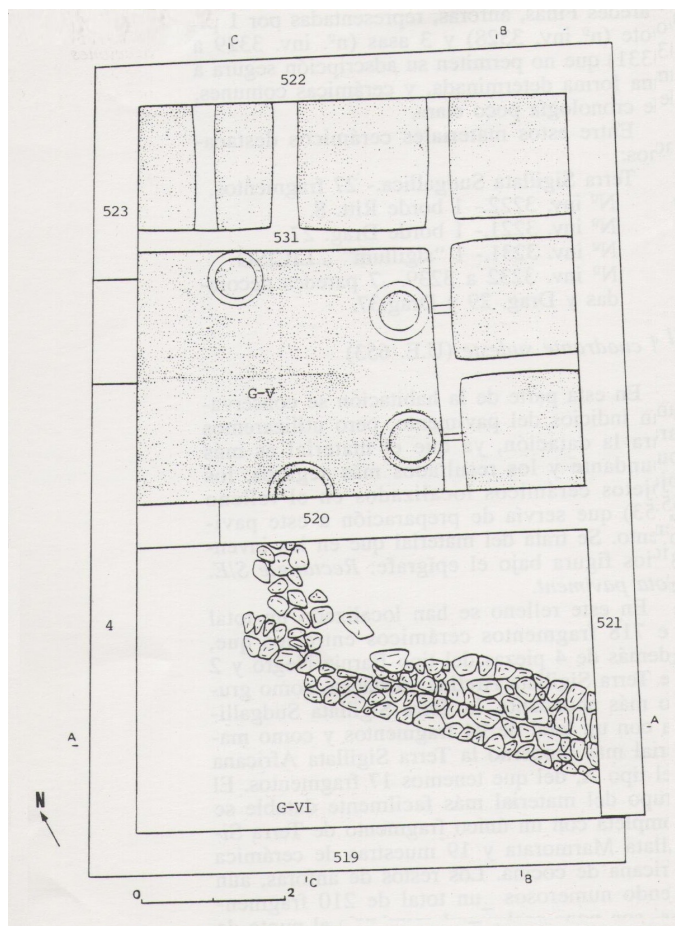

Figura 10: Planimetria de les habitacions G-V i G-VI de l'edifici A (Nieto 1993).

L'habitació G-VIII

L'excavació d'aquesta cambra es va dur a terme l'any 1980. Els treballs es varen interrompre al trobar un important paviment d'*opus signinum* que presentava moltes perforacions i reparacions, fet que en provocava una difícil interpretació. A la meitat oest i sud de l'habitació es va trobar un paviment d'*opus signinum* (21), la resta estava ocupada per un dipòsit de grans dimensions (30) que està revestit també per *opus signinum*. Mesura 1,40 metres per 3,65 metres. El dipòsit es troba situat per sota del nivell del paviment. A la zona nord s'hi va trobar una claveguera que quedava a la vista perquè el

paviment havia estat reblentat amb anterioritat.

L'estratigrafia de tota l'habitació estava molt alterada com a resultat d'un bombardeig d'època moderna. En aquest espai es va recuperar una bomba sense explotar, que probablement era del segle XVIII.

L'habitació es troba entre les habitacions G-IX i G-VI, sent els murs d'aquestes habitacions els que delimiten per l'est (4) i l'oest (18). Pel nord queda limitada pel mur (19) que fa de paret sud de la cambra G-IV. En el mur 18 s'hi va trobar una boca de *praefurnium* (537) que comunicava amb l'habitació G-VIII. El paviment d'*opus signinum* anul·lava aquesta estructura.

Entre el material recollit de l'estrat de rebliment del dipòsit es recolliren materials republicans i alt-imperials. En destaquen:

- 33 fragments de vernís negre.
- 1 fragment de ceràmica roja pompeiana.
- 8 fragments de T. S. Sudgàlica (Nieto 1993, p. 89-104).

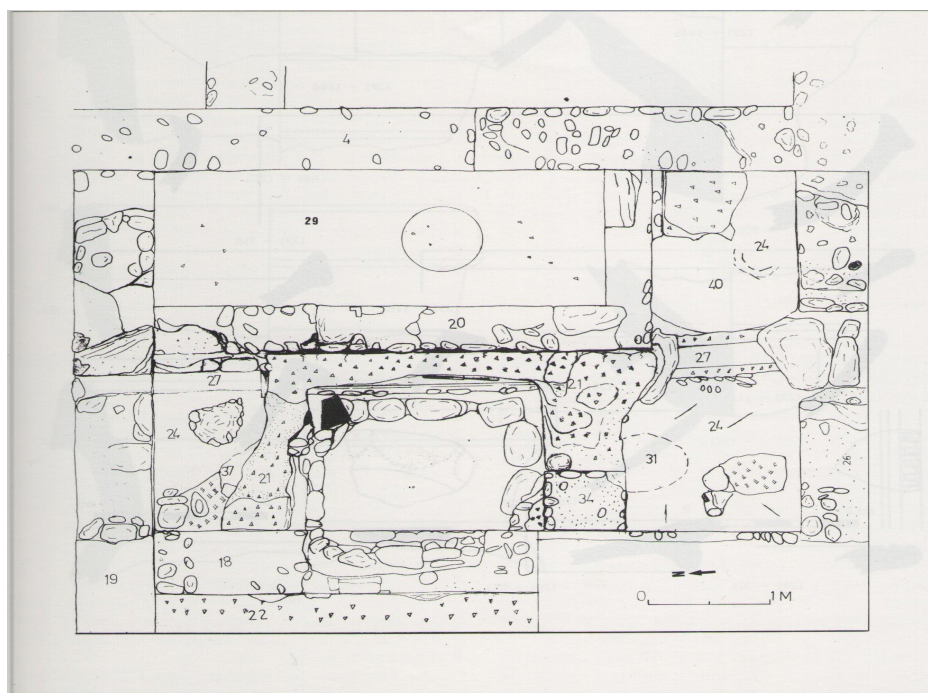

Figura 11: Planimetria de l'habitació G-VIII de l'edifici A (Nieto 1993).

Intervencions a partir del 1993

L'aprovació del *Pla Director de la Ciutadella de Roses* va permetre desenvolupar un programa d'actuacions en el recinte. Aquestes intervencions en un inici es centraren en l'establiment de diferents projectes per recuperar i restaurar l'espai i alhora poder desenvolupar-hi diferents campanyes d'excavacions per augmentar el coneixement del conjunt arquitectònic que es troba a l'interior del recinte.

Les diferents campanyes d'excavacions dutes a terme de manera continuada des del 1993 han estat dirigides per l'arqueòloga i conservadora Anna Maria Puig i Griessenberger. Aquestes han aportat nova informació sobre el conjunt arquitectònic de la Ciutadella de Roses, que es troba recollida en les diferents memòries d'excavació realitzades per a cada campanya.

Tot seguit en aquest apartat s'exposa un buidatge d'aquelles memòries d'excavació que aporten dades rellevant pel present treball.

1. Setembre del 1993 – gener del 1994

Autor/s

Directora: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Tècnics: Marcel Pujol i Hamelink i Gemma Vieyra i Bosch.

Planimetria: Carme Carrascal i Pardo

Objectius de la campanya

En aquesta primera campanya es segueixen els objectius establerts en el *Pla Director de la Ciutadella de Roses*. Es realitzaren tasques de desenrunament de diferents sectors de la Ciutadella de Roses i la retirada d'estrats superficials de diferents espais. La intervenció arqueològica es va desenvolupar a la vila medieval de Roses, al costat occidental del recinte. També es va realitzar un seguiment del desenrunament del sector del baluard de Sant Jaume com a resultat de la troballa d'un important dipòsit d'*opus signinum* i de materials antics.

Indret: Proximitats del baluard de Sant Jaume [Figura 12]

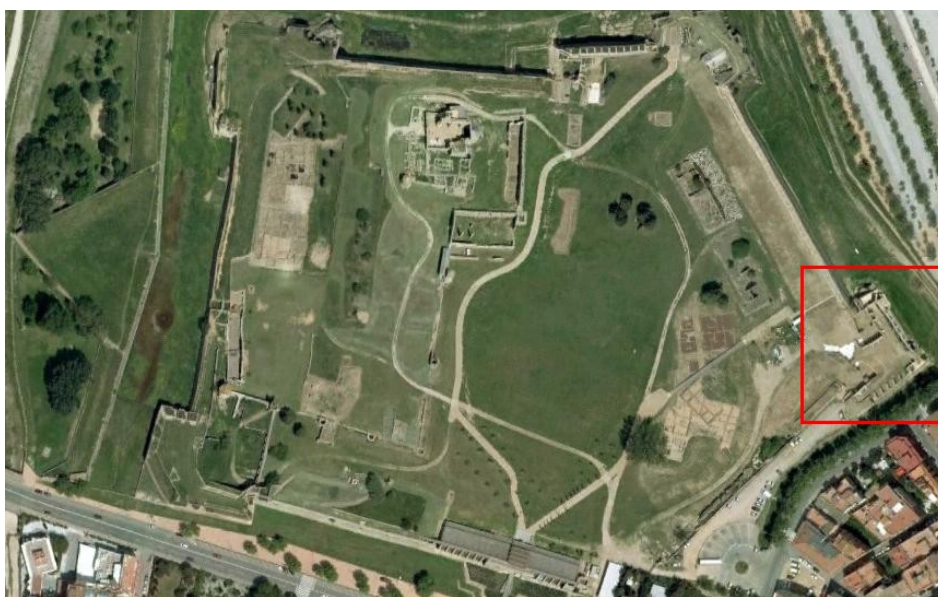

Figura 12: Àrea del baluard de Sant Jaume (Google Earth-Ajuntament de Roses 2011).

El dipòsit d'*opus signinum*

Durant les tasques de restauració del baluard de Sant Jaume, quan s'estaven excavant les terres del talús a l'angle sud del baluard per tal de comprovar l'existència de contraforts de la muralla renaixentista, es varen trobar un conjunt de murs acompanyats de la presència de material antic. Les restes es trobaven a poca profunditat. Els contraforts en molts casos es repenjaven sobre el dipòsit, si no el destruïen. La part descoberta va permetre identificar un dipòsit recobert d'*opus signinum*, que amida 175 centímetres d'amplada per una llargada màxima conservada de 370 centímetres. L'alçada màxima és de 130 centímetres i la mínima de 70 centímetres. Les parets que el delimiten tenen una amplada de 50 centímetres. El revestiment d'*opus signinum* és sòlid i d'un gruix considerable, aquest fet es dóna tant a la cara interna com a la externa del dipòsit. A l'interior presenta una motllura de mitja canya en el punt d'unió del fons i els angles amb els murs. El fons no mostra cap punt de desguàs, si més no en la part conservada del fons. No sembla tenir cap relació amb estructures properes, sembla una estructura aïllada. La datació del dipòsit no va ser possible perquè no s'hi va dur a terme cap excavació. Tan sols es va fer una aproximació cronològica emprant el material recollit durant la vigilància dels treballs de reconstrucció. El principal material recollit foren:

- 8 fragments de T. S. Sudgàl·lica, alguns identificats com amb les formes Dragendorff 37 i Dragendorff 29.

- Fragments d'africana de cuina. Destaca la presència de les formes Hayes 196, Hayes 197, Hayes 22, Lamb. 9A/Hayes 26 i Atlante tav. CVIII, I.
- 1 fragment de vora de T. S. Africana A de la forma Hayes 8b.
- 1 fragment de vora de T. S. Africana B de la forma Desbat 8.

Aquest material faria aproximar el moment inicial d'ús d'aquest dipòsit en un moment ben entrat del segle II, en una època similar en la que es daten els dipòsits de l'edifici A. Del material més tardà en destaquen:

- 9 fragments de T. S. Clara D, amb mostres de les formes Hayes 61, Hayes 63 i Hayes 91 B.

Aquestes es poden entendre dins d'un context entre la segona meitat del segle IV i inici del segle V (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal, 1993, p. 151-155 i p. 158-160).

2. Maig i juliol del 1994. Presentació: desembre del 1994

Autor/s

Directora: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Tècnics: Marcel Pujol i Hamelink i Gemma Vieyra i Bosch.

Planimetria: Carme Carrascal i Pardo.

Objectius de la campanya

En aquesta campanya es continuaren els treballs de la darrera intervenció, a més s'iniciaren noves cales. Les tasques de desenrunament es varen centrar en l'entorn immediat de l'església de Santa Maria i el flanc nord de la muralla medieval. Es va aprofundir en el coneixement de la muralla medieval i la ocupació romana anterior a aquesta, en l'estudi de si les estructures renaixentistes respectaven la trama urbana de la vila medieval a la que es superposaven i finalment l'estudi de la necròpolis i l'edifici trobades a la rasa 1 del pati d'armes (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, p. 7-10).

Espai: La rasa 3 al peu de la torre F [Figura 13]

Figura 13: Àrea de la torre medieval F (Google Earth-Ajuntament de Roses 2011).

El mur UE. 10.516, la seva rasa de fonamentació (UE. 10.519) amb el seu rebliment (UE 10.520) i els materials de l'estrat que talla (UE. 10.515)

Es continuaren els treballs desenvolupats en la campanya en la rasa 3 al peu de la torre F de la muralla medieval. En aquest espai s'havia documentat un mur orientat d'est a oest d'unes mesures considerables, al voltant dels 80 centímetres, construït amb el sistema d'encofrat, i enlluït amb morter per les dues cares (UE. 10.516). El nivell freàtic va impedir excavar la cara nord, mentre que si va ser possible excavar la cara sud, perquè el nivell freàtic es trobava 35 centímetres més avall. En el costat sud es va poder observar la rasa de fonamentació (UE. 10.519) i el seu rebliment (UE. 10.520). Tanmateix no va aportar cap datació. La rasa de fonamentació tallava un estrat amb presència de materials del segle II dC (UE. 10.515). L'estrat tallat va aportar:

- fragments de T. S. Africana A de les formes Hayes 3a, Hayes 9a i Lamboglia 10a.
- fragments de T. S. Sudgàl·lica de les formes Dragendorff 27c, Dragendorff 36c i Dragendorff 37c.
- fragments d'africana de cuina de les formes Hayes 196 i Hayes 197.

Aquestes ceràmiques permeten donar una cronologia al mur de la segona meitat del segle II dC.

D'aquesta campanya també cal destacar l'estrat UE. 10.513, que malgrat venir datat per la presència de T. S. Africana D de la forma Hayes 99, presentava un conjunt ceràmic més antic constituït per:

- 1 fragment de T. S. Africana A de la forma Lamboglia 10b.
- 1 fragment de T. S. Sudgàl·lica de la forma Dragendorff 37.
- 1 fragment d'africana de cuina de la forma Hayes 196 (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, p. 27-32).

3. Maig – agost 1995

Autor/s

Directora: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Tècnics: Carme Carrascal i Pardo i Gemma Vieyra i Bosch.

Planimetria: Mireia Teixidor i Murlà.

Objectius de la campanya

Els objectius d'aquesta quarta campanya d'intervencions a la Ciutadella es va centrar en la prolongació dels treballs anteriors, les necessitats immediates del recinte, sobretot cares a la seva adequació, així com el compliment dels plans imposats des del *Pla Director*. Els objectius es varen separar segons l'àrea on es treballava. A la vila medieval els treballs es varen centrar en posar a la vista la trama urbana de cares a poder-la fer visitable i permetre als tècnics tenir més coneixement d'aquesta. El segon objectiu va ser el de rebaixar els paviments de diferents àmbits fins arribar al sòl natural, per tal d'augmentar el coneixement sobre anteriors ocupacions de l'espai, especialment en relació amb les troballes d'abundant material tardo-romà en l'anterior campanya. El tercer i darrer objectiu va ser la recerca dels fonaments de la muralla medieval, excavant aquelles cases que, per la seva situació, s'haurien construït al cim de l'enderroc. Els objectius al pati d'armes varen ser la delimitació de l'espai ocupat antigament en el subsol d'aquesta gran àrea, i alhora descobrir el llit d'una possible riera que creuava en temps passats aquesta zona, riera que hauria estat desviada durant la construcció de la fortalesa abaluartada (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1995, p. 4-10)

Indret: Pati d'armes [Figura 14]

Figura 14: Situació del pati d'armes (Google Earth-Ajuntament de Roses 2011).

Rasa 2. Àmbit A. Primera fase d'ocupació

Per sota del paviment de terra argilosa poc depurada amb fragments de ceràmica i grumolls d'argila identificat com UE. 30.147 s'hi varen trobar dos estrats, l'UE.30.149 i l'UE. 30.161. Aquests daten el paviment gràcies a la presència de:

- 2 fragments de ceràmica africana de cuina de les formes Hayes 196 i Hayes 197.

Prenent de referència la forma Hayes 197 s'obté una cronologia entre mitjan el segle II i el segle V (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1995, p. 131).

4. Setembre – novembre 1996

Autor/s

Directora: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Tècnics: Carme Carrascal i Pardo i Gemma Vieyra i Bosch.

Planimetria: Mireia Teixidor i Murlà.

Objectius de la campanya

En aquesta cinquena campanya d'excavacions es varen continuar els treballs iniciats en

les anteriors excavacions. En conseqüència es van excavar les zones obertes del pati d'armes i la vila medieval. En el pati d'armes es varen centrar els esforços en definir les diferents ocupacions presents en l'àmbit i alhora establir la seva cronologia i extensió. Els treballs es varen centrar en la rasa 3, espai on es va trobar la muralla hel·lenística.

Les tasques que es dugueren a terme a la vila medieval varen consistir en posar al descobert tota la trama urbana possible tal i com va quedar després del setge de 1645 (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p. 4-11).

Indret: Pati d'armes. Rasa 3. Zona extramurs de la muralla hel·lenística.

Figura 15: Pati d'armes: àrea de la muralla hel·lenística (Google Earth-Ajuntament de Roses 2011).

A la zona nord hi ha un estrat conformat per diferents UE, la 30.401, la 30.403, la 30.413 i la 30.407, que presenta les mateixes característiques que l'estrat UE. 30.373. En les UE 30.401, 30.403 i 30.413 hi ha presència abundant de material ceràmic. Del qual en destaquen:

- varies bases del taller de Roses, de palmetes radials i del taller Nikia-lôn. D'aquest últim en destaquen les formes Lamboglia 26/27 i una mostra de Lamboglia 40.

- Fragments d'un skyphos àtic de la forma Lamboglia 43.
- Fragments d'àmfora púnica ebusitana de la forma T-8.1.3.1 (PE 16).
- Fragments d'àmfora púnica centremediterrània de les formes T-5.2.3.1 i una altra mostra, probablement, de T-5.2.3.2.
- Fragments d'àmfora massaliota, amb presència de vores de tipus 3.
- Fragments d'àmfora greco-itàlica amb presència de vores Bd2.
- Fragments d'àmfora ibèrica bd1d, bd1c i bd2b.

A més a més hi ha presència abundant de ceràmiques comunes ibèriques, púniques, grisa de la costa catalana i gregues de cuina. El conjunt ceràmic ve determinat per la presència d'àmfores púniques centremediterrànies, que segons Ramon tenen una producció entre el 220/210 i el 170 aC (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p. 55-61).

5. Desembre 1996

Autor/s

Direcció i planimetria: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Objectius de la campanya

Aquesta campanya de prospeccions es va realitzar per comprovar els resultats de la prospecció geofísica per radar que es varen desenvolupar en el pati d'armes de la Ciutadella. Es realitzaren dues rases: la rasa 6 i la rasa 7. La rasa 6 es troba a l'extrem sud del pati d'armes a 10 metres de l'edifici A i a 80 metres del front de mar de la muralla renaixentista. La rasa mesura 50 metres de llargada en sentit est-oest i es divideix en tres sondejos: K7, K9 i K11. La rasa 7 es divideix en dos sondejos: el K4 i el K6. Alhora es fan dos sondejos a part, l'A1 i l'A2 que aporten informació sobre l'enderroc de la muralla renaixentista. També es va realitzar un sondeig per prolongar la rasa 3, on es va trobar la muralla hel·lenística (Puig 1996).

Indret: Pati d'armes [Figura 13].

Rasa 7. Sondeig K6.

Presència d'estratigrafia invertida, materials del s.VI per sobre de materials contemporanis. Els estrats UE. 30.527 i UE. 30.529 hi ha mostres de material antic amb

presència de:

- Fragments d'informes de T. S. Africana A.
- Fragments de ceràmica de pastes clares.
- Fragments d'àmfora ibèrica.
- Fragments d'àmfora massaliota (Puig 1996).

6. Novembre – desembre del 1999 i març – maig del 2000

Autor/s

Direcció: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Antropòloga: Bibiana Agustí i Farjas.

Planimetria: Mireia Teixidor i Murlà.

Objectius de la campanya

En aquesta campanya els treballs es varen desenvolupar a l'interior de l'església de Santa Maria i en l'àrea del pati d'armes i la vila medieval. En l'excavació a l'interior del recinte monacal es cercava arribar als nivells d'ocupació hel·lenístics per tal de conèixer les diferents fases d'ocupació del turó (l'església paleocristiana i la necròpolis paleocristiana, així com el temple pre-romànic) i, finalment, poder determinar la cronologia inicial de l'assentament grec. Pel que fa al pati d'armes es varen cercar els límits de ponent de l'ocupació hel·lenística tant del turó de Santa Maria com del barri hel·lenístic. La limitació del barri hel·lenístic no es va acabar fent per les problemàtiques que va oferir l'excavació de l'església (Puig, Martín, Agustí, Teixidor 2000, p. 8).

Indret: Església del monestir de Santa Maria.

Figura 16: Àrea de l'església de Santa Maria (Google Earth-Ajuntament de Roses 2011).

Existència d'un pou hel·lenístic amortitzat, colgat de terres i ceràmica. L'estrat que farceix el pou és l'UE 11.510. S'hi varen recollir:

- 7 fragments d'àmfora gal·la de la forma 4.
- 2 fragments de ceràmica africana de cuina de les formes Hayes 196 i Hayes 197, un fragment d'una cassola i d'una tapadora respectivament.
- 1 fragment de T. S. Africana B.
- Diversos fragments de T. S. Africana A.

També hi ha mostres de ceràmiques de cuina i materials més antics (Puig, Martín, Agustí, Teixidor 2000, p. 61-62).

7.- Març – maig del 2003.

Autor/s

Direcció i planimetria: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Arqueòleg tècnic: Dolors Codina i Reina.

Objectius de la campanya

En aquesta campanya prenia com a objectiu principal el desenrunament de tot el

monestir, principalment la zona del claustre que es trobava en molt mal estat, per tal de fer-lo visitable. Es va programar realitzar diferents cales a l'espai exterior del monestir. Alhora es volia delimitar el cementiri i la recerca del nivell exterior de circulació de la darrera fase d'ocupació en la zona nord i est del monestir. Aquests dos últims objectius no es varen poder realitzar (Puig, Codina 2003, p. 15-17).

Indret: Claustre del monestir de Santa Maria.

Figura 17: Àrea del claustre del monestir de Santa Maria (Google Earth-Ajuntament de Roses 2011).

Ala de ponent del claustre.

En el claustre preromànic s'hi va trobar el rebliment de la rasa del mur (UE. 20.158), l'UE 20.159, que presentava mostres de ceràmica de T. S. Africana A (Puig, Codina 2003, p. 34).

8.- Febrer – juny del 2010

Autor/s

Arqueòloga: Anna Mª Puig i Griessenberger.

Descripció general

Aquesta campanya d'excavació va ser una intervenció preventiva conseqüència del

procés de restauració i reconstrucció de la muralla de llevant de la Ciutadella de Roses. Aquest espai havia estat excavat en anterioritat i es tenia coneixement de la presència d'un important dipòsit d'*opus signinum* i de materials antics. Es realitzaren diferents cales per tal de comprovar la presència de noves estructures i per habilitar l'espai per a la reconstrucció d'aquest flanc de la muralla (Puig 2010 p. 5).

Indret: Muralla de llevant. Proximitats del baluard de Sant Jaume [Figura 11].

Sondeig R1

A la costella de més al nord, UE. 50.163. S'observa que la muralla usa el dipòsit d'*opus signinum* que només es conserva en el contrafort (dipòsit del baluard de Sant Jaume).

Existència d'un estrat identificat com UE. 50.155, amb presència de materials. Els principals materials recollits son:

- Fragments de T. S. Africana A de la forma Hayes 9a.
- Fragments de T. S. Sudgàl·lica. Algunes mostres semblen de la forma Dragendorff 37.

Aquestes formes situarien cronològicament aquest estrat en un context del segle II dC.

A més es varen identificar les restes d'un altre probable dipòsit d'*opus signinum*, identificat com UE. 50.159 (Puig 2010, p. 19-23).

Sondeig R3.

Va aparèixer un mur (UE. 50.170) a la cota 2,58/ 2,60 metres sobre el nivell del mar. Aquesta estructura, que es troba en mal estat, és de pedra granítica i es troba orientada nord-est/sud-oest. Amidava una amplada de 0,55 metres per 2,80 metres de llargada màxima conservada (és possible continués més cap a l'est). Als dos costats d'aquesta estructura hi havia nivells diferents. En el costat nord s'hi va trobar l'estrat UE. 50.169, similar a l'estrat superior (UE.50.162). Aquest estrat estava constituït per terres argiloses amb presència de tovots cremats. S'hi va recollir material ceràmic, d'on hi destaquen:

- 2 fragment d'àmfora itàlica amb les formes Dressel 1C-bd4 i Lamboglia 2. Aquesta última peça porta gravada un *sigillum* dins d'una cartel·la rectangular del qual sembla llegir-se el text SAUDA.

Aquesta ceràmica dóna una cronologia de mitjan del segle II aC.

A l'estrat sud no s'hi varen trobar restes ceràmiques. Ambdós estrats no es varen acabar d'excavar per l'aparició del nivell freàtic (Puig 2010, p. 19-23).

2.2.2 Jaciments arqueològics documentats a l'exterior de la Ciutadella de Roses

Oest de la Ciutadella

1. La Garriga

El jaciment es troba situat fora del nucli urbà de Roses. L'accés a aquest es realitza per un trencant a mà dreta que es troba a 250 metres després de la rotonda, que encreua les carreteres entre Roses i Cadaqués (GI-614) i Roses i Palau Saverdera (GI-610), en direcció a Palau Saverdera. Malgrat que l'element més destacable d'aquest espai són les ruïnes d'un castell medieval, als seus voltants s'hi troben abundants mostres de ceràmica comuna romana atípica, principalment teules i àmfores romanes sense determinar (Nolla, Casas 1984, p.92; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5764).

2. Solell de Can Berta

Altres noms: Sorral d'en Berta.

El jaciment es troba fora de l'àmbit urbà de Roses, enmig d'un paratge d'olivars. Per accedir-hi s'ha de prendre la carretera de les Arenes. A uns 150 metres un cop deixat enrere el mas d'en Coll s'ha de prendre un trencant a mà esquerra. Després d'un quilòmetre s'ha d'agafar el camí que trenca a mà esquerra que porta cap al mas d'en Berta, des d'on s'han d'avançar 500 metres més. El terreny es troba a la banda esquerra del camí. En aquest indret s'hi han recollit mostres de ceràmica romana, tal i com cita Joan Badia (Badia 1985). L'autor no especifica quin tipus de ceràmica és ni tampoc si hi ha estructures relacionades. En aquest espai mai s'hi han realitzat excavacions.

Durant la revisió de l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de l'Alt Empordà es va realitzar un visita a la zona sense detectar-hi mostres de ceràmica. Per les dades que aporta Joan Badia es pot donar a aquest possible jaciment una cronologia àmplia en un context romà (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5792).

3. Vil·la de les Arenes

Altres noms: Vinya d'en Guerra.

El jaciment es troba fora del nucli urbà de Roses. Des de la ciutat s'accedeix des del

trencant a mà esquerra que es troba passada la depuradora d'aigua a la carretera de les Arenes. S'ha de seguir el camí uns 280 metres fins arribar a un encreuament de camins. Les restes es troben a banda i banda del camí que segueix en direcció nord, en una zona d'horts situats a l'oest de la riera de la Trencada.

Es tracta d'una vil·la rural d'època baix republicana. Aquesta va ser descoberta de forma casual l'any 1914 pel senyor Salvador Guerra quan hi volia plantar vinyes. Va recollir nombroses mostres de ceràmica romana d'un dels seus camps. L'any 1946 Pere de Palol va excavar-hi parcialment dues habitacions contigües de planta rectangular. Els murs de tres metres de llargada són fets amb pedra lligada amb morter de calç. Del material recuperat en aquesta campanya cal destacar-ne la presència de nombros material constructiu, format per restes d'*opus signinum* i teules. El material ceràmic està constituït per:

- Fragments de Kalathos.
- Fragments campaniana B.
- Fragments de ceràmica emporitana tardana.
- Fragments de T. S. Aretina.
- Fragments de T. S. Sudgàl·lica, amb decoració, de les formes Dragendorff 29 i 37, i llista, de la forma Dragendorff 27 amb *sigillum* il·legible.
- Fragments d'àmfores de la forma Dressel I.

El material es troba al M.A.C.-Girona (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984, p.90-92)

L'any 1993 Gemma Vieyra hi va realitzar una excavació per delimitar el perímetre de la vil·la, que va permetre identificar dues noves estances. La primera d'elles, de planta quadrangular, de 37 metres quadrats, la segona estança es de planta rectangular (9 metres per 2'5 metres), conservava tres de les quatre parets que la tancaven. En el parament exterior de la paret de ponent s'hi conservava l'arrebossat fet amb *opus signinum*, de la mateixa manera que s'hi conservava el paviment. S'hi varen recuperar dos lots ceràmics. El primer constituït per:

- Fragments de ceràmiques de vernís negre.
- Fragments de ceràmica emporitana reduïda.
- Fragments de ceràmica ibèrica d'engalba blanca.
- Fragments de ceràmica de cuina.

- Fragments d'àmfores greco-itàliques.

Aquest lot ceràmic ofereix una cronologia del segle I aC.

El segon lot estava format per ceràmiques de vaixella fina i cuina format per:

- Fragments de T. S. Africana A, de les formes Lamboglia 10A, 1A o 23.
- Fragments d'africanes de cuina, de les formes Lamboglia 10A i Hayes 197.

Aquest lot dona una cronologia de la segona meitat del segle II dC, període en que s'abandona la vil·la (Vieyra 1994, p.100-101).

Encara s'ha d'acabar de descobrir tot el perímetre que ocupa la vil·la. La part excavada resta en bon estat. (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5780).

4. Mas Mates

El jaciment es troba dins de l'espai urbà de la ciutat, al mig de la urbanització del Mas Mates. Aquest espai es troba delimitat entre el Rec d'en Mates i la Riera de la Trencada a uns 100 metres el nord-est de la Ciutadella. Al voltant de l'antic Mas Mates s'hi han trobat durant molts anys nombrosos fragments de ceràmica a nivells superficials, ceràmiques que donen una cronologia molt àmplia dins d'un context romà. No s'hi coneixen estructures. Mai s'hi han realitzat excavacions. L'estat de conservació es desconeix, malgrat que la construcció de la urbanització segur que ha passat factura al jaciment (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5737).

Recentment un veí ha aportat al Museu de la Ciutadella una maleta amb ceràmica recollida en superfície en el mas Mates. La ceràmica dona una datació entre el segle IV aC i el segle VI dC. La cronologia és més reculada del que en un inici es creia². Fet que serviria per corroborar un text del 1979 del senyor Bech. Aquest text parla de camins per salvar les inundacions de la nova carretera i en el qual fa esment de troballes antigues, segons l'autor, de restes d'època grega:

*"Dressera propera al carrer més baix de l'urbanització Matas, on prop de l'horta d'en Romañach trovàrem restes de la civilització grega"*³

---

2 Inèdit. Extret de la fitxa de material de l'inventari del mas Mates (Roses, Alt Empordà) realitzat per Anna Maria Puig l'any 2010.

3 Inèdit. Aquest document es conserva a l'Arxiu Municipal de Roses. L'accés a aquest document ha estat gràcies a Anna Maria Puig i Griessenberger.

Nord de la Ciutadella

1. Camp d'en Bataller

El jaciment es troba situat dins del nucli urbà de Roses, entre la Ronda Miquel Oliva i Prat i la carretera de les Arenes fins al rec Fondo, a uns 50 metres al nord de la Ciutadella. Es tracta d'una necròpolis romana descoberta mentre es treballava el camp. S'hi han documentat diferents tombes d'inhumació amb fragments d'ossos i ceràmiques romanes del període republicà i alt-imperial. No s'hi ha realitzat cap excavació per tal de confirmar-ne els resultats. Aquesta necròpolis es pot relacionar amb una altra que es troba documentada aprop, en el turó de l'Escorxador. L'adscripció cronològica de la necròpolis deixa alguns dubtes ja que, malgrat els materials trobats són d'entre el segle II aC i el segle II dC, els enterraments en tombes d'inhumació són propis del segle III dC. Es desconeix l'estat de conservació de la necròpolis. Les restes es trobaven a nivell superficial, ja que l'espai que ocupa ha estat reformat i pavimentat amb ciment i ara és ocupat com a pàrquing (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 8032).

2. Turó de l'Escorxador

Altres noms: Antic Escorxador, l'Escorxador, Mercat Municipal, Carbòniques Ferrer, Camp d'en Bataller.

Es troba dins de l'àmbit urbà de Roses en una zona coneguda com l'Illa d'Itaca que es troba al nord-est de la Ciutadella. Aquest espai es situa entre la rotonda de la carretera de les Arenes, el carrer de Ponent, la carretera del Mas Oliva, el carrer Marià Benlliure, el carrer Pep Ventura i l'avinguda Tarragona. El jaciment és una necròpoli d'època romana del qual es comença a tenir coneixement a partir dels anys 60 del segle XX, època en què es va començar a urbanitzar aquest espai proper a la Ciutadella. En aquest espai també s'hi han localitzat dos abocadors del mateix període. Veïns de la zona recorden haver vist nombroses tombes a nivells superficials de diferents tipologies, amb lloses de pissarra i amb àmfora en el solar de la zona sud de l'actual mercat. S'han trobat restes similars en solars propers. L'any 1989 Marcel Pujol va identificar en un extrem del carrer Doctor Arruga unes restes de murs i de clavegueres que va datar en època romana gràcies al material que s'hi relacionava:

- Fragments de T. S. Sudgàl·lica.

- Fragments de T. S. Africana.
- Mostres d'àmfora romana (Pujol 1993).

L'any 1993 durant les obres del projecte de millora de l'enllumenat de la zona de l'Escorxador es trobaren nombroses monedes romanes que són conservades per col·leccionistes locals (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº5781). També es recolliren nombroses mostres de ceràmica romana, d'on destaca la presència de:

- Fragments de campaniana A.
- Fragments de material amfòric.

En aquest jaciment s'hi han realitzat dues campanyes d'excavació d'emergència, en les que es va permetre constatar la presència de la necròpolis i de dos abocadors.

La primera d'elles fou al 2001. En aquesta es va excavar el solar que es troba al sud del mercat municipal de Roses, entre els carrers Doctor Arruga, Pep Ventura i Doctor Barraquer. Els sondejos van servir per delimitar la necròpolis a la zona sud d'aquest sector, mentre que a l'extrem nord s'hi va localitzar una escombrera. La necròpolis estava formada per 10 tombes d'inhumació. L'únic element d'aixovar que s'hi va trobar va ser una llàntia, del tipus anomenat de canal, de la forma Ponsich IVC/Deneve XII/Hayes IIA i B/Atlante Tav. CLX, forma X A2, 7. Aquesta tipologia dona una cronologia d'entre la fi del segle IV i el segle V.

El material documentat a l'abocador consistia en:

- Fragments de T. S. Africana A, de les formes Hayes 8B, 14, 23A i B i 31.
- Fragments de T.S. Lucente de la forma Lamboglia 2/37.
- Fragments de ceràmica de cuina de les formes Hayes 182, 183, 196 i 197.
- Fragments d'àmfores gal·les de la forma 4 i 4A.
- Fragments d'àmfores tarraconeses de la forma Dressel 2/4.
- Fragments d'àmfores bètiques de la forma Dressel 20F, una de les quals conservava una nansa sigil·lada amb la inscripció, a dues línies: BCMERNI/CACUNTO (la primera C i la O són poc clares).

També es recolliren mostres de ceràmiques comunes (oxidades, africana de pasta groga i pasta rosada i de producció local), grolleres i restes de material constructiu format exclusivament per teules. Aquest material va donar una cronologia entre la segona meitat del segle II dC i inicis del segle III dC (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni

arqueològic: n°5781).

La segona intervenció es va dur a terme el febrer del 2006, en motiu de la construcció d'un edifici ubicat en un solar que es trobava entre els carrers Tarragona, Pep Ventura i Doctor Barraquer. Aquest solar es trobava a continuació de l'excavat l'any 2001, però no s'hi varen trobar elements del període que s'està estudiant. En l'actualitat el jaciment es troba parcialment destruït degut a les noves construccions, tanmateix està documentat que les troballes es trobaven en bon estat en el moment de la seva excavació (Puig, Agustí 2002, p.223-226; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5781).

3. Mas de l'Alzeda

El jaciment es troba fora de l'espai urbà de la ciutat. S'hi accedeix pel trencant situat a l'extrem oest del carrer Amsterdam. Es segueix el camí 800 metres, tot creuant la riera, i s'arriba als voltants del mas, espai on es troba l'esmentat jaciment. En aquesta zona s'hi ha documentat per part del Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional la recollida de material ceràmic romà en superfície, principalment ceràmica comuna, i també teules. No s'hi han realitzat mai excavacions i es desconeix la presència d'estructures relacionades amb el material. Per l'elaboració del nou Inventari del Patrimoni Cultural immoble de la Generalitat es va realitzar una nova recerca de materials superficials en aquest indret. Es pogueren recollir els següent materials:

- Fragments de ceràmica comuna ibèrica.
- Fragments de comuna romana.
- Fragments d'àmfores itàliques (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n° 5753).

4. Mas Oliva

El jaciment es troba dins de l'espai urbà de Roses, en l'encreuament dels carrers Amsterdam, Atenes i Viena, dins de la urbanització del Mas Oliva. En aquesta zona s'hi han recollit diferents mostres de ceràmica romana, sense determinar la tipologia, així com material de construcció constituït per mostres de teules. Aquest material dóna una cronologia molt àmplia dins d'un context romà. No s'hi han realitzat excavacions. El mas Oliva va ser destruït l'any 1992 i la zona del voltant va ser urbanitzada després de fer-hi

un anivellament de terres. No s'hi va realitzar cap seguiment arqueològic. El jaciment pot haver quedat greument afectat (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5749).

Zona est de la Ciutadella

1. Barri de les muralles

Altres noms: Casa del mosaic, casa d'en Carles Díaz o vinya d'en Gallet.

El jaciment es troba entre 50 i 100 metres a l'est de la Ciutadella de Roses dins del nucli urbà de Roses. L'espai es troba delimitat pels actuals carrers ronda Miquel Oliva Prat i per l'avinguda Tarragona, així com per les façanes de les cases del carrer Sevilla i el carrer Lluís Companys. La construcció d'una casa als anys 70 en el nº 18 del carrer Madrid, va posar a la vista un mosaic d'origen romà. Posteriorment va ser tornat a enterrar i actualment se'n desconeix el seu estat de conservació. En aquest espai es va trobar un altre mosaic quan s'estava construint un pou en el jardí de la casa nº 18 del carrer Lluís Companys. Aquest però es va acabar destruint. Aquestes dades varen ser recopilades i publicades per Marcel Pujol (Pujol 1993). Resultat d'aquesta publicació es varen realitzar diferents intervencions al carrer de la Trinitat. Aquestes varen ser dirigides per Gemma Vieyra amb resultats negatius. La primera d'elles fou en el nº 12 i la segona en el nº 13-15 del carrer de la Trinitat. Malgrat els minsos resultats es considera que aquest espai hauria estat ocupat per un establiment romà, molt probablement per una vil·la.

En aquest espai també es va documentar la presència d'uns carreus d'importants dimensions, que no han pogut ser interpretats per no trobar-se en un context arqueològic ben determinat. Se'n desconeix el seu estat de conservació.

Malgrat la presència de material ceràmic, aquest no es troba documentat, tan sols se'n diu que és romà (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5765).

2.- Ancoratge de *Rhode*

Altres noms: Emissari de Roses / Carretera C-260, rotondes, zona urbana de Roses (PK 44+530 i PK 45+625) / Parcel·la situada entre el carrer Miquel Oliva i Prat, el carrer Sevilla i el carrer Madrid, Emissari submarí d'aigües residuals de Roses.

El jaciment es situa al sud-est de la Ciutadella de Roses dins del nucli urbà de Roses, entre la platja, l'avinguda de *Rhode* (C-260) i el carrer Sevilla. Es tracta del fons del port i

l'ancoratge de *Rhode*, d'època grega, romana i visigòtica. L'ancoratge va ser descobert l'any 1992 durant el seguiment arqueològic de les obres de construcció de l'emissari submarí de Roses. Aquesta intervenció va permetre trobar nombrós material ceràmic d'aquests períodes, alhora que també es trobaren fragments de quilla, datats del segle XVII i del segle XVIII.

Els materials antics es trobaren a la quarta fase del seguiment arqueològic de les obres. Aquesta fase corresponia a un nivell d'argiles sorrenques grises, amb moltes restes malacològiques i l'abundant presència de material antic.

Es trobaren grans quantitats de materials ceràmics d'època grega, des de vaixel·la d'importació (àtica) a vaixel·la de cuina de fabricació local (vernís negre del taller de Roses i grisa de la costa catalana,) així com també importants mostres d'àmfores (greco-itàlica, massaliota, ibèrica, púnica ebusitana i oriental sense determinar). S'adscriuen a un període d'entre el segle IV aC al segle III aC, però alguns materials poden presentar materials amb cronologies més extenses.

Les ceràmiques d'època romana republicana i alt-imperial corresponen a:

- Fragments de campaniana A. Presència de formes obertes: Morel 3421, Lamboglia 24, Lamboglia 27Ba i un peu d'una forma oberta, d'una probable Lamboglia 26, 27B, 28, 36 o 5/7.
- Fragments de campaniana B. En destaquen la presència de la forma Lamboglia 8b/Morel 2245.
- Fragments de parets fines.
- Fragments de T. S. Sudgàl·lica, amb presència de les formes Dragendorff 24/25b, Dragendorff 22, Dragendorff 18, Dragendorff 33, Dragendorff 36, Dragendorff 26, Dragendorff 24/25, Dragendorff 15 o 15/17, Dragendorff 29, Dragendorff 29b, Dragendorff 37.
- Fragments de ceràmica grisa emporitana, amb presència de les formes D-1, una probable J-1 i una probable gerra de la forma E-1.
- 1 llàntia indeterminada de forma semblant a la Deneauve VIIA.
- Fragments d'àmfora gal·la 4.
- Fragments d'àmfora bètica de la tipologia Dressel 20, Dressel 2/4 i Haltern 70.
- Fragments d'àmfora greco-itàliques tardanes.
- Fragments d'àmfora púnica amb presència de formes 5.2.3.1 o bé 5.2.3.2.

- Fragments d'àmfora itàlica de les formes Dressel I A, B i C i Dressel 2/4.
- Fragments d'àmfora tarraconeses de la forma Pascual 1 i Dressel 2/4.

Aquestes mostres donen una cronologia des del segle III aC fins al segle II dC.

També es trobaren importants mostres de materials ceràmics del període del Baix Imperi i d'època visigòtica, des de vaixella d'importació (africana de cuina, T.S. Africana, grisa paleocristiana, T. S. Lucente i una llàntia nord-africana) a àmfores (africana de tipologia Almagro 51 i Keay LXII). De la ceràmica en destaca la presència de:

- Fragments d'africana de cuina de les formes Hayes 181, Hayes 196, Ostia III, Ostia I, Atlante CV.1, Hayes 197 i Lamboglia 10A/Hayes 23B.
- Fragments de T. S. Africana A amb presència d'una probable forma Hayes 14/17.

Aquest material data d'entre el segle III i el segle VII dC (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154).

A l'any 2005 es va realitzar un seguiment arqueològic de les obres de l'hotel Marina, situat entre els números 81 i 83 de l'avinguda de *Rhode*. En aquesta intervenció a uns 4 metres de profunditat es va documentar l'estrat UE-103, situat al nivell de la paleoplatja, en el qual es varen identificar materials propis del segle III aC. Del material recollit en destaquen:

- Fragments d'àmfora púnica centremediterrània, amb dues vores de les formes T-5.2.3.1 i T-5.2.3.2.
- Fragments d'àmfora púnica ebusitana.
- Fragments d'àmfora ibèrica.
- Fragments d'àmfora greco-itàlica, amb dues vores de la forma de llavi Bd2 (Puig 2005, p. 14-15).

A l'any 2007 es va realitzar una altra intervenció arqueològica vinculada al projecte de construcció d'una nova rotonda i la nova canalització de la riera d'en Forquilla. Es va aprofundir en el coneixement del fondejador greco-romà, aportant nous materials dels tres períodes esmentats. També destaca la troballa dels mateixos materials l'any 2008 en l'excavació d'un solar proper, situat entre els carrers Miquel Oliva i Prat, Madrid i Sevilla (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5754).

3. Puig de les Àligues

Altres noms: Establiment hel·lenístic de la Creu d'en Cobertella.

El jaciment s'hi accedeix a través de l'antiga carretera de Roses a Cadaqués. Aproximadament a un quilòmetre i mig hi ha un trencant a mà esquerra pel qual només s'hi pot accedir a peu. Seguint aquest camí uns 250 metres arribem als voltants del dolmen de la Creu d'en Cobertella. El jaciment es troba en la zona planera del turó i en el vessant sud d'aquest, dominat avui per una plantació d'oliveres. S'hi troben abundants restes de material ceràmic molt divers a nivell superficial. Sobretot es recullen:

- Fragments de ceràmica comuna.
- Fragments d'àmfora ibèrica.
- Fragments de ceràmica de vernís negre de les petites estampilles.
- Fragments de T. S. Sudgàl·lica.
- Fragments de T. S. Africana.
- Fragments d'àmfora massaliota.
- Fragments d'àmfora púnica
- Fragments d'àmfora greco-itàlica.

El material ceràmic recollit dataria aquest espai entre el segle IV aC i el segle II dC, malgrat que hi ha presència de materials més tardans (Lucente). També s'hi ha trobat monedes romanes. L'estat en que es troba el jaciment es desconeix perquè no s'hi han realitzat excavacions, tan sols s'hi han desenvolupat recollides de materials superficials (Nolla, Casas 1984, p.92; Nolla, Palahí, Vivo 2010, p.217; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5783).

4. Olivar de la Petitota

Altres noms: Cala Jòncols.

El jaciment es troba fora de l'àmbit urbà de Roses, a prop de la cala Jòncols, en una zona d'olivars al costat del rec de Jòncols. És un jaciment d'època romana descobert durant la realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de la comarca de l'Alt Empordà a l'any 1993. S'hi va documentar la presència de ceràmica comuna romana i material constructiu constituït per mostres de teules. No s'ha documentat cap estructura vinculada als materials antics. La ceràmica dona una cronologia àmplia dins d'un context romà (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5751).

2.3. El tractament historiogràfic i bibliogràfic

Introducció

Des de l'etapa final de la colònia grega, que comença als inicis del segle II aC, fins a la represa coneguda de l'activitat en aquest indret a mitjan segle II dC, és un període que presenta molts enigmes sobre l'evolució d'aquesta antiga *polis*. La informació d'aquest període prové exclusivament de les mencions que es fan de *Rhode* en els textos clàssics així com dels resultats arqueològics de les diferents campanyes.

L'obra de referència per iniciar l'estudi d'aquest període és la monografia sobre la colònia grega de *Rhode*, basada en la tesi d'Anna Maria Puig (Puig, Martín 2006). Les conclusions presenten una evolució cronològica global de la *polis* grega seguint les seves principals etapes. En aquest cas concret ens centrem en la darrera fase que per les autores s'inicia a partir de l'any 195 aC. Tanmateix existeixen altres treballs que aporten altres dades sobre l'evolució de la colònia grega i del seu territori més immediat. Aquests altres documents són estudis de diferents espais que es troben tant en l'espai urbà de l'antiga *polis* com en l'espai periurbà. Els principals treballs al respecte són: la monografia de l'edifici A de la Ciutadella de Roses de Xavier Nieto (Nieto, 1993), la Carta Arqueològica de les Comarques de Girona de Josep Mª Nolla i Josep Casas (Nolla, Casas 1984), la Carta Arqueològica digital actualitzada, els apunts de Xavier Nieto i els articles de Marcel Pujol i Anna Maria Puig sobre el port i l'emissari submarí de Roses (Nieto 1993, p. 175-176; Pujol 1993 p. 87-92; Puig 1998, p. 115-123; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154), els articles de Gemma Vieyra sobre les excavacions arqueològiques a la vil·la romana de les Arenes (Vieyra 1993; Vieyra 1994), els treballs realitzats a la zona de l'antic Escorxador de Roses (Pujol 1993; Puig, Agustí 2002, p. 223-226), així com els diferents diaris i memòries d'excavació de les diferents campanyes. Els darrers documents seran comentats amb més deteniment en el següent punt del treball, dedicat exclusivament a les intervencions arqueològiques i els seus resultats. Per aquest apartat tan sols s'usarà les interpretacions que s'han donat als resultats.

En primer lloc es presenta una ressenya amb la informació i les diferents hipòtesis que s'han donat sobre l'evolució de la colònia de *Rhode* des dels fets del 195 aC fins al final del segle II dC. La ressenya seguirà l'esquema temporal seguint les fases que s'han definit en les conclusions de les fonts clàssiques.

Seguidament es presenta un resum dedicat als treballs sobre l'activitat portuària a Roses.

Aquesta, com es veurà, sembla ser la única que perdura activament al llarg de tot el període estudiat i en conseqüència s'ha cregut oportú dedicar-li un apartat propi.

La fi de la ciutat grega de *Rhode* (195 aC)

Les conclusions de la tesi sobre la colònia grega de *Rhode* d'Anna Maria Puig i Griessenberger reculen fins el context final de la Segona Guerra Púnica per tal d'iniciar l'explicació del canvis que pateix la ciutat grega i que causen la seva fi a l'any 195 aC. En aquest moment final de la Segona Guerra Púnica les ciutats gregues es trobaven sovint sota l'òrbita de Roma. No és així el cas de la població indígena. Aquesta població s'enfrontà en guerres contra els romans davant de l'intent de dominació que estaven imposant. Aquestes lluites però, no es poden arribar a comparar amb les lluites que es desenvoluparen al territori cartaginès o en altres zones d'influència ibèrica. Roma exigia el cobrament d'un fisc per a l'estat i alhora reclamava la fiscalització de les terres. Davant d'aquesta situació alguns pobles indígenes es revoltaren. Aquests fets es reproduïren de manera continuada des del 218 aC fins al final de la guerra. Un cop Roma va sortir victoriosa es va quedar en propietat el territori i el va organitzar, i seguidament hi va imposar el seu sistema administratiu i fiscal. En aquest context Roma es va trobar obligada a acabar amb les diferents revoltes que es produeixen contra el seu nou règim. És en aquest moment quan encaixa perfectament l'arribada de Marc Porci Cató l'any 195 aC per tal d'acabar amb aquests aixecaments indígenes. Es coneixen perfectament diferents atacs que desenvolupa Cató enfront d'aquests hispans revoltats. *Rhode* no en queda al marge. De fet, segons les fonts escrites (Tit Livi XXXIV, 8), la intervenció que desenvolupa Cató contra els hispans amotinats en el *castellum* és de les primeres accions que realitza l'exèrcit romà per tal d'acabar amb les revoltes indígenes (Puig, Martín 2006, p. 619-620).

El *castellum* a que fa referència Tit Livi ha portat nombrosos debats en relació de la seva existència i, en cas de que realment existís, quina era la seva situació. Primerament Maluquer de Motes el va ubicar en el Puig Rom, relacionant-lo amb un suposat poblat indígena que s'hi havia documentat (Maluquer de Motes 1965, p. 17-22). En l'actualitat però, el *castellum* es relaciona amb les troballes d'una muralla hel·lenística que s'han realitzat en el solar de *Rhode* (Puig 1998, p. 139-164; Pena 2006, p. 41-52). Anteriorment, el terme emprat per Tit Livi ja havia fet considerar que en el tombant del segle II aC Roses

fos un espai ben protegit en un turó ben defensat, com ho demostra la relació que proposava Maluquer de Motes. Per Anna Mª Puig la troballa d'aquest tram emmurallat ha suposat el primer signe palpable de l'existència d'una fortificació que protegia a la població. Per Puig aquesta construcció no és resultat dels conflictes que es produeixen entre els indígenes i els romans com a resultat de les seves imposicions, sinó que es tractaria d'una construcció més antiga. Segons Puig malgrat que *Rhode* no va gaudir dels mateixos privilegis que tenia *Emporion* per la seva condició d'aliada de Roma, aquests no haurien estat motius suficients per la seva construcció. En canvi creu que la construcció de la defensa podia tenir més sentit en el context de la Segona Guerra Púnica, en el darrer quart del segle III aC. És en aquest període d'inestabilitat que segons Puig era més important defensar i protegir els poblats i en conseqüència era més lògica la construcció de la muralla (Puig 1998, p. 139-164). Aquesta hipòtesi d'Anna Maria Puig la va poder reforçar gràcies al descobriment a Empúries d'un parapet entre les dues torres de la muralla grega del segle IV aC, construït com a reforç d'aquestes antigues defenses, el qual data precisament en el darrer quart del segle III aC i que també va ser interpretat com un reforç de les defenses davant de l'amenaça púnica que en aquells moments amenaçava el territori (Sanmartí, Castanyer, Santos, Tremoleda 1992, p. 30-35). Alhora l'estudi dels materials ceràmics i amfòrics relacionats amb la muralla hel·lenística, des d'un primer moment, varen confirmar la datació d'aquesta construcció en un moment avançat del segle III aC, molt probablement en el darrer quart (Puig 1998, p. 139-164). Avui dia gràcies als avenços fets en les excavacions així com els estudis fets amb geo-radar han permès conèixer amb més amplitud l'estructura d'aquesta muralla hel·lenística. Un aspecte rellevant que presenten les conclusions d'aquesta tesi és la diferència de tractes que reben els hispans refugiats a Roses i els hispans refugiats a Empúries. De fet els hispans emporitans es rendiren a les tropes de Cató, tal i com s'observa en l'obra de Tit Livi XXXIV 16. Aquest text el traduïren com: *Cató, després d'haver-los parlat amb benevolència i d'haver-los refet amb vi i provisions, els retorna a casa seva*. En aquest punt es deixen diferents qüestions obertes. Com s'explicaria aquest canvi de comportament entre les dues ciutats veïnes? Hem d'entendre que el caràcter de Roses era marcadament més indígena? En aquesta darrera qüestió es fa esment de la doble nomenclatura que usa Esteve de Bizanci per referir-se a *Rhode*, com a la ciutat d'Ibèria i *Rhodoe* com a la ciutat indigueta. Roses es va resistir a posar-se al costat romà? Va

veure perillar amb aquest el rol econòmic que havia assolit al llarg del segle III aC? Pel motiu que sigui, els fets de l'any 195 aC per Anna Mª Puig i Aurora Martín signifiquen la fi de Roses, de la mateixa manera que ho suposa pels poblats ibèrics de la zona, com ara Ullastret, o d'altres pobles de la província de la *Hispania Citerior*. Altres autors han considerat que la fi de *Rhode* podria haver estat el resultat d'una acció per anul·lar la seva potència econòmica per part d'*Emporion* o per *Emporion/Massalia* de forma conjunta, pel fet que pogués ser una amenaça pels seus interessos en el tràfic comercial als golfs de Roses i Lleó. Segons Anna Mª Puig aquest fet implicaria reconèixer que la potència de Roses encara era molt considerable a inici del segle II aC. El resultat final causa la desaparició de Roses, perquè rep un tracte similar al que pateixen els *oppida* ibèrics (Puig, Martín 2006, p. 619-620).

Després del 195 aC fins a mitjan segle II dC

En aquest context Puig inscriu la cita d'Estrabó III, 4, 8. L'esmentada arqueòloga creu que el petit reducte de població no és més que allò que queda de la ciutat després del desallotjament de Cató l'any 195 aC i que és a partir d'aquest moment quan Roses passa a dependre d'Empúries. Aquesta ciutat veïna de la colònia grega de *Rhode* gaudia de la condició d'aliada de la República romana, gràcies a això va esdevenir un nucli de primer ordre en el territori. És possible que el port de Roses seguís en funcionament durant el període d'esplendor d'Empúries. Algunes excavacions subaquàtiques dutes a terme en la zona d'ancoratge davant del port han aportat materials ceràmics que demostrarien que aquest encara funcionaria entre el segle II aC i el segle I dC (Puig, Martín 2006, p. 619-620). Per Marcel Pujol, aquests materials podrien procedir de les naus que encara seguirien utilitzant el port de Roses com a refugi o com a port secundari d'Empúries, independentment de que la ciutat de *Rhode* ja no fos activa (Pujol 2002, p. 144-149). Maria José Pena planteja la hipòtesi que Roma hauria pogut donar el control de Roses a Empúries com a càstig per la seva posició contrària i rebel, un *modus operandi* habitualment usat per Roma (Pena 2006, p. 41-52).

Pels membres del Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona després dels fets del 195 aC aquest indret pateix una important davallada, que significà la pèrdua de la seva independència i la seva llibertat (Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217). És a partir d'aquest moment i prenent la cita d'Estrabó, III, 4, 8, de referència que plantegen la

possibilitat de que Roses fos una petita població que dependria d'*Emporion*. Aquest fet es veuria confirmat pel registre arqueològic, el qual posa de manifest aquesta increïble davallada de l'ocupació, on s'abandona el barri hel·lenístic i en conseqüència es considera que es podria portar a terme una retirada cap al turó de Santa Maria i una intensificació de la població dispersa com la que documenta la vil·la romana de les Arenes.

De l'abandonament del barri hel·lenístic ja n'havien parlat amb anterioritat Xavier Nieto i Anna Maria Puig. Nieto atenent als resultats obtinguts de les excavacions realitzades a l'edifici A, determina que aquella zona del barri hel·lenístic va patir una important recessió, tant que, fins i tot, va quedar gairebé deshabitada. Nieto es basava amb la manca de materials dels segle II aC i I aC i amb la inexistència d'estructures atribuïbles a aquest període. L'activitat es recupera a mitjan segle II dC amb la construcció d'un centre termal i tres dipòsits que formen part de l'estructura de l'edifici A (Nieto 1993, p. 177).

Referent a la proposada retirada cap al turó de Santa Maria, aquesta es dugué a terme en el darrer terç del segle III tal i com apunta Puig. És en aquell moment que s'abandona l'activitat comercial que es duia a terme en el barri hel·lenístic i en conseqüència la població s'hauria replegat en el turó de Santa Maria, on s'estendria el barri residencial (Puig 1998, p. 119). Tanmateix després del desallotjament de Cató a l'any 195 aC no sembla que s'hi mantingui aquesta activitat. Les diferents campanyes d'excavació dutes a terme en aquest espai, tan a l'interior de l'església com en l'espai del claustre, han constatat un buit ocupacional entre el període hel·lenístic i avançat el segle II dC (Puig 2002, p. 301-306; Puig, Codina 2004, p. 485-491).

En l'excavació preventiva que es va dur a terme a la zona de la muralla de llevant de la Ciutadella de Roses l'any 2010, si va trobar un mur de pedres granítiques i lligades en sec. Puig el va relacionar ràpidament amb el mur que es troba sota de l'edifici A que separava la terra ferma on s'assentava el barri hel·lenístic i la línia de platja. Aquesta relació es deu a que són construccions de la mateixa tipologia, que es troben en el mateix emplaçament delimitant la zona d'habitat i l'inici de la platja i que alhora segueixen la mateixa orientació. Puig situa aquest en període hel·lenístic, però indica que aquest s'amortitza a mitjan segle II aC per la presència d'àmfores itàliques que donen una cronologia de final d'ús o d'amortització d'aquest moment. Aquest marc cronològic lligaria en el període que *Rhode*, després de ser desallotjada l'any 195 aC, es va convertir en la *polichnion* que apareix a les fonts clàssiques (Estrabó III, 4, 8), la petitíssima ciutat que

acaba depenent dels emporitans, molt probablement un refugi o un port secundari d'Empúries (Puig, Martín 2006, p. 620; Puig 2010, p. 26)

La poca activitat que s'observa en l'àmbit urbà de l'antiga *polis* es constata per la poca presència de ceràmica campaniana A i B, d'àmfores itàliques, greco-itàliques i de les formes Dressel I, així com ceràmiques fines local (emporitanes, ibèriques pintades i d'engalba blanca,...). Aquestes troballes però, confirmen la continuïtat ocupacional d'aquest espai, tanmateix seguint un ritme molt baix, potser vinculat a l'activitat portuària (Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217).

En aquest context d'abandonament de l'antic solar de la colònia grega de *Rhode* sembla que es produeix un procés de dispersió de la població, tal i com descriuen des del Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la UdG. L'exemple més ben conegut d'aquest procés és la vil·la de les Arenes, també coneguda com la vinya d'en Guerra. Existeixen altres indrets en l'àmbit periurbà de l'antiga *Rhode* que com l'esmentada vil·la denoten una possible dispersió de l'activitat i de l'ocupació del territori. L'exemple d'aquests espais més fàcil de relacionar amb aquest període és l'estació indeterminada del puig de les Àligues (entorn del dolmen de la Creu d'en Cobertella).

La vil·la romana de les Arenes en un primer moment va ser interpretada com un establiment agrícola baix-republicà, el qual no hauria perdurat més enllà del segle I dC. Els resultats obtinguts de l'excavació dirigida per Pere de Palol l'any 1947 va permetre conèixer dues estances i recollir abundant material ceràmic obtingut que va possibilitar la datació de l'espai (ceràmiques de vernís negre, *kalathos* decorat amb cercles concèntrics, ceràmica emporitana i T. S. Sudgàl·lica). La intervenció duta a terme a l'any 1993 sota la direcció de Gemma Vieyra va permetre conèixer dues noves cambres d'aquest recinte. La primera estança era de considerables dimensions, la segona era més petita i va ser identificada com un dipòsit. Els membres del Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona relacionen l'estructura que presenta aquest dipòsit amb el conreu de la vinya. Els materials obtinguts (T. S. Africana A) en aquesta campanya varen permetre determinar una nova cronologia per la vil·la, sobretot per delimitar el seu final. Actualment la cronologia d'ocupació d'aquest establiment està definida entre un origen en un moment difícil de precisar, entre el segle II aC i molt a inici del segle I aC, i un final en un moment indeterminat del segle II (Nolla, Casas 1984, p. 91-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994, p. 100-102; Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 216-217). Vieyra relaciona temporalment la

vil·la de les Arenes amb la inscripció del volum VIII del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, n.º 1.148 que parla d'un *Municipium Flavium Rhodinorum*. Aquest fet faria coincidir temporalment la vil·la amb una Roses d'una certa entitat, que hauria rebut l'estatut municipal durant la segona meitat del segle I dC. Finalment aquesta mateixa autora apunta la rellevància que implica l'estudi d'aquesta vil·la alhora de conèixer millor el canvi que causa el procés de romanització en l'antiga ciutat grega de *Rhode* (Vieyra 1994, p. 100-102). Xavier Nieto també es posiciona al respecte d'aquesta inscripció, en el seu cas relacionant-la amb l'edifici A que es troba dins de la Ciutadella. Per Nieto si fos certa la creació per Vespasià d'aquest *Municipium Flavium Rhodinorum*, en el cas que realment es referís a Roses, aquest nomenament hauria suposat un creixement important al municipi i en conseqüència s'hauria de poder detectar arqueològicament. En el cas del territori ocupat per l'edifici A no ha estat així. Aquest espai presenta un gran buit ocupacional entre el segle III aC fins mitjan el segle II. Tanmateix Nieto deixa la porta oberta a considerar que la segona fase d'ocupació d'aquest espai, iniciada en el segle II dC, pugui ser conseqüència de la decisió de Vespasià (Nieto 1993, p. 177).

En el puig de les Àligues no s'hi observen estructures però s'hi recullen abundants mostres de ceràmica (ibèrica, ceràmica de vernís negre, T. S. Sudgàl·lica) i àmfores (massaliotes, púniques i greco-itàliques) que permeten relacionar l'ús d'aquest espai en aquest interval de temps. En un primer moment es va relacionar aquesta estació amb un possible *oppidum* ibèric. Tanmateix també s'hi recullen materials més tardans (T. S. Lucente i T. S. Africana) que allarguen en el temps l'ús d'aquest espai. L'activitat d'aquest període es va relacionar amb l'establiment d'una cabana de pastor, amb les dependències pel bestiar o bé la d'un llenyataire, o bé ambdues coses alhora aprofitant les dimensions dolmen de la Creu d'en Cobertella (Nolla, Casas 1984, p. 92; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº 5783). Més recentment des del Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona han proposat deixar-lo d'interpretar com un *oppidum* perquè les evidències estructurals són inexistents i perquè el llarg abast cronològic del material recollit no va en aquest sentit. És per això que proposen interpretar-ho únicament i en tot l'espai de temps com un indret freqüentment visitat, lligat a la ramaderia i potser a l'aprofitament del bosc (Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217).

De mitjan segle II dC al final del segle II dC

Diferents autors han establert la recuperació de l'ocupació de l'antic solar de *Rhode* a mitjan segle II dC. Aquest posicionament s'ha donat com a resultat de la interpretació dels resultats arqueològics de les diferents campanyes d'excavació que s'han dut a terme a l'interior de la Ciutadella de Roses. Els principals elements que han permès aquesta explicació són: les estructures de l'edifici A, els dipòsits sota el baluard de Sant Jaume de la Ciutadella i la presència de materials ceràmics i amfòrics d'aquests períodes en diferents estrats excavats a l'interior de la fortalesa renaixentista i també en el territori més proper a l'antiga *Rhode*. A continuació s'exposen els diferents casos i els motius que els diferents autors han emprat per establir-los en aquest període i considerar-los com el primer exemple de la recuperació ocupacional d'aquest solar.

En el terreny on es troba l'edifici A s'hi han identificat tres dipòsits d'*opus signinum* i un conjunt de cambres que en la seva fase constructiva s'hi han recollit materials ceràmics i amfòrics republicans. Aquest fet ha permès datar a Xavier Nieto aquests espais a mitjan segle II dC. Xavier Nieto ha interpretat aquests dipòsits com un element de distribució d'aigua pública, amb una relació directa amb el proveïment d'aigua de les naus que es troben en el port o bé per qualsevol altre finalitat. Puig considera que són públics perquè no es troben tancats per cap mur. Aquests dipòsits els relaciona amb l'existència de cisternes en d'altres ports que s'usaven pel proveïment d'aigua, com és el cas del de Marsella. A més, Nieto en descarta la seva relació amb el conjunt de cambres que es troben relativament aprop, que identifica amb un centre termal, per la distància que existeix entre elles, 15 metres, i perquè entre l'escaló de la línia de la platja i els dipòsits existeix una distància de 7 metres. Per Nieto aquests dipòsits denoten un ocupació més intensa d'aquest espai, que no es limitaria al centre termal (Nieto 1993, p. 178).

Les diferents cambres identificades en el solar de l'edifici A que presenten una cronologia dins d'aquest període varen ser interpretades, en un primer moment, per Aurora Martín, Xavier Nieto i Josep Maria Nolla com una "vil·la antiga" originària del segle II dC. Es va considerar que l'abundant presència de carbons sobre els paviments era resultat d'un incendi que s'hauria produït no abans del segle IV. Amb la interpretació de les estructures superiors, especialment a través d'un paviment de calç trobat damunt dels antics paviments i d'uns murs als quals s'hi entregava perfectament, es va considerar que poc després de l'incendi es va construir una "vil·la nova" al cim de les restes de l'anomenada

“vil·la antiga” (Martín, Nieto, Nolla 1979; Nieto 1993, p. 178-179).

Més endavant, un cop finalitzada l'excavació de tot el solar de l'edifici A, Xavier Nieto va corregir la interpretació d'aquestes estructures. Aquestes cambres no formaven part d'una primera vil·la sinó que componien un conjunt termal. Els carbons identificats sobre els paviments construïts en el segle II eren les restes de la fusta cremada. Aquesta fusta s'usava per escalfar els hipocausts del conjunt termal, identificat amb les habitacions G-IV, G-VIII, G-IX, G-XI, G-V i G-VI. Aquestes sales presentaven molts testimonis d'aquesta activitat: rajoles de *suspensurae*, encara *in situ* a l'habitació G-XI, boques de *praefurnium* a les habitacions G-XI, G-IX i G-VIII, una piscina a l'habitació G-VIII i tubs de conducció d'aire calent a totes elles, especialment a l'habitació G-XII. L'habitació G-IV ha estat interpretada com un *atrium*, en el seu espai central s'hi observa un paviment d'*opus signinum* que s'ha identificat com l'*impluvium*. Un dels murs que tanca aquest *impluvium* presenta un bloc ben treballat de pedra en el qual hi ha un orifici de 17,5 cm. Aquest orifici ha estat interpretat com la base i el lloc d'encaix per un pal que subjecta el teulat el qual forma el *compluvium*. La posició d'aquest bloc a la meitat del costat oest de l'*impluvium* ha fet suposar que existiren dos pals més en els angles, i en conseqüència porta a deduir que existeixen tres pals a cada costat. La resta de l'habitació estava formada per un deambulatori, que és l'espai ocupat pel paviment còdols. Les habitacions G-IX i G-XI s'han interpretat com habitacions calentes, la primera per l'existència de dues boques de *praefurnium* que comunicaven ambdues habitacions i la segona per la presència de les *suspensurae*. L'habitació G-VIII forma part del conjunt termal perquè presenta hipocaust com les habitacions G-IX i G-XI. Es creu que podria comunicar l'habitació G-IV amb les habitacions G-IX i G-XI, tanmateix el mal estat en que es va trobar impedeix la seva confirmació. Les habitacions G-V i G-VI se'n desconeix la seva funció. Xavier Nieto les interpreta com unes sales auxiliars destinades a altres serveis vinculats a les termes, com podria ser un vestuari. D'aquest conjunt termal Nieto en destaca el fet de que no es trobi envoltat de cap edifici i en conseqüència estableix que es tractarien d'unes petites termes públiques que es trobarien ubicades aprop del port. Aquestes disposarien d'accés fàcil a l'aigua gràcies a l'important capa freàtica que existeix sota de l'edifici (Nieto 1993, p. 179-186).

D'aquest període també s'ha identificat un dipòsit de grans dimensions situat als peus de la muralla de llevant de la Ciutadella, molt aprop del baluard de Sant Jaume. Segons Anna

Maria Puig aquest dipòsit mostra similituds amb els dipòsits de l'edifici A que es troben a les habitacions H-29 i H-30 (Nieto 1993, p. 169-171 i p. 178; Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 158-160). Com aquest dipòsit es tracta d'estructures aïllades, sense cap construcció al seu voltant que es trobaven construïdes sobre el sòl natural. Tenen el mateix tipus de revestiment, mesures semblants i idèntiques característiques tipològiques en quant a les motllures, tipus de base, i absència de desguàs. Segons Puig la proximitat i la similitud del dipòsit del baluard de Sant Jaume amb els tres dipòsits de l'edifici A, fan agafar pes a la hipòtesi de que és una construcció destinada a l'ús públic, deslligada d'edificacions privades. Tanmateix aquesta estructura podria tractar-se d'una construcció posterior, perquè entre la ceràmica que es va recollir en el seguiment de les obres quan es va descobrir, es varen recollir mostres de T. S. Africana D (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 151-155). En relació a la situació en que es troba aquest dipòsit, Puig presenta un document escrit per l'enginyer italià que dirigí la construcció de la Ciutadella renaixentista, J.B. Calvi, que anava adreçat al secretari i conseller del rei, Francisco Ledesma (AGS, *Estado*, 314, 1554, març, 29) on després de justificar les despeses li explica que han trobat restes antigues (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 158-160). El text diu:

“Hoggi, andando per la opere (...) trovo la medaglia qui inclusa nel fosso del baluardo de la punta verso il castello, la quale non e molta anticha per esseri del imperatore Gordiano, voglio dire che non e al tempo de la ecelentia deli maestri come fudi Hadriano et Traiano, tutta via mie parso inviarla V.S. Accio si vegni de presentarla a Sua Alteza, et sene sonno trovate molte di questo Gordiano ma ni una era così limpia, et nelli fossi si trova edifici antiqui de bagni con pavimenti richissimi de pietre minute de diverse colori dove si comprende che al tempo de la felicità de Ampurias questo sito de Rosas era lucho de diporto.”

L'any 2010 al costat d'aquest dipòsit es varen trobar restes d'un altre possible cisterna, aquesta però estava en molt mal estat (Puig 2010, p. 19-23).

En les excavacions dutes a terme a l'interior de l'església del monestir de Santa Maria es va trobar una important estructura d'època hel·lenística. En aquesta hi havia un pou de reduïdes dimensions que es trobava reblert amb materials antics, però també alguns més moderns. Aquests materials es varen relacionar amb els que s'havien trobat sota de l'edifici A (Nieto 1993) i també sota la torre F de la muralla medieval (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, p. 27-32) els quals donen una cronologia de mitjan segle II dC, en el període en que es recupera l'ocupació d'aquest solar després de l'abandonament de *Rhode* (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, p. 128-130; Martín, Puig, Agustí, Teixidor

2000, p. 61-62; Puig, Agustí, Teixidor, Martín 2002, p. 302). Els materials de la torre F se'ls (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, p. 27-32)

L'activitat portuària

L'activitat portuària és l'única activitat que sembla que es manté de manera continuada al llarg de tot el període entre el 195 aC i final del segle II dC. Aquesta activitat s'ha pogut constatar gràcies als treballs de Marcel Pujol sobre l'ancoratge i el port greco-romà de *Rhode*. Aquests treballs de Pujol són el resultat del seguiment arqueològic que es va fer durant la instal·lació d'un emissari submarí a una zona propera a la Ciutadella de Roses, just davant d'on actualment es troba l'oficina de turisme. Els materials ceràmics que es recolliren, tant ceràmica fina d'importació com material amfòric, varen mostrar que durant tot el període va existir un ús de l'avantport de *Rhode*. A través de l'estudi del material recollit, Pujol observa l'aparició d'una corba de presència de material que decau a partir del segle II aC i que no es torna a recuperar fins al segle I dC, realitzant una gran remuntada els segles II i III dC. El material també confirma que l'ús d'aquest espai no s'interromp en cap moment, malgrat que variïn les quantitats obtingudes de ceràmica.

Pujol va relacionar aquest material amb la zona d'ancoratge de *Rhode* perquè era en aquest espai on els vaixells massa grans que no podien arribar al port efectuaven les operacions de càrrega i descàrrega de les mercaderies a través d'embarcacions més petites que duïen els productes fins al port. Pujol també argumenta que la presència de material també pot ser causada per la neteja de les naus en el moment que es trobaven ancorades, tant en el moment de les operacions de càrrega i descàrrega de les naus grans com en el moment abans de pagar el *portorium*, l'impost per obtenir el permís del funcionari portuari, o bé tan sols cercant refugi. Relacionat amb l'activitat marítima Pujol fa esment d'una peça ceràmica (de la forma Morel 2626a1) que segurament era propietat d'un mariner al portar-hi una lletra ibera gravada. Això, segons Pujol, reforça la possibilitat de que els ibers també fossin mariners, desmentint la cita de Tit Livi (*Ab Urbe Condita*, 39, 9) en la que nega que els ibers tinguessin cap mena d'experiència marítima (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154).

Marcel Pujol i Cèsar Carreras constaten, a través del material recollit, que en el període entre el segle II aC i el segle I dC l'activitat portuària decau, relacionant aquest fet amb la caiguda que pateix *Rhode* després del desallotjament de Cató a l'any 195 aC. Pujol

recorda que la presència d'estructures d'aquest període és nul·la en el solar de *Rhode* i que, malgrat la creació de l'establiment de la vil·la de les Arenes, la presència de materials d'aquest període és molt minsa. A partir del segle I dC constata un increment de l'activitat portuària amb una major presència de materials ceràmics i amfòrics, el qual veu difícil que es pugui relacionar exclusivament amb la vil·la de les Arenes. Finalment, l'activitat augmenta encara més a partir del segle II dC, període en el que ja es coneixen diferents estructures d'envergadura dins de la Ciutadella de Roses (Pujol, Carreras 2002, p.146-147). Marcel Pujol i Cèsar Carreras, al no trobar paral·lelismes entre l'activitat portuària i l'evolució de *Rhode*, varen decidir cercar alguna relació amb la propera ciutat d'*Emporion*. Aquesta ciutat viu en el període republicà un gran creixement urbanístic, demogràfic i econòmic, com ho dictaminen la construcció de grans obres públiques (l'àrea de culte del sud de la Neapolis, els espigons i la ciutat romana) i la importació de materials ceràmics. A partir del segle I aC la ciutat decau i deixa de ser un dels ports principals en les rutes entre Itàlia i la península Ibèrica, segurament desplaçada per *Tarraco* al sud i per *Narbo* al nord. Aquest canvi també és conseqüència dels canvis que es produeixen en els circuits comercials. Els circuits que fins llavors anaven d'*Hispania* a Itàlia, ara anaven de la *Betica* cap a Roma o bé cap a la zona del riu Roine.

D'aquesta recerca de relacions amb Empúries és interessant la comparativa que fa entre l'ancoratge de Riells-la Clota i el de *Rhode*. En aquest ancoratge emporità hi apareixen abundants mostres d'àmfora alt-imperial que no es detecten a la ciutat, és el cas de la forma Dressel 20. Aquest fet sembla suggerir el seu ús com a ancoratge per a vaixells de pas. En el cas de l'ancoratge de *Rhode*, es desconeixen estructures del segle I dC però en canvi es varen recollir abundants mostres de materials d'aquest moment, destacant el cas de la T. S. Sudgàl·lica. Pujol i Carreras es pregunten si ambdós casos responen a la mateixa situació, o si bé encara no s'han trobat les estructures romanes a *Rhode* del segle I dC. Davant d'aquest darrer punt es mostren escèptics vista la poca presència T. S. Sudgàl·lica a les excavacions terrestres de *Rhode*. Finalment conclouen que el port de *Rhode* es pot considerar un port complementari similar als que existeixen a *Emporion* durant els segles II aC fins a l'I dC, el període d'esplendor d'Empúries, que contrasta amb la manca d'estructures a *Rhode* d'aquest període, exceptuant la vil·la de les Arenes en l'àmbit periurbà. Pujol i Carreras afegeixen que la construcció d'espigons a *Emporion* va causar una disminució d'ús del port de *Rhode* com a element complementari, però que va

seguir tenint una funció de refugi pels vaixells que anaven a Empúries o que tan sols estaven de pas (Pujol, Carreras 2002, p.147-149).

L'emplaçament del port

La lògica va portar a Marcel Pujol i a Cèsar Carreras a establir que el port de *Rhode* es trobaria en algun punt més al nord d'aquest ancoratge, situat segurament a l'àrea compresa entre l'edifici A de la Ciutadella i els actuals carrers de Lluís Companys i Madrid, a uns 200 metres a l'interior de la platja actual (Pujol 2002, p. 145). És a dir, a llevant de l'esmentat barri, tal i com havia suggerit amb anterioritat Xavier Nieto, en el seu treball sobre l'edifici A (Nieto 1993, p. 176-177). Per Pujol aquesta situació es referma si es fa cas de la interpretació que dona Xavier Nieto dels dipòsits de l'edifici A, els quals vincula al proveïment d'aigua per a les naus que es trobaven en el port, de tal manera com es produïa al port de Marsella (Nieto 1993, p. 178). A més Pujol accepta la interpretació de Nieto del conjunt termal de l'edifici A, datat en el segle II dC, amb unes termes portuàries o com uns banys de mar (Nieto 1993, p. 188-192; Pujol, Carreras 2002, p. 145-146). El fet de que en posterioritat les termes es convertissin en una factoria de salaons de peix, activitat vinculada a les proximitats d'una zona amb activitat portuària, reforça les possibilitats de que fos en aquell espai on es trobés el port de *Rhode* (Nieto 1993, p. 188-192; Pujol, Carreras 2002, p. 146). Un altre argument per certificar la seva situació són la descoberta de les restes d'un vaixell sota l'actual Hotel del Parc, que es troba molt proper a la zona d'ancoratge. Aquesta embarcació no mesurava més de 20 metres d'eslora i estava construïda pel sistema de folrat propi de l'Antiguitat. En aquestes obres també es trobaren uns grans blocs de pedra que varen fer pensar que es tractaria de l'antic moll, Pujol es pregunta si es referien al de la ciutat de *Rhode* (Pujol 1993; Nieto 1993, p. 176-177). Així doncs, Pujol considera que el port es trobaria a llevant del barri hel·lenístic, seguint la hipòtesi de Xavier Nieto.

Per Anna Maria Puig el port es trobaria en un altre emplaçament, concretament a l'antiga desembocadura del rec Fondo, entre el turó de Santa Maria i el barri hel·lenístic, que es troba en el turó de l'Escorxador. Per Puig no es tractaria d'un port de gran capacitat, sinó que semblaria ser un port secundari situat en una ruta d'intens tràfic naval, proper a l'important port d'Empúries. Puig argumenta la posició del port en aquest espai amb l'us d'un mur (UE. 439) identificat a l'habitació H-XXII, que marca el límit sud del barri

hel·lenístic. Aquest mur es situa sobre el graó que constitueix la línia de platja, tal i com ho fa també la muralla del turó de Santa Maria, tot i que són de tipologia diferent. Aquest mur de tancament del barri hel·lenístic ja va ser considerat per Nieto com un lloc on hi podrien haver atracat naus (Nieto 1993). Puig, alhora, refuta la relació que fa Nieto amb la nau trobada en les obres de l'hotel Park, ja que aquest no pot ser un motiu decisor per determinar el verdader emplaçament del moll. S'ha demostrat que aquesta nau es trobaria situada sobre les sorres de la paleoplatja, per tan no es trobaria ancorada en el mar (Pallí, Roqué, Capellà, 2000). Finalment Puig rebutja la tesi de Nieto argumentant que la riera Fondo no es trobava emplaçada en el mateix lloc que a l'actualitat [Figura 3] (Puig 2006, p. 175). D'aquesta manera Puig conclou que el barri hel·lenístic es podria considerar un barri portuari de marcat caràcter artesanal. Per Anna Maria Puig, de la mateixa manera que per Xavier Nieto i Marcel Pujol, són determinants la presència dels dipòsits, els quals també relaciona amb el proveïment d'aigua per a les naus, el conjunt termal d'ús públic i el fet de que aquestes termes posteriorment es converteixin en una factoria de salaons. Aquesta factoria es veuria afavorida per la seva proximitat al port a l'hora de redistribuir els seus productes (Puig 1998, p. 115-123).

3. Els materials: la ceràmica i les àmfores

En aquest apartat es presenta una classificació de les principals mostres de material ceràmic i amfòric que s'ha trobat entre el solar de *Rhode* i el territori més proper que tenen cronologies del període entre el 195 aC i final del segle II dC. La classificació segueix un esquema cronològic de materials de més antic a més modern. S'han seleccionat aquells materials que per la seva cronologia daten d'aquest període i en conseqüència responen a una activitat duta a terme en aquest marc cronològic. Primerament, es presenten aquells materials que s'encabeixen perfectament en aquest període. Seguidament, es presenten aquells materials que presenten tipologies que poden ser d'aquest període, però que també en poden tenir de més antigues o més modernes, que s'han trobat en contextos d'entre el 195 aC i finals del segle II dC.

Finalment es realitzen unes conclusions on es descriu l'evolució de la presència dels materials i es realitza una comparativa dels materials en contextos similars d'altres indrets.

3.1 Materials d'entre el 195 aC i finals del segle II dC

Ceràmica

1. Campaniana A

Espais on s'ha trobat: a la zona de l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i a la zona del turó de l'Escorxador (Pujol 1993; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5781).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Lamboglia 27Ba.	225 aC – 50 aC.	VV.AA 1993, p. 146-150.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Morel 3421.	200 aC – 150 aC.	Morel 1981.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Lamboglia 26, 27B, 28, 36 o 5/7 ⁴ .	Segle II aC.	Pujol, Carreras 2002, p. 136.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .

2. Campaniana B

4 Marcel Pujol no identifica clarament la forma. Considera que el peu s'assembla a la forma Morel 162a1 de la Campaniana C del segle II aC.

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Lamboglia 8b	150 aC – 50 aC.	VV.AA. 1993, p. 152.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .

3. Parets fines

També es recullen algunes mostres de la tipologia clova d'ou.

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i a les habitacions G-V, G-VI i G-XI de l'edifici A (Nieto 1993).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Mayet 35-37	Del 15 dC al 60 dC – 25 dC al 60 dC.	VV.AA. 1993, p. 519-520.	Habitació G-V. Habitació G-XI.
Mayet 42.	30 dC – 100 dC.	VV.AA. 1993, p. 520-521.	Habitació G-XI.

4. Ceràmica roja pompeiana

Espais on s'ha trobat: en les habitacions G-VI i G-VIII de l'edifici A (Nieto 1993).

Tipologia: Només s'han trobat fragments informes.

5. T. S. Sudgàl·lica

Espais on s'ha trobat: a les habitacions H-29, H-30, G-V, G-VI, G-VIII, G-IX, G-XI de l'edifici A (Nieto 1993), al dipòsit del baluard de Sant Jaume (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 151-155), al peu de la torre F de la muralla medieval (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, p. 27-32), en la zona del sondeig R1 de la muralla de llevant de la Ciutadella (Puig 2010, p. 19-23), al puig de les Àligues (Nolla, Casas 1984, p. 92; Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº5783), a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154), a la zona del turó de l'Escorxador (Pujol 1993; Inventari del Patrimoni Cultural immoble.

Patrimoni arqueològic: n°5781) i a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Narbonne 10 ⁵	30 aC – 10 dC	VV.AA. 1993, p. 533.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dragendorff 15/17.	1 dC al 120 dC / 1 dC al 60 dC.	VV.AA. 1993, p. 571-572.	Dipòsits de l'edifici A. Ancoratge de <i>Rhode</i> . ⁶
Dragendorff 15 ⁷	1 dC – 120 dC	VV.AA. 1993, p. 571-572.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dragendorff 29.	10 dC – 90 dC.	VV.AA. 1993, p. 573.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Habitació G-XI. Habitació G-V. Habitació G-VI. Dipòsit del baluard de Sant Jaume. Vil·la de les Arenes.
Dragendorff 30.	10 dC – 110 dC.	VV.AA. 1993, p. 573-574.	Habitació G-V.
Dragendorff 27.	10 dC – 120 dC.	VV.AA. 1993, p. 573.	Habitació G-VI Vil·la de les Arenes.
Ritterling 8.	15 – 80 dC.	VV.AA. 1993, p. 577.	Habitació G-VI
Dragendorff 24/25.	15 dC – 120 dC.	VV.AA. 1993, p. 573.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Habitació G-VI.
Dragendorff 18.	15 dC – 150 dC.	VV.AA. 1993, p. 572.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Habitació G-IX.
Dragendorff 33.	20 dC – 160 dC.	VV.AA. 1993, p. 574.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dragendorff 24/25b.	40 dC – 70 dC.	VV.AA. 1993, p. 573.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Ritterling 12	40 dC – 70 dC	VV.AA. 1993, p. 578.	Habitació G-VI.
Dragendorff 29b.	40 dC – 90 dC.	VV.AA. 1993, p. 573.	Ancoratge de <i>Rhode</i>

⁵ Es tracta d'una forma 10 de les presigil·lates, però Marcel Pujol la classifica com una T. S. Sudgàl·lica perquè presenta un aspecte propi d'aquesta tipologia ceràmica (Pujol, Carreras 2002, p. 136).

⁶ Marcel Pujol no identifica en precisió aquesta forma, podria tractar-se també d'una Drag. 15/17 (Pujol, Carreras 2002, p. 138).

⁷ Mirar la nota anterior.

Dragendorff 22.	40 dC – 100 dC.	VV.AA. 1993, p. 572.	Ancoratge de <i>Rhode</i>
Dragendorff 37.	60 dC – 150 dC.	VV.AA. 1993, p. 574.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Habitació G-XI. Habitació G-VI. Dipòsit del baluard de Sant Jaume. Torre medieval F. Sondeig R1 muralla de llevant. Vil·la de les Arenes.
Dragendorff 37c	60 dC – 150 dC	VV.AA. 1993, p. 574.	Torre medieval F
Dragendorff 36.	60 dC – 160 dC	Vernhet 1975.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Habitació G-VI.
Dragendorff 36c	60 dC – 160 dC	VV.AA. 1993, p. 578.	Torre medieval F
Dragendorff 27c	80 dC – 120 dC	VV.AA. 1993, p. 573.	Torre medieval F
Dragendorff 26 ⁸ .			Ancoratge de <i>Rhode</i> .

6. T. S. Marmorata

Espais on s'ha trobat: a l'habitació G-VI de l'edifici A (Nieto 1993).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Dragendorff 15/17	1 dC al 120 dC / 1 dC al 60 dC.	VV.AA. 1993, p. 571-572	Habitació G-VI.
Dragendorff 27	10 dC – 120 dC.	VV.AA. 1993, p. 573	Habitació G-VI.

7. T. S. Itàlica

Espais on s'ha trobat: a l'habitació G-VI de l'edifici A (Nieto 1993) i a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994).

Tipologia: Només s'han recollit fragments informes.

⁸ Forma poc habitual.

Àmfores

1. Itàliques

Espais on s'ha trobat: en l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i en el sondeig R3 dut a terme a la muralla de llevant de la Ciutadella (Puig 2010, p. 19-23). Cal esmentar que en la zona dels mas de l'Alzeda es recolliren fragments d'àmfora itàlica però no en consten les formes (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5753), així com també es varen trobar fragments amb la forma Dressel I a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994). S'han trobat fragments d'àmfora de la forma Dressel 2-4 en altres emplaçaments però no se'n distingeix la pasta. Aquests espais són les habitacions G-V i G-XI de l'edifici A (Nieto 1993). En el mas de l'Alzeda també s'hi recullen fragments d'àmfora itàlica però no se'n documenten formes (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic. n° 5753).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Dressel 1A	135 aC – 50 aC	VV.AA. 1993.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Lamboglia 2	130 aC – 25 dC	VV.AA. 1993.	Sondeig R3 muralla de llevant.
Dressel 1C	125 aC – 25 aC	VV.AA. 1993.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dressel 1C-bd4	125 aC – 25 aC	VV.AA. 1993.	Sondeig R3 muralla de llevant.
Dressel 1B	100 aC – 1 aC	VV.AA. 1993.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dressel 2-4	1 dC – 300 dC	Arthur/Williams 1992.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .

2. Tarraconeses

Espais on s'ha trobat: en l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i en la zona del turó de l'Escorxador (Pujol 1993; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5781). S'han trobat fragments d'àmfora de la forma Dressel 2-4 en altres emplaçaments però no se'n distingeix la pasta. Aquests espais són les habitacions G-V i G-XI de l'edifici A (Nieto 1993). També s'han trobat fragments de la forma Pascual 1 a l'habitació G-VI de l'edifici A, però no se'n descriu la pasta (Nieto 1993).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Pascual 1	50aC – 50 dC	VV.AA. 1993, p. 86.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dressel 2-4	25 aC – 100 dC	VV.AA. 1993, p. 85.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Turó de l'Escorxador.

3. Africana

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Africana 1	180 dC – 350 dC	VV.AA. 1993, p. 16	Ancoratge de <i>Rhode</i> .

4. Bètiques

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i al turó de l'Escorxador (Pujol 1993; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5781). S'han trobat fragments d'àmfora de la forma Dressel 2-4 en altres emplaçaments però no se'n distingeix la pasta. Aquests espais són les habitacions G-V i G-XI de l'edifici A (Nieto 1993). També s'identifiquen fragments de la forma Dressel 20 en les habitacions G-VI i G-XI, però no se'n descriu la tipologia de la pasta (Nieto 1993).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Haltern 70	50 aC – 75 dC	VV.AA. 1993, p. 27.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dressel 20	10 aC – 280 dC	VV.AA. 1993, p. 25.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dressel 2-4	1 dC – 50 dC	Remesal 1986.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Beltran 2B	15 dC – 150 dC	VV.AA. 1993, p. 24.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Beltran 2A	50 dC – 125 dC	VV.AA. 1993, p. 24.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Dressel 20F	150 dC – 210 dC	VV.AA. 1993, p. 26.	Turó de l'Escorxador.

5. Gal·les

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154), en el rebliment del pou de l'edifici hel·lenístic identificat en el turó de

Santa Maria (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1995, p. 131) i en la zona del turó de l'Escorxador (Pujol 1993; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº5781).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Gauloise 4	80 dC – 200 dC	VV.AA. 1993.	Ancoratge de <i>Rhode</i> . Rebliment del pou hel·lenístic del turó de Santa Maria. Turó de l'Escorxador.

3.2 Materials anteriors al 195 aC que perduren després

Ceràmica

1. Grisa de la costa catalana

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154), a les habitacions G-VI i G-XI de l'edifici A (Nieto 1993) i a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
D-1	IV aC – I aC	Barberà <i>et al.</i> 1993, p. 32-36 i p. 86-87.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Cc4 ⁹	225 aC – 175 aC	Barberà <i>et al.</i> 1993, p. 46 i p. 97.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .

Àmfores

1. Greco-itàliques

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154), en el puig de les Àligues (Nolla, Casas 1984, p. 92; Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº5783), a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994) i a la zona extramurs de la muralla hel·lenística (Puig,

⁹ Marcel Pujol considera que podria ser una probable forma J-1 (Pujol, Carreras 2002, p. 136).

Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p. 55-61).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Bd2	300 aC – 150 aC	VV.AA. 1993, p. 46-48.	Zona extramurs de la muralla hel·lenística.

2. Púniques ebusitanes

Espais on s'ha trobat: a la zona d'extramurs de la muralla hel·lenística (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p. 55-61). També se'n han trobat a l'ancoratge de *Rhode* però només s'hi han identificat fragments informes (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
PE 16	250 aC – 190 aC	VV.AA. 1993, p. 75.	Zona extramurs de la muralla hel·lenística.

3. Púniques

Espais on s'ha trobat: a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i a la zona extramurs de la muralla hel·lenística (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p. 55-61). En el puig de les Àligues s'han recollit fragments informes d'àmfora púnica (Nolla, Casas 1984, p. 92; Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5783).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Ramon 5.2.3.1	220/210 aC – 175 aC	Ramon 1995, p. 197-199.	Zona extramurs de la muralla hel·lenística. Ancoratge de <i>Rhode</i> ¹⁰ .

3.3 Materials que inicien la seva producció entre el segle I dC i II dC que perduren

¹⁰ Marcel Pujol no identifica clarament aquesta forma trobada en l'ancoratge de *Rhode*, la qual considera que també podria ser una forma Ramón 5.2.3.2 (Pujol, Carreras 2002, p.141).

després

Ceràmica

1. T. S. Africana A

Espais on s'ha trobat: a les habitacions G-IV, G-V, G-VI i G-IX de l'edifici A (Nieto 1993), en la zona del dipòsit del baluard de Sant Jaume (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 151-155), a la zona de la torre F de la muralla medieval (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, 27-32), en el sondeig K-6 de la rasa 7 del pati d'armes (Puig 1996), en el rebliment del pou hel·lenístic de l'església de Santa Maria (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p. 55-61), a l'ala de ponent del claustre del monestir de Santa Maria (Puig, Codina 2003, p. 34), en el sondeig R1 de la muralla de llevant de la Ciutadella (Puig 2010, p. 19-23), en el puig de les Àligues (Nolla, Casas 1984, p. 92; Nolla, Palahí, Vivo 2010, p. 217; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5783), a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154), a l'àrea del turó de l'Escorxador (Pujol 1993; Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: n°5781) i a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Hayes 3A.	60 dC – 100 dC.	VV.AA. 1993, p. 171.	Torre medieval F.
Hayes 8A	75 dC – 160 dC	VV.AA. 1993, p. 171.	Vil·la de les Arenes.
Hayes 9A.	100 dC – 160 dC.	VV.AA. 1993, p. 172	Torre medieval F. Sondeig R1 de la muralla de llevant.
Hayes 3B.	100 dC – 150 dC	Tortorella 1981.	Habitació G-IX.
Hayes 6.	100 dC – 150 dC	Casas 1988.	Habitació G-V.
Hayes 10A.	100 dC – 160 dC	Hayes 1972, p. 37	Habitació G-IX. Torre medieval F.
Hayes 14.	125 dC – 200 dC	VV.AA. 1993, p. 172.	Turó de l'Escorxador.
Hayes 6B.	125 dC – 200 dC	VV.AA. 1993, p. 171.	Vil·la de les Arenes.
Hayes 8B.	150 dC – 200 dC.	VV.AA. 1993, p. 171.	Dipòsit del baluard de Sant Jaume.

			Turó de l'Escorxador.
Hayes 14/17 ¹¹	150 dC – 200 dC	VV.AA. 1993, p. 172.	Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Hayes 23A.	150 dC – 250 dC	Casas 1988.	Turó de l'Escorxador. Torre medieval F.
Hayes 23B.	150 dC – 250 dC	Casas 1988.	Habitació G-IV. Turó de l'Escorxador. Vil·la de les Arenes.
Hayes 27	160 dC – 220 dC	Hayes 1972, p. 51.	Habitació G-IV. Habitació G-IX. Habitació G-VI.

2. T.S. Africana B

Espais on s'ha trobat: a la zona del dipòsit del baluard de Sant Jaume (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 151-155) i en el rebliment del pou hel·lenístic de l'església de Santa Maria (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p.55-61).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Desbat 8	130 dC – 300 dC	VV.AA. 1993, p. 177.	Dipòsit del baluard de Sant Jaume.

3. Ceràmica africana de cuina

Espais on s'ha trobat: A les habitacions H-29, H-30, G-VI, G-IX i G-XI de l'edifici A (Nieto 1993), a la zona del dipòsit del baluard de Sant Jaume (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1993, p. 151-155), a l'àrea de la torre F de la muralla medieval (Puig, Pujol, Vieyra, Carrascal 1994, 27-32), en la rasa 2 del pati d'armes (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1995, p.131), en el rebliment del pou hel·lenístic de l'església de Santa Maria (Puig, Carrascal, Vieyra, Teixidor 1996, p.55-61), a l'ancoratge de *Rhode* (Pujol 1993, p. 87-92; Pujol, Carreras 2002, p. 131-154) i a la vil·la de les Arenes (Pericot, Corominas, Oliva, Riuró, Palol 1952; Nolla, Casas 1984 p. 90-92; Vieyra 1993; Vieyra 1994).

¹¹ Marcel Pujol indica que aquesta forma també podria ser una Hayes 17B de T. S. Africana C, que tindria una cronologia entre el 200 dC i el 250 dC (Pujol, Carreras 2002, p. 138).

Tipologia:

Forma	Cronologia	Referència	Localització
Atlante CVI-7	14/37 dC – 69/79 dC	Aguarod 1991, p. 263.	Habitació G-IX.
Hayes 194	14/37 dC – 150 dC	Atlante 1981, p. 216; Aquilué 1985, p. 211; Aguarod 1991, p. 265.	Habitació G-XI.
Hayes 22	70 dC – 150 dC	VV.AA. 1993, p. 88.	Dipòsit del baluard de Sant Jaume. Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Hayes 23A	70 dC – 150 dC	VV.AA. 1993, p. 88.	Habitació G-XI. Habitació G-IX. Habitació G-VI.
Atlante CVII-5	80/90 dC – 150 dC	Atlante 1981, p. 219; Aquilué 1995, p. 68.	Habitació G-IX.
Hayes 197	100 dC – segle IV/V	Atlante 1981, p. 219.	Habitació G-XI. Habitació G-IX. Dipòsit del baluard de Sant Jaume. Torre medieval F. Rasa 2 del pati d'armes. Rebliment del pou hel·lenístic de l'església de Santa Maria. Ancoratge de <i>Rhode</i> . Turó de l'Escorxador. Vil·la de les Arenes.
Atlante CVIII-1	150 dC – 200 dC	Aguarod 1991, p. 288.	Dipòsit del baluard de Sant Jaume.

Hayes 23B	150 dC – 220 dC	VV.AA. 1993, p. 88.	Dipòsits de l'edifici A. Habitació G-IV. Habitació G-XI. Habitació G-IX. Habitació G-VI. Ancoratge de <i>Rhode</i> . Vil·la de les Arenes.
Hayes 26	150 dC – 250 dC	VV.AA. 1993, p. 88.	Dipòsit del baluard de Sant Jaume.
Hayes 196A/B	150 dC – segle IV dC	Aquilué 1995, p. 66-67.	Dipòsit del baluard de Sant Jaume. Torre medieval F. Rasa 2 del pati d'armes. Rebliment del pou hel·lenístic de l'església de Santa Maria. Ancoratge de <i>Rhode</i> . Habitació G-XI.
Hayes 181	150 dC – segle V	Atlante 1981, p. 215; Hayes 1972, p. 200-201. Aquilué 1995, p. 69.	Habitació G-IV. Habitació G-IX. Habitació G-V. Ancoratge de <i>Rhode</i> .
Hayes 182	150 dC – segle V	Hayes 1972, p. 201-203; Aquilué 1995, p. 69.	Habitació G-IX.

3.4 Conclusions

Les cronologies de la ceràmica i les àmfores presentades en l'anterior subapartat constaten una continuïtat de l'activitat en l'àmbit urbà i periurbà *Rhode* en el període entre el 200 aC i el 200 dC [Taula 1].

Tanmateix aquesta continuïtat s'ha de matissar segons el moment en el que es faci referència al llarg d'aquests quatre segles.

Els materials que s'han recollit del període entre el 200 aC i el 150 aC es troben tots dividits en dos àmbits, l'ancoratge de *Rhode* i la zona extramurs de la muralla/dic hel·lenística. Les formes trobades en la zona extramurs són l'A-PE 16, A-GR-ITA Bd2 i l'A-PUN Ramon 5.2.3.1. Les cronologies d'aquestes formes ens mostren una activitat en aquest espai als volts de l'any 195 aC, quan Cató ataca el destacament d'hispanos amotinats a *Rhode*. Aquests materials podrien ser els que es varen trobar l'exèrcit republicà en el moment de l'atac. És remarcable el fet de que en aquest mateix espai no s'hi ha constatat presència de campaniana A, material molt present en altres jaciments en contextos amb marcs cronològics similars, és el cas dels nivells d'abandonament dels assentaments ibèrics del Turó del Vent, Castellruf i Alorda Park, relacionats amb l'atac de Cató, a més de les fases 3 i 4 de les sitges de Cabrera de Mar i el reompliment del conjunt de sitges del Vilar (Sanmartí, Garcia, Asensio, Principal 1998, p. 122-125). La presència de campaniana A és molt escassa a *Rhode*, tan sols se n'han documentat alguns fragments en estrats superficials del barri hel·lenístic i en alguns nivells de l'edifici A damunt de la sorra de la platja, destacant-ne les formes CAMP-A 23, CAMP-A 28ab, CAMP-A 31a, CAMP-A 33a, CAMP-A 2155 i CAMP-A 36. Segons Puig aquestes mostres haurien arribat a Roses en els darrers anys de vida de la ciutat, o bé a posteriori del seu abandonament, moment en el que potser el port segueix utilitzant-se com a desembarcador de productes (Puig 2006, p. 265-266). Aquestes formes, amb l'excepció de la CAMP-A 2155, són iguals a les que s'identifiquen en un dels primers edificis romans d'*Emporion*, el qual es situa a la zona extramurs on actualment hi ha la zona de pàrquing (Sanmartí, Nolla, Aquilué 1983-84, p. 133). La presència de l'A-PUN Ramon 5.2.3.1 a la zona extramurs de la muralla hel·lenística també s'ha relacionat en marcs cronològics posteriors al 195 aC, concretament entre el 190 aC i el 170 aC, en la sitja 33 de Can Miralles/Can Modolell, en aquest conjunt s'hi troben fragments de campaniana A i un fragment de l'A-PUN Ramon 5.2.3.1. Pel que fa les mostres ceràmiques recollides a l'ancoratge de *Rhode* en aquest mateix període, CAMP-A 3421, COT-CAT Cc4, A-PUN Ramon 5.2.3.1 o 5.2.3.2 i COT-CAT-D1, denoten un manteniment de l'ús d'aquest espai en aquest moment.

Les formes identificades entre el 150 aC i l'1dC són la COT-CAT-D1, la CAMP-A 27Ba, la

CAMP-B 8b, l'A-ITA Dr 1A, l'A-ITA Lb2, A-ITA Dr 1C, A-ITA Dr 1C-bd4, l'A-ITA 1B, la PRE-SIGGA 10, l'A-TAR PA1 i l'A-BET HA70. Totes aquestes formes, amb l'excepció de l'A-ITA Dr 1C-bd4 i l'A-ITA Lb2, s'han trobat en l'ancoratge de *Rhode*. Aquest fet demostra que durant aquell llarg període de temps aquest espai resta actiu a través de l'activitat marítima, aprofitant el seu bon emplaçament entre dos ports de gran rellevància com eren *Narbo* i *Emporion*. Relacionat amb aquesta activitat comercial, si es comparen les àmfores tardorepublicanes que es recullen a l'ancoratge de *Rhode* i les que s'identifiquen en el jaciment subaquàtic de cala Galladera al cap de Creus, s'observa que són gairebé les mateixes formes que s'hi troben representades. En aquesta excavació subaquàtica es documenten un important nombre de fragments amfòrics, dels quals en formen el gruix més important 64 fragments d'àmfora itàlica, alguns dels quals són de les formes Dr 1, Dr 1A i Dr 1C, 34 fragments d'àmfora tarraconesa, alguns dels quals són de la forma Pa1 i fragments d'àmfora bètica, alguns dels quals són de la forma Ha70 (Vivar 2004, p. 239), les mateixes formes que es troben en l'ancoratge de *Rhode* en aquest marc cronològic. En aquest jaciment també s'hi documenten mostres de ceràmiques fines (Campaniana A i B, parets fines,...) i altres mostres d'àmfora ibèrica, punica-ebusitana i africana (Vivar 2004, p. 239). Aquest jaciment es relaciona amb l'enfonsament d'un petit derelict que es dedicava a proporcionar els recursos dels quals eren deficitaris els diferents assentaments entre *Narbo* i *Emporion* (Vivar 2004, p. 237-246), en aquesta ruta de distribució es trobaria l'ancoratge de *Rhode*. Les úniques formes identificables d'entre el 150 aC i l'1 dC trobades a l'interior de la Ciutadella, l'A-ITA Dr 1C-bd4 i l'A-ITA Dr 1C-bd4 s'han trobat en el sondeig R3 que es va realitzar els peus de la muralla de llevant (Puig 2010, p. 19-23). Aquestes es troben en un estrat que es troba al nord del mur UE. 50.170, el qual per la seva tipologia i material constructiu es relaciona amb el mur UE-549 que identifica Nieto a sota l'edifici A. Segons Puig aquest estrat seria el nivell de final d'ús o de colmatació d'aquesta estructura (Puig 2010).

En el període entre l'1 dC i el 200 dC s'observa un increment de la presència de materials ceràmics i amfòrics, tant en l'àmbit urbà com a l'àmbit periurbà. Aquest augment es causat per l'important presència de formes de la T. S. Sudgàl·lica, de la T. S. Africana A i de les africanes de cuina. Pel que fa l'àmbit urbà es troben materials d'aquest període sota la torre medieval F, en el dipòsit del baluard de Sant Jaume, en els dipòsits i el conjunt termal de l'edifici A, en el sondeig R1 de la muralla de llevant de la Ciutadella, en el

rebliment del pou hel·lenístic de sota de l'església de Santa Maria i en la rasa 2 del pati d'armes. La presència de T. S. Sudgàl·lica en l'àmbit urbà fa pensar en un increment de l'activitat al llarg del segle I dC en aquest espai. Aquest increment de material però, no va acompanyat de noves estructures fins a mitjans de segle II dC quan s'edifiquen els dipòsits de les habitacions H-29 i H-30 i el conjunt termal de l'edifici A. A l'espera de que les excavacions vagin avançant i aportant més informació, de moment s'ha de considerar que la presència d'aquests materials del segle I dC és resultat de l'activitat portuària, sense descartar que en un futur apareguin estructures d'aquest període en l'ampli territori que engloba l'àmbit urbà de *Rhode* o bé noves epigrafies. Pel que fa a l'àmbit periurbà les formes es troben en la vil·la de les Arenes, la qual està activa entre finals del segle II aC/inicis segle I aC i el segle II dC (Vieyra 1994, p. 100-102), en l'ancoratge i en el turó de l'Escorxador, on els materials es troben acumulats en dos grans abocadors (Inventari del Patrimoni Cultural immoble. Patrimoni arqueològic: nº5781). Gran part del material documentat en aquest període són iguals als que s'han trobat en les excavacions subaquàtiques del derelict situat a la cala Culip, Culip IV, al cap de Creus. Aquest derelict es van enfonsar en un moment indeterminat entre 78 dC i 82 dC quan transportava un carregament principal d'àmfores bètiques Dressel 20, de T. S. Sudgàl·lica i de ceràmica de les parets fines. Les formes identificades en aquest derelict de T. S. Sudgàl·lica coincideixen en gran part amb les recuperades tant a l'àmbit urbà com en el periurbà de *Rhode*, sent les formes SIG-SG Dr 29 i SIG-SG Dr 37 les més esteses pel territori i alhora sent dues de les tres tipologies més representades en el derelict. Pel que fa a les formes de la ceràmica de parets fines les mostres trobades a l'edifici A coincideixen amb les dues formes més presents en el Cala Culip IV, la Mayet 35-37 i la Mayet 42. Alhora les àmfores catalogades, són de la forma Dressel 20, que també s'identifiquen en la zona de l'ancoratge (Nieto *et al.* 1989; Nieto, Puig 2001; Pujol, Carreras 2002). Totes aquestes formes són d'època vespasiana (Nieto *et al.* 1989; Nieto, Puig 2001), en conseqüència Roses es trobaria activa en aquest moment del segle I. Al marge de l'explotació agrària de la vil·la de les Arenes, la presència d'aquests materials seria conseqüència de l'explotació de les bones condicions portuàries d'aquest indret per tal de desenvolupar-hi intercanvis comercials. De fet si es repassen les fonts clàssiques ens situem en un context on *Rhode* es troba sota la tutela d'*Emporion*, localitat que explotaria aquest espai com un port secundari.

Pel que fa el moment final tan de l'àmbit urbà com el periurbà, hi dominen la presència de formes de la T. S. Africana A i de les africanes de cuina, les quals substitueixen la producció de T. S. Sudgàl·lica. L'arribada d'aquestes ceràmiques a Roses va de la mà amb la construcció de noves edificacions en l'àmbit urbà a mitjan segle II (Nieto 1993).

Forma	200aC-150aC	150aC-100aC	100aC-50aC	50aC-1dC	1dC-50dC	50dC-100dC	100dC-150dC	150dC-200dC
CAMP-A 3421	X							
COT-CAT Cc4	X							
A-GR-ITA Bd2	X							
A-PE 16	X							
A-PUN Ra 5.2.3.1	X							
COT-CAT D-1	X	X						
CAMP-A 27Ba	X	X	X					
CAMP-B 8b		X	X					
A-ITA Dr 1A		X	X					
A-ITA Lb2		X	X	X				
A-ITA Dr 1C		X	X	X				
A-ITA Dr 1C-bd4		X	X	X				
A-ITA Dr 1B			X	X				
PRE-SIGGA 10				X	X			
A-TAR Pa1				X	X			
A-BET Ha70				X	X	X		
A-BET Dr 2-4					X			
PAR-FIN 35/37					X	X		
PAR-FIN 42					X	X		
SIG-SG Dr 29					X	X		
SIG-SG Ri8					X	X		
SIG-SG Dr 24/25b					X	X		
SIG-SG Ri12					X	X		
SIG-SG Dr 29b					X	X		
SIG-SG Dr 22					X	X		
A-TAR Dr 2-4					X	X		
AF-CUI Atl. CIV-7					X	X		
SIG-SG Dr 15/17					X	X	X	
SIG-SG Dr 15					X	X	X	
SIG-SG Dr 30					X	X	X	
SIG-SG Dr 27					X	X	X	
SIG-SG Dr 18					X	X	X	
SIG-SG Dr 24/25					X	X	X	
A-BET B2B					X	X	X	
SIG-SG Dr 33					X	X	X	X
A-ITA Dr 2-4					X	X	X	X
A-BET Dr 20					X	X	X	X
AF-CUI H194					X	X	X	
SIG-SG Dr 37						X	X	
SIG-SG Dr 27c						X	X	
SIG-SG Dr 37c						X	X	
A-BET B2A						X	X	
AF-CUI H23A						X	X	
AF-CUI H22						X	X	
SIG-SG Dr 36c						X	X	X
SIG-SG Dr 36						X	X	X
A-GAUL 4						X	X	X
CLAIR-A H8A						X	X	X
AF-CUI H196						X	X	X
CLAIR-A H3B							X	
CLAIR-A H6							X	
CLAIR-A H3A							X	
CLAIR-A H9A							X	X
CLAIR-A H14							X	X
CLAIR-A H6B							X	X
CLAIR-A H10							X	X
CLAIR-B 8							X	X
AF-CUI H197							X	X
A-BET Dr 20F								X
CLAIR-A H8B								X
CLAIR-A H23A								X
CLAIR-A H23B								X
CLAIR-A H14/17								X
CLAIR-A H27								X
AF-CUI H23B								X
AF-CUI H197								X
AF-CUI H26								X
AF-CUI H181								X
AF-CUI Atl. CVIII-1								X
AF-CUI H196A/B								X
AF-CUI H182								X
A-AFR 1								X

Taula 1: Evolució cronològica dels materials identificats tant a l'àmbit urbà com en el periurbà de *Rhode*.

4. Conclusions

4.1 La caracterització de l'àmbit urbà i periurbà de *Rhode* entre el 195 aC i el final del segle II dC

El 195 aC: el final de la fundació massaliota

Segons la informació que aporten les fonts clàssiques (Tit Livi, *Ad Urbe Condita*, llibre 34, 8, 4), *Rhode* a l'any 195 aC estaria formada per un *castellum* controlat pels hispans.

En el darrer terç del segle III aC *Rhode* inicia un important procés de decadència, després d'un període de gran dinamisme durant l'hel·lenisme. Aquest es fa visible amb la fi de l'encunyació de moneda pròpia i l'abandonament del barri hel·lenístic. En aquest moment la població es refugia a la zona del turó de Santa Maria. En els peus d'aquest petit promontori s'ha trobat un tram de muralla datat a finals del segle III. Aquesta construcció s'ha relacionat amb un context final de la Segona Guerra Púnica, moment en que *Emporion* es posiciona clarament al costat del bàndol romà. A partir d'aquest moment es viu una important inestabilitat pels conflictes entre púnics i romans, fet que es veu reforçat altres edificacions defensives del mateix estil, com és el cas de les millores de les muralles d'*Emporion*.

Aquesta muralla s'ha relacionat directament amb el *castellum* que descriu Tit Livi. D'aquesta estructura defensiva se'n coneix gràcies a les excavacions i als sondejos amb geo-radar el seu traçat en tot l'àmbit de llevant del turó de Santa Maria. Aquesta important muralla tanca per llevant tot el promontori, deixant un espai obert de 3 metres a la seva zona més meridional. L'espai s'ha relacionat amb una hipotètica porta que obriria cap a la zona de la desembocadura del rec Fondo. Aquesta informació però s'ha de confirmar amb una futura excavació. Després d'aquesta zona d'obertura la muralla reprèn el seu traçat més a ponent, segurament iniciant el tancat del turó per la seva zona sud. A la zona nord en la rasa 3, just en la zona on es va descobrir aquesta construcció, s'hi observa un gir de la muralla de 90° en direcció a ponent que marca el tancat del turó pel nord. En conseqüència aquest seria l'àmbit on, molt probablement, es trobarien els hispans amotinats a *Rhode* l'any 195 aC. De fet els materials ceràmics recollits en les excavacions de la zona d'extramurs aporten una cronologia de final del segle III aC i inici del segle II aC, determinada per la presència de fragments de PE 16, que coincideix amb aquest moment final.

Aquest amotinament a *Rhode* s'ha d'entendre en el context de les revoltes indígenes

produïdes en el tombant del segle III aC al II aC. Aquestes revoltes varen ser causades per les importants imposicions tributàries que varen establir els romans des del primer moment que arribaren a Empúries. Aquestes revoltes haurien tingut una gran rellevància vist que va obligar la intervenció directa d'un cònsol romà, Cató, un dels màxims dirigents de la República romana. Que a *Rhode* s'hi produeixi un amotinament denota el clar posicionament de la ciutat grega en el bàndol dels indígenes, fet que tenint present l'element grec de la ciutat l'hauria d'haver fet més propera al món romà, tal i com varen fer *Massalia* i *Emporion*.

El cert és que Tit Livi descriu els rebels amotinats com a hispans, fet que descriu la unió en una sola identitat dels antics pobladors grecs amb els ibers. Els resultats arqueològics, malgrat que siguin treballs parcials, mostren una presència majoritària de materials ibèrics ens els espais intramurs de la muralla hel·lenística, que tot i no ser resultats definitoris si que mostren una tendència en aquest sentit. En aquest punt cal fer esment el reclam que suposava per les poblacions indígenes els pròspers poblaments grecs costaners, *Rhode* i *Emporion*, amb els quals varen mantenir importants relacions comercials, sobretot relacionades amb els cereals. El que es fa evident és que l'important creixement que viu *Rhode* en el segle III aC ha de venir estretament lligat a l'element iber, qui sap si amb alguna relació directa amb la dispersió de l'*oppida* de Peralada. El que és cert és que l'estudi dels materials d'aquest moment constaten un ascens de la presència de terrisses i àmfores ibèriques a *Rhode*.

Fora com fos Tit Livi descriu que Cató hauria intervingut a *Rhode* abans d'arribar a *Emporion*. El seu atac hauria estat fulminant i hauria derrotat molt fàcilment els hispans amotinats ja que les tropes romanes es dirigeixen ràpidament cap a Empúries. Els resultats arqueològics no presenten mostres clares d'aquest enfrontament, tanmateix s'ha plantejat la hipòtesi que la presència d'un estrat amb una important presència de cendres i carbonets en la zona del fossat de la muralla hel·lenística podria ser una possible mostra del resultat del combat dut a terme entre hispans i romans (Puig 1998, p. 139-164), tanmateix aquesta possibilitat es deixa oberta a expenses de seguir ampliant l'excavació dels estrats relacionats amb la zona extramurs de la muralla.

Del 195 aC a mitjans segle II dC: el final de la ocupació de l'àmbit urbà i l'explotació de l'àmbit periurbà

Després dels fets de 195 aC i com a conseqüència del triomf romà, aquests imposaren una nova organització del territori. Els efectes d'aquesta organització varen fer efecte a *Rhode*, ja que varen suposar el final d'aquesta fundació massaliota. En aquest moment l'àmbit urbà pateix un buit ocupacional fins a mitjan segle II dC, quan es construeixen els dipòsits de l'edifici A i el conjunt termal a la zona sud del barri hel·lenístic (Nieto 1993). Aquest període de temps entre el 195 aC i mitjans segle II dC s'ha de relacionar amb la cita d'Estrabó (Geografia, llibre 3, 4, 8) en la qual descriu *Rhode* com una petitíssima ciutat que depèn d'Empúries, i que es veu reforçada per la cita de Pomponi Mela (*Chorographia* II 6, 89). De moment els diferents treballs arqueològics no han mostrat restes d'estructures, ni estrats, que es puguin situar amb precisió en aquest marc cronològic. Tanmateix s'hi que s'han trobat per tot el jaciment mostres de ceràmiques (campaniana i T.S. Sudgàl·lica) i àmfores d'aquesta cronologia en estrats repartits per tot l'àmbit urbà. La presència d'aquests materials, a manca de presència d'estructures, ha d'estar relacionada amb l'activitat portuària que tal i com mostren els treballs a l'ancoratge (Pujol, Carreras 2002), es manté activa en tot moment. No s'hauria de descartar però la possibilitat de que es pogués trobar en excavacions futures de l'àmbit urbà i periurbà de *Rhode* estructures d'aquest moment que confirmin la presència de la *polichnion* que cita Estrabó. Alhora, no es pot obviar que a conseqüència de les nombroses fases d'ocupació i moviments de terra que ha patit el territori de Roses hagin pogut destruir les restes d'aquest moment, que en cas d'existir serien de reduïdes dimensions si es tenen en compte les traduccions de les fonts clàssiques. Pel que fa a la confirmació del manteniment de l'activitat portuària es veuria reforçada per la similitud dels materials recollits a *Rhode*, amb els que s'han trobat tan en les excavacions subaquàtiques de Cala Galladera, com a l'emissari Cala Culip IV. La major presència de materials amb cronologies d'inicis del segle I dC, faria entendre un augment d'aquesta activitat en aquest precís moment. La magnitud d'aquesta activitat portuària s'hauria de relacionar amb el funcionament de *Rhode* com un port secundari d'*Emporion*, la qual viu en el segle I dC el seu moment de màxima esplendor, alhora que també amb la redistribució de productes cap a l'interior més proper, vil·les romanes, com la de les Arenes i qui saps si cap algunes noves poblacions emergents. A Castelló d'Empúries, concretament a l'àrea del puig

Mercadal, s'hi han documentat restes ceràmiques del mateix marc cronològic que el període final de *Rhode* i alhora també s'han documentat ceràmiques d'època republicana (Puig 1998, p. 11-25; Puig 2003, p. 15-19). A més a l'Edat Mitjana, Roses va ser el seu centre d'activitat portuària (Pujol 1993a), podria ser que aquesta relació entre la localitat marítima i Castelló s'iniciés abans?

D'aquest període, cal destacar de l'àmbit periurbà, la presència de la vil·la de les Arenes, la qual seria una mostra molt clara de la nova explotació del territori i redistribució de la població imposada pels romans. Aquesta explotació agrícola és la més ben estudiada, tot i que molt parcialment, de l'àrea pròxima a *Rhode*. Tanmateix podria no ser la única. Hi ha documentats un important nombre d'indrets en l'àmbit periurbà on s'hi han recollit mostres de ceràmica i àmfores en context romà, espais que resten pendents de sondejos per tal de verificar aquesta informació. Un d'aquests espais es troba a l'àrea del puig de les Àligues. En aquest indret s'hi observa una activitat continuada a través de l'estudi dels materials que s'hi troben a nivells superficials, que s'ha relacionat amb una explotació ramadera o d'aprofitament del bosc, o ambdues coses alhora (Nolla, Palahí, Vivo, 2010).

Mitjans segle II dC, la recuperació de l'àmbit urbà

Finalment a mitjan del segle II dC tornen a aparèixer estructures que demostren una reactivació de la ocupació d'aquest espai. Es tracta principalment del conjunt termal i els dipòsits situats sota de l'edifici A (Nieto 1993) i el dipòsit del baluard de Sant Jaume. D'aquest moment també es detecta activitat a l'àrea del turó de Santa Maria. Els materials trobats en el rebliment del pou hel·lenístic que es troba sota l'església romànica donen una cronologia d'aquest període, determinada per la presència de fragments d'àmfora gal·la de la forma 4. La presència d'aquest major nombre d'estructures i estrats amb material pot estar relacionada amb la *Ῥοδίη πόλις*, ciutat ròdia, que cita Ptolemeu. Com s'ha dit amb anterioritat el fet de que s'esmenti l'element rodi, no té perquè fer referència a una descripció de *Rhode* en un moment més antic, sinó que pot donar constància de l'arrelament del mite sobre la fundació ròdia d'aquest establiment, fet que no seria tan estrany tenint present que aquesta llegenda s'havia mantingut viva fins al segle XX. Així doncs, les estructures trobades d'aquest moment podrien estar marcant l'inici d'un nou creixement de la ciutat de Roses, vinculat molt probablement a la decadència d'Empúries (Puig 2006, p.139-294).

5. Bibliografia

- AGUAROD, C. 1991, *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*, Zaragoza.
- AQUILUÉ, X. 1985, Algunas consideracions sobre el comercio africano. Tres facies características de la cerámica común africana de época alto-imperial, *Empúries* 47, Barcelona, p. 210-221.
- AQUILUÉ, X. 1995, La cerámica común africana, *Cerámica comuna romana d'Època Alto-imperial a la península Ibèrica. Estat de la qüestió, Monografies Emporitanes* VIII, p. 61-72.
- ARTHUR, P. WILLIAMS, D.F. 1992, Campanian wine, Roman Britain and the third century A.D., *Journal of Roman Archaeology* 5, p. 250-260.
- BADIA, J. 1985, L'arquitectura medieval de l'Empordà. II-B, Girona.
- BARBERÀ, J. NOLLA, J.M. MATA, E. 1993, *La ceràmica grisa emporitana*, Cuadernos de Arqueologia 6, Barcelona.
- BOSCH-GIMPERA, P. 1919, *Prehistòria catalana*, Barcelona, p. 197-202.
- BOSCH-GIMPERA, P. 1921, Investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, *Quaderns d'Estudi*, XIII, 46, Barcelona, p. 62-63.
- CAMPO, M. 2006, *La moneda a Rhode: producció i circulació*. Dins de *La colonia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie monogràfica 23. Museu d'arqueologia de Catalunya-Girona, p. 575-583.
- CASAS, J. 1988, Exploracions i excavacions a la vil·la romana del Mas Gusó (Albons-Belcaire, Baix Empordà), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 30, Girona, p. 12-35.
- HAYES, J.W. 1972, *Latte roman pottery. A catalogue of Roman Fines Wares*. British School at Rome, London.
- MALUQUER DE MOTES, J. 1965, *Rhode*, Rosas, la ciudad mas antigua de Cataluña, *Revista de Gerona* 31, Girona, p. 17-22.
- MALUQUER DE MOTES, J. 1971, En torno a las fuentes escritas sobre el origen de Rhode, *Simposio Internacional de Colonizaciones*, Barcelona, p. 125-138.
- MARCET, R. SANMARTÍ, E. 1989, *Empúries*, Diputació de Barcelona, p. 9.
- MARTÍN, A. NIETO, F.X. NOLLA, J. M^a. 1979, *Excavaciones en la Ciudadela de Rosas. Campañas 1976-1977*, Sèrie Monogràfica, 2, Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques, Girona.
- MARTÍN, A. PUIG, A. M^a. 2001, *Rhode i l'organització del territori de l'Alt Empordà, Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental, Actes de la Taula Rodona d'Ullastret (maig 2000)*, Monografies d'Ullastret 2, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret, p. 53-68.
- NIETO, F. X. JOVER, A. IZQUIERDO, P. PUIG, A. M^a. ALAMINOS, A. MARTÍN, A. PUJOL, M. PALOU, H. COLOMER, S. 1989, *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip, I*, Sèrie monogràfica, 9, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.
- NIETO, F. X. 1993, *El edificio "A" de la Ciudadela de Roses. (La Terra Sigillata Africana)*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica núm. 14.
- NIETO, F. X. PUIG, A. M^a. 2001, *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. 3. Culip IV: la Terra Sigil·lata decorada de La Graufesenque*, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, Girona.

- NOLLA, J. M^a. NIETO, F. X. 1980, La vil·la romana baix-imperial de la Ciutadella de Roses, *Revista de Girona*, 93, Girona, p. 267-274.
- NOLLA, J. M^a. NIETO, F. X. 1982, Una factoria de salaons de peix a Roses, *Fonaments*, 3, Barcelona, p. 187-200.
- NOLLA, J. M^a. 1982, Excavaciones recientes en la Ciudadela de Roses. El edificio Bajo-Imperial, *Papers in Iberian archaeology*, BAR, 193, Oxford, p. 430-450.
- NOLLA, J. M^a. CASAS, J. 1984, Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya, Girona, p. 89-93.
- NOLLA, J. M^a. PALAHÍ, LI. VIVO, J. 2010, *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*, Universitat de Girona, Girona.
- OLIVA, M. PALOL, P. 1952, Excavaciones en Rosas, la Labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948, *Informes y Memorias* 27, Madrid.
- OLIVA, M. 1964, Tessela Arqueològica: Excavacions arqueològiques, *Revista de Gerona*, 26, Girona, p. 62-66.
- OLIVA, M. 1964, Tessela Arqueològica. Rosas, *Revista de Gerona*, 28, Girona, p. 64-66.
- OLIVA, M. 1965, Historia de las excavaciones de Rosas, *Revista de Gerona*, 31, Girona, p. 63-74.
- PADRÓ J. SANMARTÍ, J. 1987, L'ocupació del territori per la polis emporitana i la seva significació econòmica. Algunes hipotesis, *Fonaments* 6, p. 23-26.
- PALLÍ, LI. ROQUÉ, C. CAPELLA, I. 2000, Prospecció geològica del sùbsol del turó del turó de Santa Maria de Roses (Alt Empordà, Girona), *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Olot, 12-13 de maig*, Girona, p. 1-2.
- PEACOCK, D.P.S. WILLIAMS, D.F. 1986, *Amphorae and the Roman economy*, Londres, p. 87-92.
- PENA, M. J. 2006 Fuentes literarias sobre la colonia griega de *Rhode* (Iberia). Dins de *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*. Sèrie monogràfica 23. Museu d'arqueologia de Catalunya-Girona, p. 41-52.
- PERICOT, LI. OLIVA, M. 1946, Actividades de la Comisaria Provincial de Excavaciones en la provincia de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, I, Girona, p. 294-297.
- PERICOT, LI. COROMINAS, J. M^a, OLIVA, M. RIURÓ, F. De PALOL, P. 1952, *La labor de la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*, Informes y memorias, 27, Comisaria General de Excavaciones Arqueològiques, Madrid.
- PUIG, A. M^a. RIERA, A. VIEYRA, G. 1988, 22 de juny, Municipalització flàvia: el cas de Rhode, *El Pedrís*, 16, *Setmanari de l'Alt Empordà*, 511.
- PUIG, A. M^a. PUJOL, M. VIEYRA, G. CARRASCAL, C. 1993, *Memòria d'excavació. Ciutadella de Roses (Alt Empordà)*. Setembre 1993 – gener 1994, vol. 1.
- PUIG, A. M^a. PUJOL, M. VIEYRA, G. CARRASCAL, C. 1994, *Memòria d'excavació. Ciutadella de Roses (Alt Empordà)*. Maig 1994 – juliol 1994, vol. 1.
- PUIG, A. M^a. CARRASCAL, C. PUJOL, M. TEIXIDOR, M. VIEYRA, G. 1995, *Memòria d'excavació. Ciutadella de Roses (Alt Empordà)*. Octubre 1994 – desembre 1994, vol. 1.
- PUIG, A. M^a. CARRASCAL, C. VIEYRA, G. TEIXIDOR, M. 1995, *Memòria d'excavació. Ciutadella de Roses (Alt Empordà)*. Maig 1995 – agost 1995, vol. 1.

- PUIG, A. M^a. CARRASCAL, C. VIEYRA, G. TEIXIDOR, M. 1996, *Memòria d'excavació. Ciutadella de Roses (Alt Empordà). Setembre 1996 – novembre 1996*, vol. 1.
- PUIG, A. M^a. 1996, *Memòria d'excavació, seguiment arqueològic dels resultats de la prospecció geofísica per radar. Ciutadella de Roses (Alt Empordà) Desembre 1996*.
- PUIG, A. M^a. 1998, La localització topogràfica de l'antic port de *Rhode* (Alt Empordà), *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Comerç i vies de comunicació (1000 aC-700 dC)*, octubre-novembre de 1997, Puigcerdà, p. 115-123.
- PUIG, A. M^a. 1998, Aproximació cronològica a la muralla de *Rhode*. Una defensa en el límit est del nucli de Santa Maria, *Empúries* 51, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, p. 139-164.
- PUIG, A. M^a. 1998a, Presència de restes romanes a Castelló, *el Salner* 4, p. 11-25.
- PUIG, A. M^a. MARTÍN, A. AGUSTÍ, B. TEIXIDOR, M. 2000, *Memòria d'excavació, església de Santa Maria i Pati d'Armes. Ciutadella de Roses (Alt Empordà). Novembre 1999 – desembre 1999. Març 2000 – maig 2000*.
- PUIG, A. M^a. AGUSTÍ, B. 2002, Un exemple d'ocupació fora els límits del recinte arqueològic de la Ciutadella de Roses. El solar al sud del mercat municipal (Roses, Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, p. 223-226.
- PUIG, A. M^a. AGUSTÍ, B. TEIXIDOR, M. MARTÍN, A. 2002, Segona campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, p. 301-306.
- PUIG, A. M^a. 2003, Noves troballes de materials arqueològics romans a Castelló, *El Salner*, 9, p. 15-19.
- PUIG, A. M^a. CODINA, D. 2003, *Memòria d'excavació, claustre del monestir de Santa Maria, Ciutadella de Roses (Alt Empordà). Març 2003 – maig 2003*.
- PUIG, A. M^a. CODINA, D. 2004, Intervenció al claustre del monestir de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal, p. 485-491.
- PUIG, A. M^a. 2005, *Memòria d'excavació. Seguiment arqueològic de les obres al solar del carrer Avd. Rhode 81-83 -Hotel Marina, octubre 2004 – març 2005*.
- PUIG, A. M^a. 2006, Les excavacions al barri hel·lenístic, dins de *La colònia grega de Rhode*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica 23, Girona, p. 139-294.
- PUIG, A. M^a. MARTÍN, A. 2006, *La colònia grega de Rhode*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica 23, Girona.
- PUIG, A. M^a. 2010, *Memòria d'excavació, intervenció preventiva de la muralla de llevant, Ciutadella de Roses (Alt Empordà). Febrer 2010 – juny 2010*.
- PUIG, A. M^a. 2011, *La problemàtica de l'entorn periurbà de Rhode*. Pendent de publicar.
- PUJOL, M. 1993, La Ciutat Romana de *Rhode*, *Programa de Festa Major*, Roses.
- PUJOL, M. 1993a, Roses, el port del comtat d'Empúries (segles VIII-XV), *Programa de Festa Major*, Roses.
- PUJOL, M. 1993, L'Emissari submarí d'aigües residuals de Roses, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, p.87-92.
- PUJOL, M. CARRERAS, C. 2002, L'ancoratge i el port de *Rhode* (Roses, Alt Empordà), *Empúries*, núm. 53, Barcelona, p. 131-154.

- RAMÓN, J. 1995, Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y oriental, Barcelona.
- REMESAL, J. 1986, *La annona militaris y la exportación de aceite bético a Germania*, Madrid.
- RIURÓ, F. CUFÍ, F. 1961-1962, Prospecciones arqueológicas en Rosas, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XV, Girona.
- RIURÓ, F. 1985, Diari dels treballs realitzats dins la Ciutadella de Roses per la Delegació Local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el període comprés entre juliol de 1958 i juliol de 1963, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, II, p. 197-212.
- ROUILLARD, P. 1991, *Les Grecs et la Péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècle avant Jésus-Christ*, París, Publications du Centre Pierre Paris 21, Casa de Velázquez.
- SANMARTÍ, E. NOLLA, J.M^a. AQUILUÉ, X. 1983-1984, Les excavacions a l'àrea del Pàrking al sud de la Neapolis d'Empúries (Informe preliminar), *Empúries* 45-46, p. 110-153.
- SANMARTÍ, E. CASTANYER, P. SANTOS, M. TREMOLEDA, J. 1992, Darreres excavacions a Empúries, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, p. 30-35.
- SANMARTÍ, J., GARCIA, J., ASENSIO, D., PRINCIPAL, J. 1998, Les fàcies ceràmiques d'importació del segle III aC i la primera meitat del segle II aC a la costa central de Catalunya, Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC, *Arqueomediterrània* 4, Àrea d'Arqueologia-Universitat de Barcelona, p. 111-128.
- SANTIAGO, R-A. 1994, Enigmas en torno a *Saguntum* y *Rhoda*, *Faventia* 16/2, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 51-64.
- TARRÚS, J. MARTÍN, A. NIETO, F. X. 1989, La Ciutadella de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 22, p. 313-331.
- TORTORELLA, S. 1981, Ceramica di produzione africana e rinvenimenti archeologici sottomarini della media e tarda età imperiale : analisi dei dati e dei contributi reciproci, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité* 93, n° 91-1, p. 355-380.
- VERNHET, A. 1986, Centre de production de Millau, atelier de La Graufesenque, *La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations*, dir. Colette Bémont i Jean-Paul Jacob, DAF 6, París.
- VIEYRA, G. 1993, Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de les Arenes, *Programa de Festa Major*, Roses.
- VIEYRA, G. 1994, Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de les Arenes (Roses, Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, p.100-102.
- VILLARONGA, L. 1973, Presencia rodia en Rosas (Gerona) a finales del siglo III a. de J.C., *Ampurias* 35, p. 247-248.
- VIVAR, G. 2004, El yacimiento arqueológico submarino de cala Galladera (Port de la Selva), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 14, Lleida, p. 237-246.
- VV.AA. VARIS AUTORS 1993, *Dicocer, Dictionnaire des céramiques antiques (VIIe s. av. n. è.-VIIe s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, Lattes.
- WERNER, R. 1971, Probleme der Rechtsbeziehungen zwischen Metropolis und Apoikie, *Chiron*, Kommission für Alte Geschichte und Epigraphie des Deutschen Archaeologischen Instituts, Múnic.